

Universitätsbibliothek Wuppertal

Pvb. Virgilio Maronis Bucolicorum Eclogæ X, Georgicorum Libri III, Æneidos Libri XII

Vergilius Maro, Publius

Genevæ, M.DC.XXXVI.

Liber XI.

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-548](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-548)

A Unum hoc per (si qua est victis venia hostibus) oro,
 Corpus humo patiare regi scio acerba meorum
 Circumstare odia, hunc (oro) defende furorem,
 Et me consortem nati concede sepulchro.
 Hæc loquitur, iuguloque haud inscius accipit enses,
 Undantique animam diffundit in arma cruore.

B Tot spicula cadet. Hic ostendit quid sit, figitque volatque. Pugna iniqua. Pedes contra equitem. Multa mouens. Vtrum in ipsum an in equum tela torqueret: quo vulnerato Mezentius carebat effugio. *Int. v tempora.* Id est in frontem. *Bellatoris equi.* Per quem bellum geritur, aliter hominem dicimus bellatorem, qui bellum gerit. *Implicat.* Impedit. *Cernuus.* Cernuus dicitur equus qui cadit in faciem, quasi in eam partem cadens quam cernimus. Vnde & pueros quos in ludis videmus ea parte qua cernunt stantes, cernui vocantur: vt etiam Varro in ludis theatralibus docet. *Clamare incendunt exilium.* Implent. Et abusiue dixit. *Troesque.* Hoc est Troiani: Gaudio. *Lat nique.* Scilicet dolore. *Aduolat Æneas.* Multi hæc nolunt distingui, quasi simul fiant. *Hausti cæ. m.* Hoc est ærem. Lucretius. *In hoc cælo qui dicitur aer.* & hoc dicit postquam respirauit, & mentem recepit, post turbationem ex equi venientem ruina. *Hostis amare.* Apere. Et hoc Homeri est de telo dictum, quod hic ad hominem transtulit. Ille enim ait *Ἥμεγ' οἴσιν.* Nullum in eade nefas. Mori viro foiti nefas non est. Ergo, aut nihil acerbi in morte se passurum ait, aut nihil nefandum Æneam commissurum, si se volentem interfecerit, quia mori decreuerit, si mortem filij non voluisset vlsceri. *Nec sic ad prælia v. ni.* Hoc est vt vincerem, aut victus mortem deprecarer, Ergo libenter occumbo. Nec ego sic vt vincerem veni: hoc est, cum voluntate recumbo. *Hæc pepi. i. mibi fœdera Lausus.* Hoc est, non cum hoc pacto à te Lausus recessit, vt ego vitam requiram. *Fœdera autem pepi. git.* per translationem dixit: id est sic non pugnauit Lausus, vt vllum mihi vitæ relinqueret desiderium. *Venia.* Beneficium, vt, Orantes veniam. *Acerba meorum.* Quasi hoc de Ænea non senserit. *Hunc (oro) defende furorem.* Inimicorum iram & post fata scire cupientem. *Defende autem equi prohibe: vt.* Dum teneras defendo à frigore myrthos. Et bene petit ab Ænea sepulturam, quod scit eum vlro concedere, vt probauit in filio: petit autem non de eius pietate dubitans, sed timens iram suorum. *Haud inscius.* Liptotes figura est, non enim dixit non ignarus, sed expectans omnibus votis: vt, Munera nec sperno: id est libenter accipio. **D** In hac autem figura plus cogitatur, quam dicitur. *Undantique animam diffundit in arma cruore.* O. do est, In arma undanti cruore animam diffundit, cuius sedem plerique sanguinem volunt esse, & sic est dictum hoc quomodo illud, Vna eademque via sanguis animique sequuntur.

**P. VIRGILII MARONIS
 ÆNEIDOS LIBER XI.**

F CEANVM interea surgens aurora reliquit.
 Aeneas (quanquam & socys dare tempus humanis
 Precipitant cura, turbataque funere mens est)
 Vota deum primo victor soluebat. Eo.
 Ingentem quercum decisis undique ramis
 Constituit tumulo: fulgentiaque induit arma,
 Mezentis ducis exuias, tibi magne trophæum

*Bellipotens aptat vorantes sanguino cristas,
Telaque trunca viri, & bis sex thoraca petunt.
Perfissumque locis clypeumque ex aere sinistra
Subligat, atque enssem collo suspendit eburnum.*

Oceanum interea surgens aurora reliquit. More suo prætermisit noctis descriptionem, quam transisse indicat præfens ortus diei: & hoc est quod ait Horatius, *Nec verbum verbo curabis reddere fidem Interpretis*. Quæ enim naturalia sunt, omnibus patent. Surgens autem quæ surrexit adæ & æt. *Aeneas, quinquam & sociis dare tempus humanis*. Consuetudo Romana fuit, vt polluti funere, minime sacrificarent. Si tamen contingeret, vt vno eodemque tempore funestaretur quis, & cogere tur operam dare sacrificiis, elaborabat vt ante sacra completeret, quam funus agnosceret. Vnde etiã Horatius Poluillus in Capitolij declinatione cum ab inimicis ei filius nãtiaretur extinctus, vt quidam putant falso. vt alij pro vero, ait, *Cadaver sit: nec voluit funus agnoscere donec templa dedicaret*. Secundum quem ritum etiam Aeneas inducitur ante operam dare sacrificiis: & sic ad sociorum & Pallantis sepulturam reuertit. *Præcipitant curæ*. Vrgent. Longam enim dilationem sepultura non patitur. Sane cum Quinquam præmississet, non intulit Tamen, Vt alibi Libertas quæ sera tamen respexit inertem cum Tamen dixerit, non præmisit Quinquam, dare vero tempus relinquere, id est vt breue, & habet emphasim propter multitudinem negotiorum. *Turbataque funere mens est*. Funere Pallantis. *æt i: c: l: w: nam est hæc consuetudo apud poetas, vt à plebe segregent duces*. Sic paulo post ait, *Interea socios inhumataque corpora terræ Mandemus, & intulit, segregans Mœtiamque Euidri primus ad urbem Mittat Pallas*. Sic dictum est. Reliquias Danaum, atque immitis Achilli. Item, Forfitan & Priami fuerint quæ fata, requiras. *Primo victor soluebat eod.* Antequam luctum subiret & funeraretur. *Primo autem eod.* subaudimus tempore. nam Græce *ἴω*; dicitur, quam nos Auroram vocamus. Homerus ait, *ἴω δὲ δῶκε τὸν ὄνομα*: quod nomen Latini traxerunt per derivationem, vt dicerent, Et lætus Eois Eurus equis. Item, Eoalque acies. Sane vt etiam supra diximus, in hoc sermone prima syllaba naturaliter longa est: sed cum opus fuerit, corripitur Eos: aut licentia nominis proprii, aut quia eam vocalis sequitur. *Constituit tumulo*. In colle: quia trophæa non figebantur nisi in eminentioribus locis. Sallustius de Pompeio, *Deiuncta Hispanis, trophæa in Pyrenæe iugis constituit*. Ex quo more trophæa arcubus exædificatis in vrbibus figuntur. Ideo autem nunc trophæum ponit Aeneas, quia necdum plenam est victoriam consecutus: sed occiso Mezentio fugauit exercitum, plena victoria enim, vt supra diximus, triumphus debetur. Et persoluit vota vel propter tanti ducis interitum, vel quia fas erat etiam de primitiis belli sacrificare. Tumulo autem deest in, id est in tumulo. *Induit arma*. Vt indutoque iubet truncos hostilibus armis, sine nomine. (*Tibi magne trophæum Bellipotens*) videtur interrupta descriptio. Hoc per Parenthesim dictum est & prophonem, & pro reddita: magne autem bellipotens antonomasia per duo epitheta sine nomine. *Aptat*. Apta locat, & congrue ponit vel figit. vt Apta que superbis Polibus. *Telaque trunca viri*. Id est perfracta: ita enim in trophæis poni conuerunt. Iuuenalis, *Et fracta de casside buccula pendet, Et currum temone iugum, victæque irremis Aplustra*. Vel trunca tela, quæ de luo clypeo legeret. Ideo enim trunca quod in euellendo prætracta, *Et bis sex thoraca petunt*. *Perfissumque locis*. Duodecim vulneribus appetitum: quia, vt supra diximus, totius Tutiæ populus in duodecim partes fuit: vt, Gens illi triplex populi sub gente quaterni, qui singulis Lucumonibus parebant. Moris autem fuit vt interemptos duces omnis vulneraret exercitus. Sicut etiam de Hectore Homerus commemorat,

*οὐδ' ἔλασσαν οὐλοῦν ἔπειθε δαυτὸν
Ἐπὶ τῆσδε ἄσπιδος ὅτι τῆσδε ἀντιτῆσ παύσθη.*

Vnde est. Quæ circum plurima muros Accepit patrios. Non ergo ab Aenea, sed ab his qui Vni odii que viro telisque frequentibus instant, quod ostendit Mezentius cum sub Aeneæ telis iaceret. Scio acerba tuorum circumstare odia, neque enim hoc in illo momento periculi meminisset, nisi eos ceerneret imminere. *Clypeumque ex aere*. Figuratiuus, quam si æreum diceret, vt alibi Cui pharetra ex auro. *Ensem collo suspendit eburnum*. Vaginam eburneam. Sane ebur, eboris facit, non eburis: sicut murmur, murmuris. Vnde quia in principatitatis declinatione varietas inuenitur, etiam derivatio varia est. nam eburneus facit ab eo quod est ebur: eburnus, ab eo quod est ebor eboris. Collo autem, id est de collo: Paulatim de trunco arboris humanam figuram fecit, vt & sinistram illi det, & collum, quod valde quæritur an bene.

A 2 Tum socios (nanque omnis enim stipata regebat
 Turba ducum) sic incipiens hortatur ouantes:
 Maxima res effecta viri: timor omnis abesto.
 Quod superest, hæc sunt spolia, & de rege superbo
 Primitias, rambisque meis Mezentius hic est.
 Nunc iter ad regem nobis, murosque Latinos.
 Arma parate animis, & spe præsumite bellum:
 Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
 Aduerint superi, pubemque educere castris,
 B Impediat, segnesque metu sententia tardet.
 Interea socios inhumataque corpora terra
 Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
 Ite, ait: egregias animas, quæ sanguine nobis
 Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
 Muneribus: mæstamque Euandri primus ad urbem
 Mutatur Pallas, quem non virtutis egentem
 Abstulit atra dies, & funere misit acerbo.

C Maxima res effecta viri. Occiso tanto duce simul etiam trophæi ostenditur caussa. Et verecun-
 de cum ipsius opus sit, impersonaliter ait. *Abesto*. Abstinentiam tertia persona est. *Quod superest*. De
 reliquo: & est abioluta elocutio. vt. *Quod superest* læti bene gestis corpora rebus. *Et de rege super-*
bo primitias. Aut hoc dicitur primitia ita quas fecimus, non de plebe sunt, sed de rege superbi-
 mo. Aut certe regem superbom Turnum accipiamus, nam de ipso legimus. A. Rutilum abtces-
 su iuuenis cum iossa superba Miratur: vt sit lentus; Hæc spolia & hanc primam belli partem su-
 perbo Turno sustulimus. Nam hoc epitheton proprium Turni est, quod et Virgilius pro ingenti
 dat scelere. Apud maiores enim superbia ingens facinus fuit, adeo vt Tarquinius pro multis
 D sceleribus superbi nomen accepit. *Mæstamque* hic. *Et* Pro talis est, vt. Hinc ego te Euriale as-
 picio? Id est talen; & virum per contemptum, an per commendationem hoc pronuntiaudum?
Murosque Latinos. Bene quasi hoc solum restet & hoc dicit: iam campestri superauimus prælios
 restat vt etiam obsidione vincamus. Credit enim quod sibi iam aperte nullus occurrat: nec ina-
 niter, nam & paulo post dicitur, est Turnus, Furta paro belli. Et in duodecimo Larius, Vix vr-
 be tuemur Spes Italas. *Arma parate animis*. Aut Hypallage est, pro armis parate animos, aut cer-
 te est mutanda distinctio, vt sic animis & spe præsumite bellum. *Præsumite bellum*. Meore præoc-
 cupate vt supra Turnus, Et pugnam sperate parati. Bene autem ait: *præsumite*, quasi rem iam sui
 iuris, vt ei deberi videatur certa victoria. *Nequa mora*. Ordo, nequa mora impediat. *Vellere signa*
 E *Annu rini superi*. Ne in mora sitis, cum captatis auguris ad bellum exire coeperimus. *Vt ille*
 autem proprie dixit, quia Romana signa figebantur in castris: & cum ad bellum eundum fuisset,
 captatis auguris auellebantur è terra, nam alibi ea figi non licebat. Sed inter auguria etiam hoc
 habebatur, si auellentem facile sequerentur, adeo vt cum filio Morodis bello sit Crassus occi-
 sus, qui iturus ad Parthiam auellere signa vix potuit. Quod etiam Flaminius contigit, qui cum
 imperasset signa tolli, eaque non possent moueri, effosso solo in quo erant fixa, vi magna extrahi
 præcepit, & infeliceiter apud Traiuniminam pugnavit: Alij vellere mouere accipiunt. Ennius,
 R x deinde cianus Conuellit sese, & in scæris conuelli menta dicitur, cum tollitur. *Amierini superi*.
 Bene in adhortatione nihil te inaspicato vel sine deorum voluntate factorum promittit, Ideo
 non dixit Iussero, sed cum diui iusserim. *Interea socios*. Donec tempus obsidionis adueniat. Et In-
 terea socios, inhumataque corpora terra, & *diu locum* pro corpora locorum. *Qui solus honos A-*
 F *cheronte sub imo est*. Hoc ideo intulit, quia in sexto de inieptis dixit. Centum erant annos, voli-
 tantque hæc littora circum. Palinurus Ænea, Porusque requite Veinos. S. dibus vt ialem pla-
 cidis in morte quiescam. Et bene Acheronte sub imo, qui hæc res ad umbras tantum pertinet.
 Nam apud prudentes homines nullius momenti sunt ista. *Iste ait*. *Victorie* in media oratione, ait,
 positum Critici notant. *Egregias animas*. Ingenti arte hæc a spottus quam moueretur extinctos,
 vt præsentium animos in bella iuccendat. *Quæ sanguine nobis hanc patriam*. Eleganter & hoc ora-
 torie ad exhortationem audientium sumptum est. Nam laus de functione vicentium exhortatio
 est, & bene patriam ait, tanquam fiduciam gerit quasi vicerit. Sane cum hortatur socios vt sepe-

liantur occisi, ipse defunctis velut Epitaphion dixit. *Quem non virtutis egentem.* Ennij versus est. *E- A*
gentem sane nos ablatiuo iungimus. *Fuere mersit acerbo.* Acerbo, immaturo translatio à pomis.

3 *Sic ait illachrymans: recipitque ad limina gressum
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acetes
Seruabat senior, qui Parrhasio Euandro
Armiger ante fuit: sed non felicibus eque
Tum comes auspiciis charo datusibat alumno.
Circum omnes, famulumque manus, Troianaque turba.
Et mœsta Iliades crinem de more soluta.
Vt vero Aeneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum iunxis ad sidera tollunt
Pectoribus, mœstoque immugit regis luctu.
Ipse caput niues fultum Pallantis, & ora
Vt vidit, leuique patens in pectore vulnus
Cuspide Ausonia, lachrymis ita fatatur obortis.*

Qui Parrhasio Euandro. Arcadio à ciuitate Arcadiæ, quàm Donatus vult à Parrha aui dictam: quod procedit, si Parrha nomen est Græcum: si autem Latinum est, stulte sensit. nam Græcum nomen etymologiam Latinam non recipit. Alij Iouis filium Parrhasium dicunt qui habuit Arcadem filium, ex quo primo Parrhasij post Arcades dicti sunt. Sane Arcadum genera fuerunt quatuor, Parrhasiorum, Mœnaliolorum, Azanorum, Cinethorum. Alij non Exanas & Cythenos, sed Axanes & Cyneros dicunt * *Felicibus eque.* Hinc non felicitas comparatur, sed ut est illud Dij meliora piis, non quia hæc bona sunt, sed bona optat. *Ibat.* Pro ierat. *Alumno.* Alumnus est, qui Græce *παῖς* dicitur: quod nomen quia in Latinitate non est, ut ab eo quod est nutritor, inueniamus eum qui nutritus est, transit ad nomen aliud, & alumnus dixit. *Iliades crinem de more soluta.* Has *Ænæ* ancillulas intelligimus. nam omnes honestas matres, hoc est mulieres nobiles in Sicilia remansisse dixit, excepta Euryali matre: de qua legimus, *Quæ se sola puer multis e matribus ausa Persequitur?* Crinem autem soluta, figurate, ut Palmis percussa lacertos. *Vt vero Aeneas foribus sese exiit altis.* Naturale enim est ut intermissa lamenta repetantur, cum aliquis notus aduenerit. Sic in Statio, *Ingressis ducibus denuo desietur Archemorus. Ni ei fultum Pallantis.* Late patet hoc epitheton, referri enim potest & ad candorem pristinae pulchritudinis, & ad pallorem ex morte venientem, & ad frigus quod proprium mortuorum est: ut, *Corpuique lauant ridentis & vngunt. Leui in pectore.* Pulchro, puerili, nondum fetolo.

4 *Tene, inquit, miserande puer, cum lata venires,
Inuidi fortuna mihi: ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veberere paternas?
Non hæc Euandro de te promissa parenti
Discedens dederam, cum me complexus euntem.
Mitteret in magnum imperium: metuensque moneret
Acreis esse viros, cum dura praelia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani,
Fors & vota facit, cumulatque altaria donis.
Nos inuenem exanimum, & nil iam celestibus ullis
Debensem, vano mœsti comitamur honore.
Infelix nati sumus crudele videbis.
Hi nostri reditus, expectatique triumphi:
Hæc mea magna fides, at non Euandre pudendis
Vulneribus pulsum aspicias: nec sospite dirum
Optabis nato sumus pater, heu mihi quantum*

Præsidium

Præsidium Ausonia, & quantum tu perdis Iule.

- A** Tene inquit. Iteratio est nam supra ait, Lachrymis ita fatur obortis. Sicut in quinto posuit, Et fidam sic fatur ad aurem. Et paulo post intulit, Et sese ostendet in armis, Dic ait. Sane sciendum hanc adlocutionem talem esse, qualis illa non ubi desletur Euryalus. nam locis omnibus commouet miserationem, ab ætate, à tempore, à vulnere, à spe parentis. Cum læta veniret Inuidit fortuna. Ac si diceret, quanquam noceret aduersa, cum læta talem intulit casum. Videtur autem dolere, quod queri non potest de fortunæ crudelitate, quæ ei vno eodemque tempore & tanta contulit beneficia, & tale intulit damnum. Tene autem inuidis foris a mihi. Vt, Liber Pampineas inuidit collibus umbras. Discedens dederam. *xy* *vi* *stomachos* hoc intelligimus. Nam abscedens nusquam est Euandrum adlocutus Æneas. Cum dura prælia gente. Subaudimus fore. Fors & vota facit. Forte, vtrumque enim dicimus etiam & vota luteipit, potest & vnum esse fors, Et vnum forsitan vota facit, & iam vota luteipit. Cumulatque altaria donis. Id est & sacrificat & suscipit vota. Naturaliter autem queritur de terrore mentis humanæ. Nil iam celestibus vllis D. ben-tem. Vni enim, superiorum sunt: mortui ad inferos pertinent. Vt in duodecimo, Vos ô mihi manes Este boni, quoniam superis auertâ voluntas. Superis autem debemus omnia donec viuimus, ideo quia vt dicunt phisici, cum nasci cœperimus, sortimur à Sole spiritum, à Luna corpus, à Marte sanguinem, à Mercurio ingenium, à Ioue desiderium, à Venere cupiditates, à Saturno humorem: quæ omnia singulis reddere videntur extincti. Et hoc secundum phisicam disciplinam, tradunt enim phisici omnia nos mereri à superis quæ rursus extincti reddimus ipsis potestati- bus superis, quod & Plato videtur astruere, qui dicit quod cum de effluione fontium non alia- rum quarumlibet rerum sed ipsarum stellarum fuerint animæ corporibus commodandæ, quic- quid de ipsis fontibus stellarum ebullit hoc intelligi debere stellas. Ergo priusquam in corpora ingrediantur animæ per hæc signa erratica transeuntes, singula supradicta singulæ accipiunt. I- tem exeuntes singula singulis redhibere dicit, quæ in corpus venientes perceperunt. Vano maesti comitamur honore. Inani, vt supra diximus, quantum ad diuos pertinet. Infelix nati sumus. Hoc quidam aiunt, & vulgare accipiunt, sed decenter ad exprimendum patris adfectum nunc ad patrem redit. Hi nostri reditus. Tales sunt vt, Manibusque meis Mezentius hic est. Expectatiue triumphi. Modo de se loquitur. Hæc me a magna fides. *xy* *vi* *stomachos* quam de Pallantis reditu promiserat patri. At non Euandre. Aut mutauit declinationem, nam Euander facit, vt ipse lib. x. Pallas Euander in ipsis, aut Græcum vocatiuum fecit à *stomachos*. Pudendis vulneribus. A tergo illa- ris: & est consolatio. Quid autem pudendis sit, ipse exposuit dicendo pulsum aspicias. Nec sospi- te. Antiptosis est pro sospite: & hoc dicit. Si fugisset vulneratus à tergo, ipsi ei optares interitum. Alij, non talem habes, inquit, filium quo sospite tibi dirum funus optares, quod parentes sibi precari solent ob nequitiam liberorum. Alij, non optabis, inquit, sospiti filio mortem, quod mag- is heroicæ personæ conuenit, & quare sospite pro sospite

S Hæc ubi desleuit, tolli miserabile corpus
Imperat, & toto lectos ex agmine mittit
B Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersimque patris lachrymis solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alij crates, & molle pheretrum
Arbutis texunt virgis & vimine querno,
Exstructosque thoros obtentu frondis inumbrant.
Hic iuuenem agresti sublimem in stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem
Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi,
ET Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit:
Non iam mater alit tellus, viresque ministrat.

Hæc ubi desleuit. Hoc est, postquam hæc cum lachrymis dixit Flere enim est cum voce lachry-
mare. Vnde habemus in sexto, Continuo auditæ voces, vagitus & ingens: Infantumque animæ
flentes in limine primo. Toto lectos ex agmine Troianos, Thulcos, Arcades. Exigua. Quamuis e-
nim magna sint, orbitati patris prodesse non possunt. Sed tamen exhibenda sunt patri, quia de-
bentur: aut est ientus, non quidè responsura luctus, sed tamen solennia, Ergo iustitiæ potius cau-

fa quam socij. *Pheretrum*. Feretrum locus ubi mortui feruntur, & est Græcum nomen, nam Græce *phero* dicitur. Vnde per diæresim pheretrum facit, dictum à ferendo: nam Latine capulus dicitur. Vnde & Plautus ait, *Capularis feneæ*, id est vicinus capulo. Et dictus est capulus, eo quod corpus capiat. *Vimine quernum*. Sunt aliqua duræ derivationes, tamen eis sic vitimur, vt quernum vimen, colorum veru. vt, *Pinguiæque in veribus torrebimus exta columnis*. Ficulnum lignum. vt Horæcius, *Olim truncus eram ficulnus inutile lignum*. Item, *Aprugnum callum*. *Obientu frondis in-umbrant*. Veluti cameram quandam capulo ramorum extensione fecerunt. *Agresti sublimem in stramine*. Hoc est super frondes ponunt. Nam hic reddit quod omisit supra dicens, *Extructioque thoros*: nec addens vnde. *Demessum*. Participium est veniens ab eo quod est metor. Sane ab eo quod est meto, præteritum perfectum messui facit. *Languentis hiacynthi*. Languentis, aut postquam decerptus sit, aut quia non est acuti coloris, aut quando dimittit caput. Sane *Hiacynthus* puer fuit Eurotæ: vel, vt quidam volunt *Hybabilis* filius, cetera de hoc in *Bucolicis* dicta sunt. *Sua forma recessit*. Id est propria pulchritudo.

6 *Tum geminas vestes, ostroque, auroque rigentes
Extulit Aeneas: quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, & tenui telas discreuerat auro.
Harum vnã iuueni, sup̄eum mœstus honorem,
Induit: arsurasque comas obnubit amictu.
Multaque præterea Laurentis præmia pugna
Aggerat, & longo prædam iubet ordine duci.
Addit equos & tela, quibus spoliauerat hostem.
Vincerat, & post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, casoque sparsuros sanguine flammæ:
Indutosque iubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicæque nomina figi.*

Ostroque auroque rigentes. Vnum quæ vacat: & est additum hiatus causa. *Læta laborum*. Figura est, lætus illius rei. Nam modo dicimus lætus labore. *Suis manibus Sidonia Dido*. Vt, *Diues quæ munerâ Dido*, suis autem manibus, vt heroides solebant. *Discreuerat*. Depinxerat, simul & amantis affectus ostenditur. *Harum vnã*. Vnam pro alteram de duobus scilicet, & horum alterum & horum vnum possumus dicere, nam artigraphi hoc tantum vetant dicere, ne de duobus alium dicamus: quod de multis proprie dicitur. Sane figurate dixit, Vestem induit, vt, *Exuuias indutus Achilles*: cum in vsu sit, *Induit illa re*. vt, *Indutoque iubet truncos hostilibus armis*. Id est, truncos indutos iubet offerri. Sane hoc videtur secundum cæremonias Flaminum subtiliter dixisse, Flaminum enim nisi vnum mortuum non licet tangere, sed *Aeneas* plurimos postea occidit. Sed aliud est in bello occidere, aliud mortuum tangere: sciendum est tamen *Aeneæ* omne genus sacerdotij tribui. *Arurasque comas obnubit amictu*, *Harum vnã* de duobus vestibus induit iuueni altera caput eius velauit, nam supra duas vestes dixit esse prolatas. *Obnubit* autem, velauit: translatio à nubibus, quibus tegitur cælum. Vnde & nuptiæ dicuntur, quod nubentium capita obnubantur, id est velentur. *Laurinis præmia pugnae*. Mittit præmia quæ de præda Laurentis pugnae lustulerat. Nam præda est quæ eripitur, præmium quod offeritur. *Equos & tela, quibus spoliauerat hostem*. Vel *Pallas*, vel *Aeneas*. Nam ambigue positum est. *Spolia autem cum proprie ea tantum sint quibus hostis spoliari potest, vt lorica vel vestis*, abusive iam spolum dicitur quicquid hostibus tollitur. Vnde est, *Postquam illum vita victor ipoliuit Achilles*. Alij equos & tela quibus spoliauerat hostem ad Pallantem voluit tantum pertinere, quia in antiquis disciplinis relatum est, *Quæ quisque virtute ornamenta consecutus esset, vt ea mortuum eum condecorarent*. *Sallustius*, *Exuunt armis equisque Umbris inferias*. Proprie enim inferiæ sunt sacra mortuorum. *Casus sanguine*. Pro *caeriorum*. Vt supra, *Captiuoque regi perfundat sanguine flammæ*. *Ipsos ferre duces*. Suos scilicet, qui illis mille præterant. Melius tamen est, truncos iubet pro ducum ipolis ferre ipsos duces, vt trophæa, duces ipsos dixerit. Sicut supra, *Manibusque meis Mezentius hic est, de trophæo: duces autem vt Hæletum & eiusmodi quos occiderat Pallas*, duces ipsi portarent, nam ducum fuerat trophæa portare, vt habeat pater solatium de victoria filij, & honor funeri accedat. *Inimicæque nomina figi*. Pro inimicorum, dicit autem adfixos trophæis titulos cum nominibus occisorum.

A 7 *Ducitur infelix eno confectus Aceres,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora:
Sternitur & toto proiectus corpore terra.
Ducunt & Rutulo perfusus sanguine currus.
Post bellator equus, positus insignibus, Athon
It lachrymans, guttiſque humectat grandibus ora.
Haſtam alij galeamque ferunt: nam cetera Turnus
Victor habet. tum mœſta phalanx, Teucrique ſequuntur,
Tyrrenique duces, & verſis Arcades armis.*

B *Postquam omnis longe comitum proceſſerat. ordo,
Subſtitit Aeneas, gemituque hæc addidit alto:
Nos alias hinc ad lachrymas eadem horrida belli
Fata vocant: ſalve æternum mihi maxime Palla,
Æternumque vale. nec plura effatus, ad altos
Tendebat. muros, grefſumque in caſtra ferebat.*

C *Ducitur infelix eno confectus Aceres.* Quasi qui confternatus nimio dolore ire non poterat. Et bene ex rerum permutatione expreſſit doloris magnitudinem dicens, ita doluiſſe Acetem, vt pene carens humano ſenſu per ſe ire non poſſet, & equum ita ſenſiſſe interitum domini vt in humanum migraret affectum. nam & lachrymabat & iponte ſequebatur cadauer. Et bene, cum hominis ſit ire, equi ducere, hominem autem duci ait, de equo, It lachrymas. *Fœdans.* Vel cruentans, vel lacerans. *Terra.* Id eſt in terra. Et figurate ſternitur terra, vt, Truncumque reliquit arenę. *Perſuſus ſanguine currus.* Aut captiuorum, aut ipſius Pallantis. *Post bellator equus.* Militaris enim diſciplinę fuit, vt equus vſque ad ſepulchrum duceretur, armiger per uerſa arma geltaret, vnde hanc conſuetudinem videtur poëta ſeruauit. *Positis inſignibus.* Sine phaleris. *It lachrymans.* Non mirum eſt, quod equum dicit lachrymare, cum Homerus etiam diuinantem induxerit. Plinius ſolum equum præter hominem lachrymare, & dolotis adfectum ſentire dicit. *Athon.* Nomen equi, quo etiam Attorę equus vocatur. Quod autem equus bellator dicitur, & phalanx comitatur iuxta morem Romanum ait, vt dignitas in regij adoleſcentis ſeruatur exſequiis, quia apud Romanos quod erat viuo conſeſſum, mortuo non adimebatur, militaris autem diſciplinę erat. *Guttiſque grandibus.* Bene grandibus, quia de equo. *Nam cetera Turnus Victor habet.* & cetera & alia cum ſuſtulit intelligimus, non tantum balteum: vt legimus ſupra. nam ſola haſta & galea oſtenditur remanſiſſe. *Phalanx.* Lingua Macedonum, legio. Quod autem ait mœſta, Arcadas intelligimus. Vnde inferit, *Teucrique ſequuntur, Tyrrenique duces.* Et hoc eſt quod ait ſupra, Et toto lectos ex agmine mittit mille viros. *Verſis Arcades armis.* Lugentium more mucronem haſtę, non cuſpidem contra terram tenentes. Quoniam antiqui noſtri omnia contraria in funere faciebant: Scuta etiam inuertes propter numina illic depicta, ne eorum ſimulachra cadaueris polluerentur aspectu, ſicut habuiſſe Arcades Bachilides in dithyrambis dicit, & hoc, vt nonnullis fruſtra placet, nam lugentium mos, eſt prioris habitus immutatio. Alij verſis armis in obliquum verſis ſcutis, ne ſplenderent inſignia: Arma autem ſcuta dici ipſe declarat, vt Lauſum ſocij exanimem ſuper arma ferebant, ſed poteſt hoc de armis verſis non ad Arcadas ſolum, ſed ad omnes pertinere: An verſis armis quod interempto Pallante victos iam le Arcades arbitrabantur: Alij dicunt hunc morem fuiſſe, vt de ſuo duce nunquam voce quereretur exercitus, ne ſeditio paulatim inſurgeret, vt inſi ar morum ordinem mutantes ſcuta ſupina portaret. Ergo vel Aeneas ab Arcadibus arguitur, quo Pallas non ſit vindicatus, vel Euander, quod non hoſpitis gratia adoleſcentem temere in bella proiecerat. *Comitum.* Poteſt pro comitantium accipi. *Gemituque.* Deſt cum. *Alias hinc ad lachrymas.* Ad aliam ſepulturam, id eſt, ad ceteros ſepeliendos, qui eodem prælio ceciderunt. *Salve æternum mihi maxime Palla, Æternumque vale.* Varro in libris logiſticis dicit, *deo mortui Salve & Vale dici: non quod aut valere aut ſaluſſe poſſint, ſed quod ab his recedimus, eos naſquam viſuri.* hinc ortum eſt, vt etiam maledicti ſignificationem interdum vale obtineat, vt Terentius, *Valeant qui inter nos diſidium volunt,* hoc eſt ita à nobis recedant, vt nunquam ad noſtrum reuertantur aſpectum. Ergo cum mortuo dicitur vale, non etymologia conſideranda eſt ſed conſuetudo, quod nullis vale dicimus, niſi à quibus recedimus.

8 *Ianque oratores aderant ex vrbe Latina,*

Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:
Corpora per campos ferro quæ fusa iacebant,
Redderet, ac tumulto sineret succedere terra:
Nullum cum victis certamen, & æthere cassis:
Parceret hospitibus quondam sacerisque vocatis.
Quos bonus Æneas haud asperranda precantes
Prosequitur venia, & verbis hæc insuper addit:
Quenam vos tanto fortuna indigna Latini
Implicuit bello, qui nos fugatis amicos?
Pacemne exanimis, & Martis sorte peremptis
Oratis? equidem & viuis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent.
Nec bellum cum gente gero, rex nostra reliquit
Hospitia, & Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turno fuerat, se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat, his decuit mecum concurrere telis:
Vixet, cui vitam deus, aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, & miseris supponite ciuibus ignem.

Oratores. Legati: à perorando pro republica nominati, quod orabant, id est agebant, vnde & actores causarum, oratores appellantur. *Virbe Latina.* Pro Latini: id est de Lauro lauino. *Velati ramis oleæ.* Non coronati (nec enim lugentes decebat) vt qui pro mortuis precabantur, sed instructi, & ornati: id est in manibus oliuæ ramos ferentes, sicut Homerus *ἑλκυστὸν ἔχων ἐν χερσὶν ἐκπύου* dicitur. *Velati* autem, ornati: & illo loco significat. Victori velatum auro vittisque iuuenicum: cum vittis non aut velentur aut coronentur victime, sed ornentur, aut certe velati ab omni iniuria recti iure gentium. *Veniamque rogantes.* Beneficium iuxta antiquum modum dictum, hoc est sepulturam suis petentibus. *Ferro quæ fusa.* Fusa modo, interempta, alias fugata, sed discernuntur epithetis: vt si dicas, ferro fusus, vel metu fusus. *Redderet.* Ostendit iam campos in Troianorum esse potestate. *Nullum cum victis certamen.* Deest esse oportet. *Et æthere cassis.* Id est luce vacuis: vnde & retia, casses dicimus. hoc autem bene addidit, quoniam victi possunt innouare certamen. *Bonus Æneas.* Ideo quia ab eo facile impetratur. *Haud asperranda.* Iusta, non contemnenda. Sepulturæ enim beneficium generaliter debetur vniuersis. *Venia.* Quam petebant, aut venia, humanitate. *Insper addit.* Accumulat verbis beneficium, dicens pacem se etiam viuis velle præstare. pacem autem ideo defunctis, quia ait supra, Nullum cum victis certamen. & mortuorum pax, sepultura est. Vnde elegit verbum quod tam viuis, quam mortuis aptum esset. *Quenam.* Quanta & qualis, nam mirantis est: nec enim dubitat cum ipse dicat Indigna. Ergo potest *ἐμπίχων* esse, quænam vos fortuna implicuit, quæ est indigna bello; & mira est oratio conciliantis se hostibus suis. *Implicuit.* Id est inuoluit inuitos. Bello autem incertum datius an ablatius. *Martis sorte peremptis.* Ad illud, nullum cum victis certamen. *Nec veni.* Nec venissem: tempus est pro tempore. & vitauit *ἐπαυρίδωρον*. *Nec bellum cum gente gero.* Subaudiendum, Sed cum Turno: per quod populariter eorum caprat fauorem: aut vt seditionem eorum aduersum regem inuocat. *Hospitia.* Hoc verbum duo significat, . . . * & quo aliquem recipimus. *Huic Turno.* Id est huic morti *δεικνύων*, quasi iacentes ostendit. *Si bellum finire manu.* Hoc est interiectione, potest enim & pace finiri. *His mecum decuit concurrere telis.* Aut qui se Teucros parat pellere, aut tela sua ostendit, vt armatus in concilio fuerit. *Vixet.* Pro vixisset: & est Syncope. *Deus,* aut sua dextra dedisset. Victoria enim vel vita: duplici ratione consistunt, aut virtute, aut voluntate fortunæ. *Miseris ciuibus.* Quasi aliena culpa pereuntibus, & bene commendatur dicentis bonitas, quasi & ipse eorum misereatur.

9 *Dixerat Æneas, olli obstupere silentes:*
Conuersique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum sensor, semperque odijs & crimine Drances

Insensus

- A** *Inensus iuueni Turno, sic ore vicissim,
Orsa refert: O fama ingens, ingentior armis
Vir Troiane, quibus cœlo te laudibus æquem?
Iustitiane prius mirer, belline laborum?
Nos vero hec patriam grati referemus ad urbem.
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Iungemus regi: quarat sibi fœdera Turnus.
Quin & fatales murorum attollere moles,
Saxaque subuectare humeris Troiana iuuabit.*
- B** *Dixerat hec: unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies: & pace sequestra
Per sylvas Teucris, mistique impune Latini
Errauere iugis: ferro sonat. alta bipenni
Fraxinus: euertunt altas ad sydera pinus.
Robora nec cuneis, & olenem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant. vectare gementibus ornos.*

- C** *Obstupere silente.* Id est obtupescit sunt, & filere cœperunt. *Tum senior.* Cui ab ætate præstatur auctoritas. *Odys. & crimine Drances Inensus iuueni Turno.* Aut qui eum odio semper & criminationibus persequatur. Aut propter iuum crimen, id est inertiam, quam semper virtuti constat esse contrariam. Aut Turni crimine, qui tot viris cauta mortis extiterat. *Orsa refert.* Cœpta verba *O fama ingens, ingentior armis.* Frustra ait Donatus hoc nomen de his esse quæ non recipiunt comparationem. nam quia augmentum recipit, & comparatur, alia sunt illa nomina in quibus est dubitatio vtrum comparentur. vt est perfectus, quod si velis comparare, incipit perfectus non esse perfectus. *Cælo te laudibus æquem?* Pro his qui in cœlo sunt, id est diis: vt, Cæruleus Tybris cœlo gratissimus amnis, & est oratorum non inuenire paria verba virtutibus. Cœlo autem Darius, laudibus, ablatiuus. *Iustitiane prius mirer, belline laborum?* Figura Græca, Miror illius rei & regno illius rei, vt *τῆς τοῦ ἀλλοτρίου.* Inde Horatius ait. *Et quæ pauper aque Daunus aggressum regis: aut populorum, pro agrestibus populis.* ita & hic Iustitiæ laboribus gentium pro ablatiuo, si autem Iustitiæ legeris iubauidendum iustitiæ laudibus. si iustitia iubauidendum præditum. *Si qua viam dederit fortuna.* Bene cum exceptione pollicetur, dicens, Si voluntatem nostram fortuna comiteatur. *Fœdera Turnus.* Vel coniugij, vel amicitiarum, & potest videri deesse alia. *Fatales moles.* Quia audierat, Nec veni, Nisi fata locum sedemque dedissent. *Saxa Troiana.* Ambitione ait, quasi Troianis fataliter debita, vel Troiana in vium Troianorum. *Pepigere dies.* Pacti iunt. nam ab eo quod est pacificus, & pepigi & pactus sum facit: sicut ab eo quod est parco, & parsi & peperci facit. *Pace sequestra.* Media. Namq, sequester est aut medius inter duos altercantes, aut ad quem aliquid ad tempus seponitur, dictum autem a sequendo, quod eius qui electus sit vtraque pars fidem sequitur. *Pacem ergo sequestram, inducias dicit:* id est pacem temporalem, & mediam inter bellum præteritum & futurum. *Mistique impune Latini.* Apud maiores enim magna erat cura fidei, adeo vt induciis factis conloqui soliti essent duces populi Romani cum hostium ducebus, tummaque seueritate vindicatum, si iniuriam se passos quererentur, denique oblecta vrbe a Tarquinio, inter Porfennam & Romanos factis induciis, cum ludj Circentes in vrbe celebrarentur, ingressi hostium duces curuli certamine contenderent, & victores coronarentur. Impune autem hoc loco sine periculo. *Ferro bipenni.* Ad epi heton transfuit nomen proprium. nam bipennis per se plenus est, & securim significat, vt, Cæbritique bipennibus insitant. *Robora* Modo genus ligni est. nam est inter specialia nominatum. *Plaustris gementibus.* Sub pondere sonantibus.
- D** *Obstupere silente.* Id est obtupescit sunt, & filere cœperunt. *Tum senior.* Cui ab ætate præstatur auctoritas. *Odys. & crimine Drances Inensus iuueni Turno.* Aut qui eum odio semper & criminationibus persequatur. Aut propter iuum crimen, id est inertiam, quam semper virtuti constat esse contrariam. Aut Turni crimine, qui tot viris cauta mortis extiterat. *Orsa refert.* Cœpta verba *O fama ingens, ingentior armis.* Frustra ait Donatus hoc nomen de his esse quæ non recipiunt comparationem. nam quia augmentum recipit, & comparatur, alia sunt illa nomina in quibus est dubitatio vtrum comparentur. vt est perfectus, quod si velis comparare, incipit perfectus non esse perfectus. *Cælo te laudibus æquem?* Pro his qui in cœlo sunt, id est diis: vt, Cæruleus Tybris cœlo gratissimus amnis, & est oratorum non inuenire paria verba virtutibus. Cœlo autem Darius, laudibus, ablatiuus. *Iustitiane prius mirer, belline laborum?* Figura Græca, Miror illius rei & regno illius rei, vt *τῆς τοῦ ἀλλοτρίου.* Inde Horatius ait. *Et quæ pauper aque Daunus aggressum regis: aut populorum, pro agrestibus populis.* ita & hic Iustitiæ laboribus gentium pro ablatiuo, si autem Iustitiæ legeris iubauidendum iustitiæ laudibus. si iustitia iubauidendum præditum. *Si qua viam dederit fortuna.* Bene cum exceptione pollicetur, dicens, Si voluntatem nostram fortuna comiteatur. *Fœdera Turnus.* Vel coniugij, vel amicitiarum, & potest videri deesse alia. *Fatales moles.* Quia audierat, Nec veni, Nisi fata locum sedemque dedissent. *Saxa Troiana.* Ambitione ait, quasi Troianis fataliter debita, vel Troiana in vium Troianorum. *Pepigere dies.* Pacti iunt. nam ab eo quod est pacificus, & pepigi & pactus sum facit: sicut ab eo quod est parco, & parsi & peperci facit. *Pace sequestra.* Media. Namq, sequester est aut medius inter duos altercantes, aut ad quem aliquid ad tempus seponitur, dictum autem a sequendo, quod eius qui electus sit vtraque pars fidem sequitur. *Pacem ergo sequestram, inducias dicit:* id est pacem temporalem, & mediam inter bellum præteritum & futurum. *Mistique impune Latini.* Apud maiores enim magna erat cura fidei, adeo vt induciis factis conloqui soliti essent duces populi Romani cum hostium ducebus, tummaque seueritate vindicatum, si iniuriam se passos quererentur, denique oblecta vrbe a Tarquinio, inter Porfennam & Romanos factis induciis, cum ludj Circentes in vrbe celebrarentur, ingressi hostium duces curuli certamine contenderent, & victores coronarentur. Impune autem hoc loco sine periculo. *Ferro bipenni.* Ad epi heton transfuit nomen proprium. nam bipennis per se plenus est, & securim significat, vt, Cæbritique bipennibus insitant. *Robora* Modo genus ligni est. nam est inter specialia nominatum. *Plaustris gementibus.* Sub pondere sonantibus.
- E** *Obstupere silente.* Id est obtupescit sunt, & filere cœperunt. *Tum senior.* Cui ab ætate præstatur auctoritas. *Odys. & crimine Drances Inensus iuueni Turno.* Aut qui eum odio semper & criminationibus persequatur. Aut propter iuum crimen, id est inertiam, quam semper virtuti constat esse contrariam. Aut Turni crimine, qui tot viris cauta mortis extiterat. *Orsa refert.* Cœpta verba *O fama ingens, ingentior armis.* Frustra ait Donatus hoc nomen de his esse quæ non recipiunt comparationem. nam quia augmentum recipit, & comparatur, alia sunt illa nomina in quibus est dubitatio vtrum comparentur. vt est perfectus, quod si velis comparare, incipit perfectus non esse perfectus. *Cælo te laudibus æquem?* Pro his qui in cœlo sunt, id est diis: vt, Cæruleus Tybris cœlo gratissimus amnis, & est oratorum non inuenire paria verba virtutibus. Cœlo autem Darius, laudibus, ablatiuus. *Iustitiane prius mirer, belline laborum?* Figura Græca, Miror illius rei & regno illius rei, vt *τῆς τοῦ ἀλλοτρίου.* Inde Horatius ait. *Et quæ pauper aque Daunus aggressum regis: aut populorum, pro agrestibus populis.* ita & hic Iustitiæ laboribus gentium pro ablatiuo, si autem Iustitiæ legeris iubauidendum iustitiæ laudibus. si iustitia iubauidendum præditum. *Si qua viam dederit fortuna.* Bene cum exceptione pollicetur, dicens, Si voluntatem nostram fortuna comiteatur. *Fœdera Turnus.* Vel coniugij, vel amicitiarum, & potest videri deesse alia. *Fatales moles.* Quia audierat, Nec veni, Nisi fata locum sedemque dedissent. *Saxa Troiana.* Ambitione ait, quasi Troianis fataliter debita, vel Troiana in vium Troianorum. *Pepigere dies.* Pacti iunt. nam ab eo quod est pacificus, & pepigi & pactus sum facit: sicut ab eo quod est parco, & parsi & peperci facit. *Pace sequestra.* Media. Namq, sequester est aut medius inter duos altercantes, aut ad quem aliquid ad tempus seponitur, dictum autem a sequendo, quod eius qui electus sit vtraque pars fidem sequitur. *Pacem ergo sequestram, inducias dicit:* id est pacem temporalem, & mediam inter bellum præteritum & futurum. *Mistique impune Latini.* Apud maiores enim magna erat cura fidei, adeo vt induciis factis conloqui soliti essent duces populi Romani cum hostium ducebus, tummaque seueritate vindicatum, si iniuriam se passos quererentur, denique oblecta vrbe a Tarquinio, inter Porfennam & Romanos factis induciis, cum ludj Circentes in vrbe celebrarentur, ingressi hostium duces curuli certamine contenderent, & victores coronarentur. Impune autem hoc loco sine periculo. *Ferro bipenni.* Ad epi heton transfuit nomen proprium. nam bipennis per se plenus est, & securim significat, vt, Cæbritique bipennibus insitant. *Robora* Modo genus ligni est. nam est inter specialia nominatum. *Plaustris gementibus.* Sub pondere sonantibus.
- F** *Obstupere silente.* Id est obtupescit sunt, & filere cœperunt. *Tum senior.* Cui ab ætate præstatur auctoritas. *Odys. & crimine Drances Inensus iuueni Turno.* Aut qui eum odio semper & criminationibus persequatur. Aut propter iuum crimen, id est inertiam, quam semper virtuti constat esse contrariam. Aut Turni crimine, qui tot viris cauta mortis extiterat. *Orsa refert.* Cœpta verba *O fama ingens, ingentior armis.* Frustra ait Donatus hoc nomen de his esse quæ non recipiunt comparationem. nam quia augmentum recipit, & comparatur, alia sunt illa nomina in quibus est dubitatio vtrum comparentur. vt est perfectus, quod si velis comparare, incipit perfectus non esse perfectus. *Cælo te laudibus æquem?* Pro his qui in cœlo sunt, id est diis: vt, Cæruleus Tybris cœlo gratissimus amnis, & est oratorum non inuenire paria verba virtutibus. Cœlo autem Darius, laudibus, ablatiuus. *Iustitiane prius mirer, belline laborum?* Figura Græca, Miror illius rei & regno illius rei, vt *τῆς τοῦ ἀλλοτρίου.* Inde Horatius ait. *Et quæ pauper aque Daunus aggressum regis: aut populorum, pro agrestibus populis.* ita & hic Iustitiæ laboribus gentium pro ablatiuo, si autem Iustitiæ legeris iubauidendum iustitiæ laudibus. si iustitia iubauidendum præditum. *Si qua viam dederit fortuna.* Bene cum exceptione pollicetur, dicens, Si voluntatem nostram fortuna comiteatur. *Fœdera Turnus.* Vel coniugij, vel amicitiarum, & potest videri deesse alia. *Fatales moles.* Quia audierat, Nec veni, Nisi fata locum sedemque dedissent. *Saxa Troiana.* Ambitione ait, quasi Troianis fataliter debita, vel Troiana in vium Troianorum. *Pepigere dies.* Pacti iunt. nam ab eo quod est pacificus, & pepigi & pactus sum facit: sicut ab eo quod est parco, & parsi & peperci facit. *Pace sequestra.* Media. Namq, sequester est aut medius inter duos altercantes, aut ad quem aliquid ad tempus seponitur, dictum autem a sequendo, quod eius qui electus sit vtraque pars fidem sequitur. *Pacem ergo sequestram, inducias dicit:* id est pacem temporalem, & mediam inter bellum præteritum & futurum. *Mistique impune Latini.* Apud maiores enim magna erat cura fidei, adeo vt induciis factis conloqui soliti essent duces populi Romani cum hostium ducebus, tummaque seueritate vindicatum, si iniuriam se passos quererentur, denique oblecta vrbe a Tarquinio, inter Porfennam & Romanos factis induciis, cum ludj Circentes in vrbe celebrarentur, ingressi hostium duces curuli certamine contenderent, & victores coronarentur. Impune autem hoc loco sine periculo. *Ferro bipenni.* Ad epi heton transfuit nomen proprium. nam bipennis per se plenus est, & securim significat, vt, Cæbritique bipennibus insitant. *Robora* Modo genus ligni est. nam est inter specialia nominatum. *Plaustris gementibus.* Sub pondere sonantibus.

- 10 *Et iam fama volans tanti prænuntia luctus,
Euandrum. Euandrique domos & mœnia complet,
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, & de more vetusto
Funereas rapuere facès: lucet via longo*

Ordine flammaram, & late discriminat agros.
 Contra turba Phrygum veniens plangens iungit
 Agmina: que postquam matres succedere rectis
 Viderunt, moestam incendunt clamoribus urbem.
 At non Euandrum potis est vis vlla tenere:
 Sed venit in medios pheretro Pallante reposito,
 Procubuit super, ac que haret, lachrymansque gemensque:
 Et via vix tandem voci laxata dolore est.

Quemodo victorem Latio Pallanta ferebat. Latio pro in Latio. Bene modo. Vno enim eodemque die & fortiter tecit & perit: vt, Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem auterti. Alij modo, Paulo ante accipiunt: Sed modo haud cum adfectu, vt acerbior luctus de tanta mutatione nasceretur, alj modo pene accipiunt. Arcad ad portas ruere. Eos nunc Arcadas dicit qui intra ciuitatem sunt. Multa tamen exemplaria, Arcadas at portis ruere, habuerunt, vt coniunctio sit non præpositio, vt It nigrum campis agmen, Pro per campos & It portis iurare, per portas: ruere autem id est magna velocitate ferri, vt Excitum ruit, ad portas, & Ruuntque effusi carcere currus, & ruere pro ruere infinitum pro pronuntiativo, De more vestito. Quia antes per noctem cadauera proferebantur cum faculis. Rapuer facies. Rapuere, raptum & festinanter tulerunt. Sed apud Romanos moris fuit vt noctites efferrentur ad funalia, vnde etiam funus dictum est, quia in religiosa ciuitate cauebant ne aut magistratibus occurrerent, aut sacerdotibus quorum oculos nolebant alieno funere violari. Inde etiam qui funeri præerat à velpera primum velperones, deinde Vespillones dicti videntur, & magis moris Romani vt impuberes noctu efferrentur ad facies, ne funere immaturæ sobolis domus funestaretur, quod præcipue accidebat in eorum qui in magistratu erant filiis. Ideo Virgilius Pallantis corpus facit excipi facibus, quia acerbum funus. Funera autem alij à funalibus candelis, sebo vel cera circumdatis dicta, quod his prælucentibus noctu efferrentur mortui. Alij à fungendo quod eo præsumo * in eo qui decessit officio fungimur, vel quod hi qui mortui sunt, vita functi dicuntur. Alij tradunt de filiis qui in potestate patris sint, non putari ius esse funus vocari fierique, quia serui loco sint parenti, & si id fiat familia funestata sit: Ergo hic merito Pallantis funus facibus celebratur, vt filij. Alij sicut Varro & Verrius Flaccus dicunt, Si filius familias extra Urbem decessit, liberti amicique obuiam procedunt, & sub noctem in urbem inferunt in ceteris facibus, quoniam prælucentibus: ad cuius exsequias nemo rogabatur. Sane hæc corpora siue proiici iubebantur & à cadendo, siue quod sepultura carebant, cadauera dicta. Discriminat. Diuidit. Vnde & discrimen capitis muliebris dicitur, ex eo quod caput auro discernat. Succedere Vt, Tumulo sineret succedere terra. Incendunt. Implent: vt, Clamore incendunt cælum Troesque Latini. Vis vlla. Nec ætatis nec imbecillitatis, nec seueritas regia. Pheretro Pallante reposito. Id est posito Pallantis pheretro. Nam Antiptosis est.

11

Non hæc ò Palla dederas promissa parenti,
 Cautius vt scio velles te credere Marti.
 Haud ignarus eram, quantum noua gloria in armis,
 Et prædulce decus primo certamine posset.
 Primitia iuuenis misera, bellique propinqui
 Dura rudimenta, & nulli exaudita deorum
 Vota, precæque meæ, tuque ò sanctissima coniux,
 Felix morte tua, neque in hunc seruata dolorem.
 Contra ego viuendo vici mea fata, superstes
 Restarem vt genitor: Troium socia arma secutum
 Obruerint Rutuli telis, animam ipse dedissem:
 Atque hæc pompa domum me, non Pallanta referret.
 Nec vos arguerim Teucris, nec fœdera, nec quas
 Iunximus hospitio dexteras: fors ista se necesse
 Dedita erat nostra quod si immatura manebat,
 Mors natum, cæsis Volscorum millibus ante
 Ducentem in Latium Teucros cecidisse iunabit.

Non

- A** Non hæc ð Palla dederas promissa parenti, Cautium vt scno velles se credere Marsi. Duplex expositio est: aut enim hoc dicit, Non mihi talia promittebas vt crederem cautius te dimicaturum. vt intelligamus proficiscentem Pallantem promississe patri victoriam, eadem hostium, plurima spolia. Qui enim cogitat hæc, cautela obliuiscitur, auaritate vincendi: aut certe non pro nempe accipiamus, vt in Terentio, Non tu hunc tuc produxisti se aiebas? id est nempe vt nunc sit sensus, Nempe hæc mihi dederas promissa dices, quia cautius fueras pugnaturus: alii non parenti sed petenti legunt, vt non iure adfectionis quam filius patri ducebat, sed humanitatis eum conuenire videatur. Petenti mihi, ð Palla fidem dederas te cautius quam fortius dimicaturum, & adfirmant si parenti legendum esset, potuisse dici, Non hæc ð fili dederas promissa parenti. Alj hæc vt *τὸ σιωπῶντος* dicta accipi volunt. In armis. Apud armatum, cuius consilium cupidos victoriæ plerumque conturbat. *Prædulce decem.* Aut valde dulce, aut quasi immaturum. *Primitiæ.* Rudimenta, quasi Troiani. *Bellique propinqui.* Vel quod ante maturam ætatem Pallantis venerit, aut propinqui nimium vicini, quo Pallas mitti posset. Sane hoc bellum Antarium vocari solitum, quod sit ante Urbem quasi ante Aras. *Dura.* Mæra & infelicia. *Vota precesque mee.* Supra, Fors & vota facit. *Tuque ð sanctissima coniunx.* Sanctum non semper sacrum neque religiosum est, vt hic, vbi sanctissima incorruptæ castitatis significat, vnde & sanctæ leges appellantur, quæ neque corruptæ sunt, neque corrumpi possunt. *Felix morte tua.* Ea forte felix qua cæteri delentur. Et bene tua, ne vt ipse filii morte fieret infelix. *Viuendo vici mea fata.* Diu viuendo. Vt in Bucolicis, O Lycida viui peruenimus. Vici autem mea fata, id est naturalem ordinem vita longiore superari, in hoc tantum, vt superstes essem filio meo, nanque hic ordo naturalis est, vt filii parentibus superstitibus liberi. Fata ergo generalia dixit, referens se ad naturalem ordinem, non ad fatum proprium. Nam fata superare nemo hominum potest. Vnde multi sic distinguunt, Contra ego viuendo vici vitam, scilicet filij. Id est, Superuixi. veteres enim viuendo vincere dicebant superuenire, vt Multa virum voluens viuendo secula vincit, nam & in Togatis victrices appellantur quæ viros extulerunt. Plautus in Epidico, *Quia tibi licuit eum viuendo vincere.* Nam hoc est, Superstes restare vt genitor, vt Mea fata, per exclamationem dictum sit. Sciendum tamen etiam inrationabilia dolentibus dari, *Restarem.* Essem. *Obyuerent Rutuli telis.* Id est me, & bene etiam sibi irascitur, sic enim natura inmerentis exprimitur, *Dedissem. Reddidissem. Pompa.* Exqualis scilicet. *Me.* Vehementius pronuntiandum, & bene Pallanta ipsum omen. *Nec vos arguerim* Exonerat eorum pudorem, ne videantur ei causa orbitatis fuisse, dicens sibi hoc fataliter debitum. Arguerim autem alias indicauerim vt degeneres animos timor arguit, alias accuserim, vt nunc Cicero, *Arguis facientem. Senectæ.* Deest ætati: nam senectæ ætas dicitur. Sallustius, *Senectæ iam ætate.* Per se autem plenum est, si senectus dicamus. nam si senectæ, aut addendum ætas, aut intelligendū *Quod si immatura manebat.* Magnifice seruat decorem, quod se reuocat ad heroicam consolationem. *Ducentem in lauium Teucros cecidisse iuuabis.* Lucrum quodammodo putat, inpendisse pro amicorum felicitate filium, qui mortis fuerat acerbo funere fataliter debitus.

12
B Quin ego non alio digner te funere Palla,
 Quam pius Æneas, & quam magni Phryges, & quam
 Tyrrenique duces, Tyrrenumque exercitus omnis.
 Magna trophæa ferunt, quos dat tua dextera letho.
 Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis,
 Effet par ætas, & idem si robur ab annis,
 Turne, sed infelix Teucros quid demoror armis?
 Vadite, & hac memores regi mandata referte:
 Quod vitam moror inuisam, Pallante perempto.
 Dextera causa tua est, Turnum gnatoque patrique
F Quam debere vides: meritis vacat, hic tibi solus
 Fortunaque locus non vita gaudia quero:
 Nec fas: sed gnato manes perferre sub imos.

Non alio digner te funere Palla. Latenter hic Æneæ ostenditur pietas, qui in amici funus tanta contulit, vt pater amplius præstare non possit. Alii dignem legunt iuxta veteres ab eo quod est digno: Caluus, *Hunc tanto munere digna.* Pacuuius in hermione. *Cum neque me inspicere equalis dignarent.* Hinc ipse Virgilius III. Æn. Coniugio Anchisæ Veneris dignate superbo. *Quam*

pius Aeneas. Deest quo, ut sit quam quo Tu quoque nunc staves immanis truncus in armis. Id est in trunco armatus. Sicut isti duces de quibus hæc sunt trophæa. nam supra ait, Indotoque iubet truncos hostilibus armis Ipsos ferre duces. Esse parietas. Vel mea, vel filii, nam ad utrumque potest referri. Teucros qui demoror armis. Ab armis: & hoc videtur dicere. Dimittendi sunt Troiani, ut morte Turni doloribus meis satisfiat, quod etiam posteriora significant. Meritis vacat hic tibi solus. Fortuneque locus. Nihil est aliud quod possit vel virtus tua, vel fortuna præstare (nam his rebus victoria contingit) nisi ut oculo Turno, & vindices filium, & patrem contuleris orbatum. Sed gnato mater perferre sub imis. Ac si diceret hanc solam esse causam, quæ eum cogat ad vitæ patientiam, ut filio Turni nuntietur interitus.

13 *Aurora interea miseris mortalibus aliam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Iam pater Aeneas, iam curvo in luctore Tarcho
Constituere pyras: huc corpora quisque suorum
More tulere patrum, subiectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cælum.
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos, ter moestum funeris ignem
Lustrare in equis, ululatusque ore dedere.
Spargitur & tellus lacrymis, sparguntur & arma:
It cælo clamorque virum, clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis direpta Latinis
Coniiciunt, igni, galeas, ensesque decoros,
Frenaque, feruenteque rotas: pars munera nota,
Ipsorum chryseos, & non felicia tela,
Multa bouum circa mactantur corpora morti:
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam iugulant pecudes tum littore toto
Ardentibus spectant socios, semustaque seruant
Busta: neque auelli possunt, nox humida donec
Inuertit cælum stellis fulgentibus aptum.*

Extulerat lucem. Asinius Pollio dicit ubique Virgilium in diei descriptione sermonem aliquem ponere aptum præsentibus rebus, ut hoc loco: quia funerum & sepulcrarum res agitur, dicit extulerat. Item in quarro, quia est nauigaturus Aeneas, & relicturus Didonem, dicit: Tithoni croceum linquens aurora cubile, quod licet superfluum sit, tamen in multis locis inuenitur necessarium. *Miseris mortalibus.* Qui sunt subiecti tot casibus. Homerus, *Αἰσίοις ἕγυτον*, id est miseris mortalibus, non timidis. *Opera, atque labores.* Hoc opus & hæc opera tunc dicimus quando negotium ipsum quod geritur significamus. si autem sceminino genere dixerimus operas, ipsas personas quæ aliquid faciunt, significamus. sicut custodia dicitur quæ custodit, ut, Cernis custodia qualis Veluolo sedeat. nam ut hi qui custodiuntur, custodia dicantur, viurpatum est. Unde male est in vsu, custodiae audiuntur. *Constituere pyras.* Pyra est lignorum congeries. Rogus, cum iam ardere cœperit dicitur. *Bustum* vero iam exutum vocatur. Quem ordinem seruat poëta, dicens, Constituere pyras. Item, Subiectisque ignibus atris Ter circum accensos Decurrere rogos. Item postea, Semustaque seruant Busta. *More tulere patrum.* Quia apud varias gentes diuersa fuerunt genera sepulturæ. Inde est quod alij obruuntur, alij exuruntur, alij proprias remittuntur ad patrias: alij per diem ut nunc utrali per noctem, ut supra Pallas. Et perite has varietates Virgilius posuit. Nanque Heraclitus qui omnia vult ex igne consistere, dicit debere corpora in ignem reuolui. Thales vero qui confirmat omnia ex humore procreari, dicit obruenda corpora, ut possint humore resolui. *Ignibus atris.* Atqui ignes atrii non sunt, sed epitheton traxit de negotio, ut atris diceret, hoc est tenebris: ut paulo post, ter Moestum funeris ignem, id est funebre, nam moestus esse non potest ignis: Atris eum concipiuntur. *Conditur in tenebras altum caligine cælum.* Id est ætheris obscuritate cœpletur. *Cincti fulgentibus armis.* Id est incincti & instructi. Frustra hoc epithetum notat Critici, quasi circueuntes rogos alia arma habuere debuissent. *Decurrere rogos.* Pro circum rogos

A cum rogos cucurrere. Bene autem ait *decurrere*, non *decucurrere*. Nam verba quæ in præterito perfecto primam syllabam geminant, ut curro cucurri, tondeo totondi, cum composita fuerint, geminari non possunt, nam decurri & detondi dicimus, non decucurri neque detotondi: exceptis tantum duobus, do & sto. *Spargitur & tellus lachrymis.* & sequens est, nam prius est ut arma spargantur lachrymis quæ corpori adherent, quam terra. *Pro in cælo.* Pro in cælo. *Clangorque tubarum.* Ante enim mortui ad tubam deducebantur. Vnde Persius, *Hinc tuba candela tandemque beatus alto Compositus lecto.* *Hinc alij spolia occisis direpta Latinis.* Secundum iuxta gentis ritum: alij hostilia arma, alij peremptorum cremabant. *Feruentisque rotas.* Nimio scilicet cursu, alibi, Volat vi feruidus axis. Horatius, *Metaque feruidis evitata rotis.* Et feruentes non modo, sed quæ soleant feruere, ut spumantia frena. *Et non felicia tela.* Quibus se defendere nequiverunt. *Mactantur corpora mori.* Aut in morte, aut Morti ipsi dæ. Statius, *In scopulis Mors seua sedet.* Lucanus, *Ipsam que vocatam Quam peccat à nobis mortem tibi coge fieri.* Circa autem; ideo quia ut Homerus dicit, in morte Patrocli circa corpus extincti, tam homines quam pecora immolabantur. Vnde & in sexto, *Ossaque lecta cado texit Corinæus ahenis.* Homerus *ὄσση δὲ τῆς Πάτροκλον πυρᾶς,*

ὄσση δὲ τῆς Πάτροκλον
 πυρᾶς καὶ κείνου, πύρρον δὲ
 ἰσοπέδον εἰς βάλλει πύρρον
 ἐνταῦθα τῆς ἀσπίδος
 καὶ τῆς ἄλλης πύρρον
 καὶ τῆς ἄλλης πύρρον
 καὶ τῆς ἄλλης πύρρον

C *Raptas.* Raptim aduectas, nam per inducias rapere non poterant: aut certe ante *raptas*, bellum scilicet tempore. *In flammis.* id est in rogom. *Busta.* Bustum dicitur id quo mortuos combusta e ossa quæ eius sibi iusta sunt: sepulta. Alii dicunt ubi homo combustus est: nisi ibidem humanus fuerit, non esse ibi bustum, sed vltimum. *Fumerit cælum.* Patet illud quod in promptu est Inuertit cælum ut ea pars quæ noctem habet et sub terra efficit. *Sullis aptum.* Coniunctum, *ἀπὸ τῆς πυρᾶς.*

14 *Nec minus & miseri diuersa in parte Latini
 Innumeras struxere pyras, & corpora partim
 Multa virum terra infodiunt, auctaque partim
 Finitimos tollunt in agros, vrbique remittunt.
 Cetera, confusaque ingentem cadis acervum,
 Nec numero, nec honore cremant. tunc vndique vasti
 Certatim crebris collucent, ignibus agri.
 Tertia lux gelidam cælo dimouerat umbram:
 Mærentes altum cinerem & confusa ruebant,
 Ossa focis, tepidoque onerabant aggere icryæ.*

F *Nec minus.* Etiam. *Innumeras struxere pyras.* Hoc loco multis ostendit immensam cædem factam esse Rutulorum. *Finitimos tollunt in agros.* Qui enim e longinquo venerant, referri non poterant. *Vrbique remisunt.* Deest unicuique, & meminit antiquæ consuetudinis, nam ante etiam in ciuitatibus homines sepeliebantur. Quod postea Duilio consule senatus prohibuit, & lege cavit ne quis in vrbe sepeliretur. Vnde Imperatores & virgines Vestæ quia legibus non tenentur, in ciuitate habent sepulchra. Denique etiam nocentes Virgines Vestæ, quia legibus non tenentur licet viuz, tamen intra urbem in campo scelerato obruebantur. *Nec honore.* Ideo nec honore, quia nec numero, quod in numero & ordine honos spectatur, nam aliud verbum pedit ex altero. Alii nec pro sine accipiunt. *Tunc.* Pro tum, id est postquam cremare cœperunt. *Tertia lux.* Mos enim erat tertia die ossa crematorum legi. *Mærentes.* Hoc & ad Latinos & ad Troianos potest referri. Sane mœrere est cum silentio dolere: flere vbertim lachrymas demittere, plorare, cum voce flere: plangere cum aliquibus dictis miserabilibus pectus aut faciem tondere: lugere etiam cum habitus mutatione. *Altum cinerem.* Quia dixerit innumeras struxere pyras. *Confusa ruebant.* *Ossa focis fusa* propter simul animalia concremata. *Ruebant* autem. De cineribus ruebant. Annotandum sane quod focos dixerit pyras, cum focus ara sit deorum penatium: An quod

ὄσση δὲ τῆς Πάτροκλον πυρᾶς καὶ κείνου, πύρρον δὲ ἰσοπέδον εἰς βάλλει πύρρον ἐνταῦθα τῆς ἀσπίδος καὶ τῆς ἄλλης πύρρον καὶ τῆς ἄλλης πύρρον καὶ τῆς ἄλλης πύρρον

focum dicitur ubi cum ignis & est fouetur, unde & Varro focum dici vult. *Trepidat onerabans* A
aggere terre. Hypallage, hoc est ossa tepida.

15 *Iam vero in tectis præditiis vrbe Latini*
Præcipuus fragor, & longe pars maxima luctus.
Hic matres, miseraeque nurus, hic chara sororum
Pectora miserentium, puerique parentibus orbi,
Dirum execrantur bellum, Turnique hymenaeos:
Ipsam armis, ipsumque iubent decernere ferro,
Qui regnum Italiae & primos sibi poscat honores. B
Ingrauat, hæc seuus Drances, solumque vocari
Testatur: solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra varijs sententia dictis
Pro Turno, & magnum regina nomen obumbrat.
Multa virum meritis sustentat fama trophæis.

Præditiis. More Græco epitheton incongruo loco posuit. *Longe pars maxima luctus.* Valde: hoc est melius quam legatur & longi. *Hic matres.* Quia scit ad aliqua ea pertinere, non addidit desebant filios, aut maritos, aut fratres. *Cara pectora.* Id est caros fratres desiderarunt, vt Cari stat C
cura parentis, & est periphrasis. Ipsam armis. Bene repetitum ipsum. *Iubent.* Volunt, expolcunt. *Ingrauat.* Maiorem inuidiam conheit, id est grauiora facit & oneravit. *Vocari.* Prouocari. *Testatur.* Testificatur etiam legatorum fidei qui cum eo fuerunt. *Solum.* Et hic bene repetitum solum. *Simul contra varijs.* Scilicet vt alii paci fauerent, alii Turno. *Obumbrat.* Subaudis Turnum; tuetur, defendit: translatio ab arboribus facta, quia nomen nobilium tanquam umbra, est pro alijs. Hoc autem dicit, Amor reginae ad fauorem popularem plurimum proderat Turno. *Meritis sustentat fama trophæis.* Vel quia multos occiderat, vt etiam ipse diciturus est; vel secundum illud, sunt oppida multa Capta manu.

16 *Hos inter motus medio flagrante tumultu,* D
Ecce super mæsti magni Diomedis ab vrbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantum impensis operum: nil dona, nec aurum,
Nec magnas valuisse preces: alia arma Latinis
Querenda, aut pacem Troiano ab rege petendum.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus,
Fatalem Aeneam manifesto numine ferri
Admonet ira deum, tumulique ante ora recentes. E
Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio accitos alta iura lumina cogit.
Olli conuenere, fluminaeque ad regia plenis
Tecta viis: sedes in medijs rex maximus auro,
Et primus sceptris, haud lata fronte, Latinus.
Atque hic legatos Æthola ex vrbe remissos,
Que referant, sciri iubet: & responsa reposcit F
Ordine cuncta suo, tunc facta silentia linguis:
Et Venulus dicto parens, ita faceret insit:

Ecce super. Insuper, hoc est ad cumulationem malorum. *Mæsti.* Hoc sermone eos nihil egisse significat. *Magna Diomedis ab vrbe.* Legitur & magni. Et tanto asperius videtur quod cum magnus sit Diomedes, non audeat aduersus Aeneam pugnare. *Nihil omnibus actum.* Breuiter & laborem & studium comprehendit. *Nil dona nec aurum.* Ordinem legationis exsequitur dicens; inaniter perfecta esse omnia quæ possent efficaces legati perficere auro, precibusque, promissione. *Pacem Troiana*

- A** *cem Troiano ab rege petendum.* Sicut & supra diximus, cum per gerundi modum aliquid dicimus, per accusatiuum elocutionem formemus necesse est: ut petendum mihi est equum. Lucretius, *Æternas quoniam penas in morte timendum* Sallustius, *Castra sine vulnere introitum.* nam castra accusatiuus pluralis est, qui multis errorem facit, ut videatur esse nominatiuus: quia neutra triptota sunt, & similis est nominatiuus accusatiuo. *Rex ipsi Latini.* Qui consolari debuit, aut defendenda reipublicæ aliud inire consilium. *Fatalem Æneam manifesti numine ferri.* Modo fatalem perniciosum omnibus Æneam, vel exitio futurum omnibus. *Manifesto numine autem,* id est manifesto deorum iudicio ad Italiam venisse, numinum ira testatur: quam cognoscimus tantorum cæde sociorum. Et est ordo, fatalem Æneam ferri manifesto numine admonet ira deum. *Alia intra limina cogit.* Quæritur cur ad priuatam domum conuocetur senatus, qui non nisi ad publicam & augurato condita loca continere cõsuevit. Sed scimus domum Latini augurato conditam, & eandem tã templum fuisse quam curiam. nanque in superioribus legimus Tectum augustũ, id est augurio conditum. Item paulo post, *Hinc scepra accipere,* & primos attolere fascis Regibus omen erat: hoc illis curia templum. Merito ergo ad domum regis, quasi ad locũ gentibus publicum conuocatur senatus. nam in septimo, Tali intus templo diuum, patriaque Latinus Sede sedens. Idcirco etiam in palatii atrio, quod augurato conditum est, apud maiores confulebatur senatus: ubi etiam aries immolabatur. quod (ut in septimo diximus) Virgilius ad Latini transtulit domum. Multi dicunt perire Virgilium nec templi nec curiæ hoc loco fecisse commemorationem: & tantum dixisse tecta regia, ut ostenderet cõsiliũ quod initur, non esse complendũ: quia nec rectum est inchoatum, & ea quæ dicit Latinus, esse etiam carebunt. *Olli, Illi,* secundum Ennium. Et intelligendum est *etiam* Turnum quoque venisse qui in superiori libro à Iunone subtractus pugna Ardeã peruenerat. *Fluum.* Festinanter incedunt. *Et primus scepris.* Primus inter sceptriferos: namque apud maiores, omnes duces cum sceptris ingrediebatur curiam. Postea cœperunt tantum ex consulibus scepra gestare, & signum erat eos consulares esse. Aut quia & alii eiusdem partis reges erant, ut Turnus: sic Agamemnon dux totius exercitus diuersæ ciuitatis proprios reges habuerunt. *Ætholia ex urbe remissos.* Quam condiderunt hi qui de Ætholia venerunt, Gæcia provincia. Vnde Diomedes habuit socios de tribus eius ciuitatibus, quas habet Ætholia, Pleuron, Olenon, Calidona. Sic ergo dixit Ætholia ex urbe: Et tandem Euboicis Cumarũ adlabitur oris. Ideo autem Diomedem Ætolum dicit, quia pater eius Tydeus Ætolus fuit qui ad Argos fugit, quoniam fratrem patris sui occiderat. *Et responsa reposcis.* Mire aut reposcis. Ante enim rex solet à legatis vniuersa cognoscere, & sic eos præsentem populo iterum omnia iubere narrare. Vnde est, Ordine cuncta suo. Nam nihil prætermittunt. Vnde & superflua narrare confueverunt.
- B**
- C**
- D**

17 *Vidimus ò cives Diomedem, Arginaque castra:
Atque iter emensi casus superauimus omnes,
Contigimusque manum qua concidit Iliatellus.
Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis
Victor Gargani condebat. Iapygis agris.
Postquam introgressi, & coram data copia sandi,
Munera præferimus: nomen, patriamque docemus.
Qui bellum intulerint, quæ causa attraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore.*

- E**
- F** *Vidimus ò cives Diomedem.* Rhetorica protinus arte cœpit, neque enim opus erat principio aliquo legationem referenti, & hic figura est *vidimus*: Natura enim hoc fuit prius dicendum, Atque iter emensi casus superauimus omnes, & tunc vidimus Diomedem Arginaque castra. Sed habet consuetudo ut qui tale aliquid nuntiant, protinus admoneant, ut puta, vidi illum, erat illic, faciebat illud: deo adiecit, Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis. Illud etiam ordine congruo subiunxit ad proliciendum animum priusquam quicquam diceret. Munera præferimus. Vnde, ordine nomen patriamque docemus. Qui bellum intulerat, hoc est qui, vnde, contra quos, quæ causa: deinde ponitur oratio Diomedis, cuius sunt partes duæ, vna, quæ se excusat: alia, quæ etiam illis suadet ut bellum deponant. Nam hoc in fine orationis Venulus addit, Et responsa simul quæ sunt rex optime regum Auditis, Excusatio Diomedis duplex est, Fortes, sunt Troiani & felices: Fortes breuiter ostendit per intermissionem, Mitto ea quæ muris bellando exhausta sub altis. Frigidus enim locus erat si virtutem eorum timere diceret quos vicit. Secundus locus multa continet, tam felices esse ut de omnibus vindicarentur, & singula de

singulis mire augendo exsequitur: nouissimo loco de se dixit, ne ei obiceretur, quid te ista mouent si tu nihil passus es? & auxit quod omisit, & iocios adiecit, cum exclamatione. Hæc adeo ex illo mihi iam iheranda fuerunt Tempore. Ideo te contra Veneris filium excusat pugnare, nam sequitur, Ne vero, ne me ad tales impellite pugna: Superat ut pacem luadet, ait enim: Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris. Inde laudem Æneæ ita addidit ut suam laudem serualet, ibi enim ubi te excusat non hoc, ait quia fortis est non adeo, sed illud, Quicumque Iliacos ferro violauimus agros, quasi hoc fatum fuit omnium, hic ubi luadet pacem aperte dicit pares mihi non estis, & ait Experto credite quantus In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam, id est ego fatum timeo, vos virtutem timere debetis. Nam quod adiecit, si duo præterea tales Idæa tulisset, non fuit contentus illum Hectori comparare nisi adiunxisset Hic pietate prior, coeant in foedera dextræ, id est, quia pius est, bonus amicus erit: statim conclusit sicut ad singula inuenies dictum. Quod autem ait Vidimus ô ciues Diomedem, quasi res magna ei contigerit, qui talem virum viderit. Sane hic aut *Diomedem* legendum, ut sit Latinus accusatiuus, & admittitur Eclipsis, ut, Multum ille & terris iactatus & alto, Aut si *Gæcum* accusatiuum facere voluerimus, *Diomedem* legatur, ut possit fieri Synalæpha: sicut Euryale infelix qua te regione reliquit: Si autem *Diomedem* dixerimus, nec Latinum est, nec Græcum, nec verus consistit. Nunquam enim Eclipsis fit per litteram. Tamen melius est ut *Diomedem* legamus, ut sit Græcus accusatiuus, nomina enim Græca in *æ* exeuntia, quæ genitiuum in *ο* mittunt, per plenam elocutionem, cum eundem casum per Synæresim in *æ* miserint, accusatiuum in *æ* mittant necesse est: ideo quia cum naturam suam seruant, accusatiuum in vocalem mittunt, non in consonantem: & iam debet Synæresis plenitudinis seruare rationem. Ut ecce *δ* *διωμήδης*, plena declinatio est: *τῷ* *διωμήδῃ*, *τῆς* *διωμήδης*, *τῶν* *διωμήδων*. Per Synæresim seruare facit *τῷ* *διωμήδῃ*, *τῆς* *διωμήδης*, *τῶν* *διωμήδων*. Ergo hic accusatiuus ideo in *æ* exit, non in *em*: quia cum integrum est hoc nomen, in *em* exit: & crescit eius genitiuus. Si enim *διωμήδης* sit nominatiuus, accusatiuum in *em* mittit: nec habet *s* in genitiuo, ut *διωμήδης*, *τῷ* *διωμήδῃ*, *τῆς* *διωμήδης*, *τῶν* *διωμήδων*, nam Diomedes ideo in genitiuo *s* habet, quia & cum integrum est, & *διωμήδης* facit, habet *s* consonantem. *Casus omniū*. Itineris scilicet. Et bene vilitatem singularum rerum generalitas vitauit, ne diceret Flumina, latrones &c. Mire autem multa congesta ne possit de legatorum desidia queri. *Contigimusque manum*. Bene quasi diuinam: sic, Vidimus ô ciues Diomedem. *Qua concidit Iliæ tellus*, *ἡμῶν* dixit, pro vrbis Iliæ, nam terra non concidit, sed ciuitas Ilium. *Argirippim*. Diomedes fuit de ciuitate quæ Argosippion dicitur: de qua Homerus *ἄργυρον ἰσθμῶν*. Horatius Aptum dicit equis Argos. Hic in Apulia condidit ciuitatem, quam patriæ suæ nomine appellauit, & Argosippion dixit. quod nomen postea vetustate corruptum est, & factum est ut ciuitas, Argirippa diceretur: quod rursum corruptum, Arpos fecit. Sane Diomedes multas condidisse per Apuliam dicitur ciuitates, ut Venusium quam in satisfactionem Veneris, quod eius ira sedes patrias inuenire non poterat, condidit, quæ Aphrodisia dicta est. Item Canusium Cynegeticum, quod in eo loco venari solitus erat. Nam & Garganum à Frigiæ monte Gargara vocauit, & Beneuentum & Beneafrum ab eo condita esse dicuntur. *Gargani condebat Iapygis armis*. Iapygia pars est Apuliæ, in qua est mons Garganus, imminens Sipontinæ ciuitati: qui per Calabriam vsque in Adriaticum tenditur pelagus. Lucanus, *Apulus Adriacas exit Garganus in undas*. Gargani autem Iapygis figura est, pro Gargani Iapygij, & hæc est Iapygia Apuliæ, à qua & Iapyx ventus est nominatus, ad quam Iapyx delatus, vnde sic nominatus est. Nam Iapygia Venetiæ regio est ab oppido dicta. Vnde est, Tunc sciat ærias Alpes & Norica si quis Castella in tumulis & Iapygis arua Timaii. Sed in Gargani summitate duo sepulchra esse dicuntur fratrum duorum, quorum cum maior virginem quandam depondidisset, & eam minor frater conaretur auferre, armis inter se decertati sunt, ibique ad memoriam inuicem se occidentes sepulti, quæ res admirationem habet illam, qua si qui duo inter ipsam syluam agentes iter, vno impetu vel eodem momento saxa aduersum sepulchra iecerint, vi nescio qua saxa ipsa separata ad sepulchra singula decidunt. *Munera præferimus*. Ut illa ante orationem auxilium impetrent. *Qui bellum intulerint*. Quasi nominatis Troianis quos vicerat prior futurus esset ad ferendum auxilium. *Placido sic reddidit ore*. Ut solet habitum futuræ orationis ostendit.

18 *O fortunata gentes, Saturnia regna
 Antiqui Ausonii, quæ vos fortuna quietos
 Sollicitat, suadetque ignota lacescere bella?
 Quicumque Iliacos ferro violauimus agros,
 (Mitto ea qua muris bellando exhausta sub altis,
 Quos Simois premit ille viros) infanda per orbem*

Supplicia;

A

*Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo misera manus: scit triste Minerua
Sydus, & Euboica cautes, ultorque Caphareus.
Militia ex illa diuersum ad littus adacti,
Atrides Prothei Menelaus adsque columnas
Exulat, & Etneus vidit Cyclopa Vlyfles.*

B

O fortunatæ gentes. Qui habitatis regna Saturnia, id est, 6 viri semper pace gaudentes. nã legimus, Aurea quæ, vt perhibent, illo sub rege fuerunt Sæcula, sic placida populos in pace regebat. Et bene hoc laudat, quod eis persuadere desyderat. *Antiqui Ausonii.* Quia qui primi Italiam tenuerunt, Ausones dicti sunt. *Quietos.* Quibus est amor pacis à maioribus traditus propter regnum Saturni. *Ignota læscere bella.* Scilicet Troianorum: non omnia generaliter bella. Nam legimus, Capiti pendente curru, curuæque secures: aut ignota quæ ignorauerint, quasi non suscepturi si scissent. *Suadet* autem vobis subaudis. nam vos à superioribus subaudiri, quia non te suadeo, sed tibi dicimus. *Violauimus.* Quasi sacros. Nam violare de religionibus dicimus. Et ingenti arte agit, ne aut victoriam suam inleat, aut non procedendo contra eos, quos vicit, confiteatur ignauitiam, dicens non esse contra eos pugandum, quos vincere perniciosissimum est. *Mitto ea.* Oratorie vt etiam sine illis que memoraturus est, quæ omittit grauiora videatur.

C

Quos Simois premit ille viros. Id est toto orbe celebres, & premit quasi hostes. Alibi in primo, Vbi tot Simois correpta sub vndis Scuta virum, galeasque, & fortia corpora voluit. Alij quos pro quantos accipiunt, vt sit pronomem pro nomine. *Ille* autem mire exspectatur. *Scelerum pœnas expendimus omnes.* Id est luitus omnes pœnas, quæ sunt statutz sceleribus. Alij *Sceleris omnis* legunt, nam omnes non potest ad Græcos referri, quia non omnes pertulere supplicia. Sed si omnes, mire, ne putes forte fructum, & adiuuandum pronuntiatione. *Vel Priamo misera manus.* Etiam Priamo, vt, Carmina vel cælo possunt deducere lunam. Est autem Pacuui qui ait, Sî Priamus adesset, & ipse eius commiseresceret. Id est vt calamitas eorum qui vicerunt grauior crederetur miserantibus victis. *Scit triste Minerua Sydus.* Fabula hoc habet, propter Cassandræ stuprum, Græcis iratam Mineruam: vel quod ei victores per superbiam sacrificare noluerunt. Vnde eos redeuntes grauissima tempestate fatigatos per diuersa disperfit. Horatius, *Cum Pallas*

D

vsq; verit iram ab Illo. Re vera autem constat Græcos tempestate laborasse æquinoctio vernali, quando manubiæ vtriuales, id est fulmina, tempestates grauissimas commouent. Vnde perire dicendo *sydus*, vtrunque complexus est. Nam *sydus* & tempestatem significat: & re vera *sydus*, Græcis autem numina quæ inter sydera non videmus, licet sua signa propria non habeant, cum alijs potestate sunt permixta: vt Ophiucus ipse est Esculapii: Gemini, Apollinis & Herculis esse dicuntur. Sic Mineruæ Aries esse dignoscitur. *Vltorque Capha eius.* *ro auri* est cautes Euboicæ, Nam Eubœa insula, in qua mons Caphareus, circa quem Græci petiere naufragio. Vltor autem ideo dixit, quod Nauplius Palamadis pater dolens filium suum factione interemptum: vt in secundo commemorauimus, cum videret Græcos tempestate laborare, montem Caphareum ascendit: & elata facula signum dedit vicini portus, qua re decepti Græci inter asperissimos scopulos naufragium pertulerunt. *Atrides Prothei Menelaus.* Agamemnon & Menelaus: vno quidem fataliter fuerant supplicio destinati. namque Atreus & Thyestes fratres fuerunt in se inuicem scæui, adeo vt Thyestes cum Aërope fratris vxore concumberet, quod dolens Atreus, liberos eius epulandos ei apposuit. Sed cum Thyestes post cognitum facinus requireret vltionem, ei Apollo respondit: posse alio scelere illius facinoris vindicem nasci, scilicet si cum Pelopœi filia sua concumberet. Quo facto natus est Ægyptus fatalis in Atrei geminam sobolem. Sed Iupiter Menelai facta miseratus est, propter Helenæ iugale consortium: & eam per diuesi errore maluit, quam Ægypti manibus interire. Is ergo Menelaus hic errans ad Ægyptum vsque peruenit, vbi Protheus deus marinus regnauerat: cui aliquando rapta à Theseo Helena dicitur commendata. Vnde quidam dicunt, quod ad eam petendâ Menelaus ad Ægyptum profectus sit post bella Troiana. Quidam volunt raptâ esse à Paride Helenam: sed aliam causam belli fuisse Troiani, illam scilicet, quod Herculem quæ: etiam Hylam iuscipere noluerunt. Qui autem volunt eam raptam à Paride, hoc dicunt, quod recepta à Protheo, per Theſeum ad Menelaum transitum fecerit, & sic eam Paris rapuerit. Secundum quod vt supra diximus, Menelaus ad Ægyptum Iouis voluntate peruenit: scilicet ne ab Ægypto potuisset interiri. Quod autem ait *Prothei columnas*, ratione non vacat. Nam columnas Herculis legimus & in Ponto & in Hispania. Hunc autem Protheum fortissimum & inuictum constat fuisse. Nouimus autem quod omnes fortes, Hercules dicebatur. vnde videtur adesse. *Vigilius*, vt pro finibus, Prothei columnas diceret, quas habuit Hercules, vt ostenderet eum esse Herculem

E

Atrides Prothei Menelaus. Agamemnon & Menelaus: vno quidem fataliter fuerant supplicio destinati. namque Atreus & Thyestes fratres fuerunt in se inuicem scæui, adeo vt Thyestes cum Aërope fratris vxore concumberet, quod dolens Atreus, liberos eius epulandos ei apposuit. Sed cum Thyestes post cognitum facinus requireret vltionem, ei Apollo respondit: posse alio scelere illius facinoris vindicem nasci, scilicet si cum Pelopœi filia sua concumberet. Quo facto natus est Ægyptus fatalis in Atrei geminam sobolem. Sed Iupiter Menelai facta miseratus est, propter Helenæ iugale consortium: & eam per diuesi errore maluit, quam Ægypti manibus interire. Is ergo Menelaus hic errans ad Ægyptum vsque peruenit, vbi Protheus deus marinus regnauerat: cui aliquando rapta à Theseo Helena dicitur commendata. Vnde quidam dicunt, quod ad eam petendâ Menelaus ad Ægyptum profectus sit post bella Troiana. Quidam volunt raptâ esse à Paride Helenam: sed aliam causam belli fuisse Troiani, illam scilicet, quod Herculem quæ: etiam Hylam iuscipere noluerunt. Qui autem volunt eam raptam à Paride, hoc dicunt, quod recepta à Protheo, per Theſeum ad Menelaum transitum fecerit, & sic eam Paris rapuerit. Secundum quod vt supra diximus, Menelaus ad Ægyptum Iouis voluntate peruenit: scilicet ne ab Ægypto potuisset interiri. Quod autem ait *Prothei columnas*, ratione non vacat. Nam columnas Herculis legimus & in Ponto & in Hispania. Hunc autem Protheum fortissimum & inuictum constat fuisse. Nouimus autem quod omnes fortes, Hercules dicebatur. vnde videtur adesse. *Vigilius*, vt pro finibus, Prothei columnas diceret, quas habuit Hercules, vt ostenderet eum esse Herculem

F

dictum. Adusque columnas Prothesi: Usque ad fines Ægypti: hoc est usque ad Pharon ante infu- A
lam, nunc partem Alexandriæ. Lucanus, Nunc claustrum pelagi cepit Pharon, insula quondam In
medio steris illa mari sub tempore vatis Protheos, at nunc Pelleis est proxima muris. Prothesi autem, Lati-
nus est gentilius constructus per Syneresim. Adusque autem sic est dictum, ut, Siculo prospe-
xit abusque Pachino. Num cum præpositio præpositioni nunquam cohæreat, abusque & adus-
que licenter admissum est. Exulat. Proprie: nam exulare dicuntur qui extra solum eunt. Sane
sciendum quo tempore Menelaus iuit ad Ægyptum, perdidit Canobum gubernatorem, à quo
vicina cuitas nomen accepit, quæ hodieque mutata litera, Canops nominatur. Vidit. Mire
addidit, ut Quam semel informem vasto vidisse sub antro Scyllam. Cyclopes. Græcæ declina-
tionis accusatiuus est: inde Græcum habebit accentum. nam Latine Cyclopes diceret: sed sic
versus stare non poterat. B

19 Regna Neoptolemi referam, verfosque penates
Idomenei: Libycove habitantes littore Locros?
Ipse Mycæneus magnorum ductor Achivum
Coniugis infanda prima intra limina dextra
Oppetit: deuicta Asia subsecit adulter.
Inuidisse deos, patriis ut redditus oris,
Coniugium optatum & pulchram Calydonā viderem?
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socij amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aues (heu dira meorum
Supplicia) & scopulos lachrymosis vocibus implent.
Hæc adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt.
Tempore, cum ferro cœlestia corpora demens
Appetit: & Veneris violavi vulnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Tencris vllum post erua bellum.
Pergama, nec veterum memini, latorve malorum. C

Regna Neoptolemi referam? Subaudis eversa. Quod ex posterioribus intelligitur. Pyrrho autem
quid contigerit, manifestum est: Nam ut in tertio legimus, cum vellet ducere Herminem, O-
restes ante desponsatam, ab eo est inter aras Apollinis interceptus. Vnde est, Et scelus furis
agitatus Orestes Excipit incautum, patriatque obruncat ad aras. Verfosque penates Idomenei?
Idomeneus rex Cretensium fuit: qui cum tempestate laboraret, vult se sacrificaturū Neptu-
no de re quæ ei primum occurrisset. Casu cum ei primum silius occurrisset, quem cum, ut alij
dicunt, immolasset: ut alij, immolare voluisset: ob crudelitatem regno à ciuibus pulsus est. Vn-
de est, Fama volat pulsum regnis celsisse paternis Idomeneā ducem. Alii dicunt quod absce-
dens cuidam suum commendauerat regnum, qui per eius absentiam occupauit imperium &
reuersum pepulit. Ergo verfos penates, aut euectos & funditus dirutos accipiendum: aut cer-
te in aliena iura conuersos. Libycove habitantes littore Locros? Ut etiam in tertio diximus, Lo-
cri socij Aiæ Oilæ fuerunt Epizephyrij & Ozoli. Sed hi tempestate diuisi sunt, adeo ut E-
pizephyrij tenerent Brutios, de quibus ait in tertio, Hic & Nariti posuerunt mœnia Locri.
Ozoli vero delati Pentapolim, de quibus nunc queritur, dicens, Libycove habitantes littore
Locros: Quamuis quidam dicant etiam in ipsis Brutis lictus Libycum dici, alij hos circa Syrtis
posuisse sedes, alij in Libya insulas quasdam inhaerentes occupasse, eosque initio Nisammones,
postea corrupte Nasammones appellatos. Alij amissa in Syrtibus classe per Mediterraena
arietis fortuito dicunt iter facientes ad Ammonem peruenisse, & oppidū Autela inter Na-
sammones condidisse. Alij Africæ insulam tenuisse, quæ nunc Cercina dicitur: & pronuntian-
dum ut longinquitas doceatur exilij. Deuicta Asia subsecit adulter. Quidam sub pro post acci-
piunt, ut sit post possessit. Legitur & deuictam Aham. Quod si est ita, intelligimus subsecit,
dolo possessit. Lucanus, Subsecere regnum Calchidos Eubœice magna spe rapte parabas. Vnde &
subsecutores dicuntur, qui in insidijs tauros interunt: & hostium dolos subsecillas vocamus, ut
sit sensus, Ab Agamemnone deuictam Asiam adulter Aegisthus insidijs & factionis posse-
dit. Melius tamen est ut deuicta Asia legamus: secundum quod subsecit, erit remansit: ut,
Extremus galeaque ima subsecit Aestes, ut sit sensus, Asia propter adulterium pertulit bella,
quæ

A quæ remanente adultero finita esse nihil profuit, ut cum indignatione sit dictum. Dum primum adulterium vindicatur, aliud rursus emerit. Sane Clytemnestram Orestes filius, postea in vindictam patris necavit. Quidam dicunt Clytemnestram non manu filii, sed iudicum sententia peremptam. Alii hunc Orestem filium Menelai & Helenæ tradunt: quidam inuentam Iphigeniam abortivam uxorem ei volunt fuisse. *Prima intra limina.* In ipso limine imperiis, id est in iustore: quia secundum Homerum Clytemnestra Agamemnoni occurrit ad littus: & illic eum susceptum cum adultero inter epulas interemit.

ἀνδ' αὖ μοι ἀγχιόθεν τῶνδε θανάτοιο μέγιστον
ἐκ τοῦ σῶσι' ἐλομίην ἀλέγχα δεινὸν ἀγχιόθεν
θεσπύλονος, ὅστις τις ἐγείνηται βῶσι' ὄνι φάτιν.

B

Quod & Iuvenalis tangit, dicens: Quippe ille dies auctoribus visis Patris erat caeli media inter popula. Alij autem dicunt Clytemnestram dolore pellicatus quod comperisset Casandram à marito electam, quod in ipso regressu, id est prima die, qua domus suæ limen ingressus est, blande suscepisset, eumque ille diis penatibus se sacrificare velle dixisset, consilio Ægisthi ab uxore vestem accepit clauso capite & manicis qua implicatus adulteri manibus interijt. *Invidisse deos.* Scheneli filius Aegialei Diomedis uxorem cognovit adulterio: quo comperto Diomedes reverti noluit, & in Apuliæ partibus sibi condidit sedes, quo Veneris dolo dicitur esse perfectum, quam in bello Troiano vulnerauerat. Vnde ait, Invidisse deos. Pulchram Chalydonia viderem. Vnam de supradictis civitatibus quibus imperabat. Nunc etiam horribili visu. Hoc loco nullus dubitat fabulæ huius ordinem à Virgilio esse conuersum. Nam Diomedis socios constat in aves esse conuersos post ducis sui interitum, quem extinctum impatienter dolebant hæ aves, hodieque Latine Diomedæ vocantur: Græci erodios dicunt. Habitant autem in insula Electride siue Febra, quæ est haud longe à Calabria in conspectu Tarentinæ civitatis. Quinetiam de his avibus dicitur, quod Græcis navibus lætæ occurrant: Romanas, & Latinas vehementer fugiant, memores & originis suæ, & quod Diomedes ab Illyricis interemptus est. *Portenta.* Re vera enim portentum est, homines in aves esse conuersos. *Et socii amissi.* Legunt nonnulli & *admissis pinnis.* Sed melius est amissi. *Lachrymosis vocibus.* Dolentes vel suam mutationem, vel regis interitum, namque hoc tangit latenter. *Spiranda.* Pro timenda: ut, Hunc ego si potui tantum sperare dolorē.

C

D *Calystis corpora Martis & Veneris quæ numina vulneravit in bello. Veneris vulnerasi vulnere dextram.* Artificiose agit, nam sciens ea quæ dicuntur in fine, animis inharere, suos casus ultimos memorat. Perite etiam Venerem tantum à se vulneratam dicit, Martis suppressens numen, quod ei poterat esse gloriosius: ut videatur omnia quæ pertulit odio Veneris pertulisse, contra cuius filium nunc vocatur ad pugnam, ut negans etiam nunc paria videatur formidare. Dextram autem secundum Homerum dicit, qui ait, ὄνι κερταῖο. Tales impellere pugnas. Quartum est periculosa victoria. *Nec mihi cum Teucriis ullum post eruta bellum Pergama.* Ne ei obiiciatur illa coniuratio, quam apud Aulidem Græci inierunt, dicit in Troiæ excidio sacramentum coniurationis esse completum. Namque in Troiam, non in Troianos coniuraverant Græci, huc enim spectat quod dicit, nullum se cum Troianis habere bellum post dirutam Troiam. *Nec veterum memini lætorum.* Nec veterum memini lætorum, quarum nullus obliuisci consuevit: nec lætor Troianorum malorum, pro Troianis malis, quæ nobis bellantibus pertulerunt, nihil potest de suis malis dicere, cum & mala sua nullus obliuiscatur: & ea ipsa paulo ante memoravit. *Lætor autem malorum* figura Græca est: sicut Horatius, *Agrestium regnavit populorum,* pro Agrestibus populis.

D

E *malorum.* Nec memini lætorum, quarum nullus obliuisci consuevit: nec lætor Troianorum malorum, pro Troianis malis, quæ nobis bellantibus pertulerunt, nihil potest de suis malis dicere, cum & mala sua nullus obliuiscatur: & ea ipsa paulo ante memoravit. *Lætor autem malorum* figura Græca est: sicut Horatius, *Agrestium regnavit populorum,* pro Agrestibus populis.

E

20 *Munera qua patriis ad me portastis ab oris,
Vertite ad. Enean: stetimus tela aspera contra:
Conculimusque manus: experto credite, quantus
In clypeum assurgat, quo turbine torqueat, hastam.
Si duo præterea tales Ida tulisset
Terra viros, vltro Inachias venisset ab urbes
Davidanus, & versis lugeret Græcia fatis.
Quicquid apud dura cessatum est mœnia Troiæ,
Hæctoris Atræaque manu victoria Graium
Hæsit, & in decimum vestigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis:*

F

*Hic pietate prior. coeant in foedera dextra,
Qua datur: ast armis concurrant arma, caute.
Et responsa simul qua sint, rex optime regum,
Audisti, & qua sit magno sententia bello.*

Munera que patriū ad me portastis ab oris. Hinc iam suasio est & consilium: nam finita est auxiliorum negatio. Vnde & paulo post Venulus ita diuidit dicens, Et responsa simul quæ sint rex optime regis Audisti, & quæ sit magno sententia bello, scilicet Audisti. Et quod negauerit auxilia, & quod nobis dederit de pace consilium. *Sicimus tela a fera contra: Contulimusque manus.* Id est & cominus, & è longinquo inter nos bella tractauimus. *Quantus in clypeum assurgat.* Qui enim scripserunt de arte militari dicunt summum genus esse dimicandi, quotiens calcato umbone aduersarii, se in hostilem clypeum erigit miles, & ita contra instantis vulnerat terga. Vel quantos assurgit vel quâtes sit maior. *Si duo prætere.* Hoc est alios duos, *Da dânnus.* Pro Dardanius populus: & posuit principale pro deriuatiuo: sic Homerus, & d' *intra dâ dânnos* ut *Lugere*. Morem lugendi quidam dicunt Aegyptios inuenisse. Eos enim primos Liberum quem Olyrim appellant à fratre Typhone per insidias interemptum, atra veste luxisse, inde cæteris gentibus traditum, ut post interitum proximorum suorum uite mutata lugerent, ita tamen ut intra annum finiretur luctus. *Cessatum est.* Tardatum est, & mire, quia non habet quos imputet Troianis triumphos, vult eis excidit tarditatem pro victoria cedere. *Hæsi.* Tardata est. *Vestigia restulit.* Retro acta est, & repulsa ut, Retro sublapsa referri. *Hic pi: tate prior.* Id in Aenea plus laudat, quod Latinis sicut suadet pacem petituris est utile, ut eum se credant posse facilius exorare. Prior autem Præstantior, melior. *Qua datur.* Qua potest, quacunque ratione permittitur.

21 *Vix ea legati: variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu saxa morantur
Cum rapidos amnes, clauso sit gurgite murmur,
Vicinaque fremunt, ripa crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, & trepida ora querunt,
Præfatus diuos, solio rex insit ab alto:
Ante equidem summa de re statuisse Latini
Et vellem, & fuerat, melius: non tempore tali
Cogere concilium, cum muros obsider hostis.
Bellum importunum ciues cum gente deorum,
Inuictisque viris, gerimus: quos nulla fatigant
Prælia, nec victi possunt, abstinere ferro.
Spem si quam accitis Etolum habuistis in armis,
Ponite, spes sibi quisque, sed, hæc quam angusta, videtis.
Cætera qua rerum iaceant percussa ruina,
Ante oculos, interque manus sunt omnia vestras.
Nec quenquam incuso, potuit que plurima virtus
Esse sui: toto certum est corpore regni.*

Per ora turbata. Prope ora turbatorum. *Clauso gurgite.* Saxorum obiectione præcluso, *Fremunt ripe.* Antiqui aquæ sonitus, fremitus dicebant. Ennius, *Ratibusque fremebat Imber Neptuni.* *Præfatus diuos.* More antiquo, nam maiores nullam orationem nisi inuocatis numinibus inchoabant: sicut sunt omnes orationes Catonis & Gracchi, nam generale caput in omnibus legimus. Vnde Cicero per intrisionem ait, *Si quis ex vetere aliqua oratione, Iouem ego optimum maximum.* Et Demosthenes in oratione contra Aechinem, *αὐτῶν ὡς ἂν εἰσπῆ, ἀδελφῶν τῶν τότε τῶν ἡμετέων πατρῶν ἔπειτα.* *Ante equidem in summa de re statuisse Latini.* Latenter arguit Turnum, quod sibi nõ obtemperauerit, ut foedus fieret: in sept. mo scilicet, ubi ait, Te Turne nefas, te triste manebit Supplicium, nam modo hoc tempus reuoluit. *Velle statuisse.* Olim est quod volui, his malis terminum dare. *Vellem autem statuisse dixit, ut vellem fecisse, & est compendiosa elocutio*

A elocutio cum querimur non esse factum quod fieri debuit. *Non tempore tali.* Adiuuandum pronuntiatione, id est post tanta quæ pertulimus mala, & opportune deliborandi quidem de hac re existimet interuallum esse hostili exercitu imminente, & per hoc magis luadet dum tam infestis probat, ut sibi nec pacem petere permittatur. *Bellum importunum.* Concepit grauem iracundiam, & sic in hæc verba prorupit. *Importunum* autem est, ubi nulli refugium est, quod caret portu, id est quiete, ubi nullus est portus. Nam hic quodammodo dicit, in naufragium fertur illa contentio: quia supra audierat periculum esse etiam iuperare Troianos, & enarrat cur importunum, dicens Cum gente deorum, Inuictis; uiris gerimus. *Ciues, in uiribus. Cum gente deorum.* Qui à diis originem ducunt. *Inuictis.* Atqui supra legitur: Bis capti Phryges. Sed inuictis ideo dicit, quia sequetur, Nec victi possunt absistere terro. Et sicut supradictum est, latenter occurrit illi forsitan vincemus, ergo hic si vincamus proficiemus. *Possunt autem absistere,* inue aut sac si diceret. Etiam si velint, eos à bellis discedere natura non patitur. Eiusus, *Qui vincit non est victor, nisi victus fuerit.* Varro & cæteri inuictos dicunt Troianos, quia per inuidias oppressi sunt: filios enim uinci adfirmant qui se dedunt hostibus. *Adscitis* Euocatis, adiunctis. Ergo & gradatim accedit ad desperationem, quæ cogit pacem esse poicendam. *Aetolum in armis.* A patri uique adde id Diomedis mentionem intulit. *Ponite* Deponite. *Sic sibi quisque.* Subaudis sit. Et late patet ista sententia, vel quod alienis egere auxiliis non oporteat, vel quod meminisse singuli spei suæ debeant, ut ea sperent tantum quibus possunt potiri. *Sed hæc quam angusta uidebitis.* Ut, Vnusquisque in tantum spem habeat quam sit angustum uidebitis. *Cæstra.* Absolute dixit: id est exercitus, vires, auxilia imperit: quæ sit uideatis afflita, quid restat nisi ut pacem petamus? *Ame oculos, interque manus sunt omnia vestras.* Ac si diceret, non egent narratione. Inter manus autem quod Græci *αεχελος.* Nec quenquam incuso. Exculatio hæc ostendit, & obliquam esse in Turnum orationem Latini. *Fuit.* Exhausta & consumpta est. *Toto certatum est corpore regni.* Id est, Imperii omnibus uiribus bellamus.

22 *Nunc adeo qua sit dubia sententia menti Expediam: & paucis (animos adhibete) docebo.*

D *Est antiquus ager, Tusco mihi proximus anni, Longus in occasum, fines super usque Sicanos. Aurunci Rutulique serunt, & vomere duos Exercent colles: atque horum asperrima pascunt, Hac omnis regio, & celsi plaga pinea montis Cedat amicitia Teucrorum, & fœderis aquas Dicamus leges, sociosque in regna uocemus. Considerant, si tantus amor, & mœnia condant.*

B *Sin alios fines, aliamque capeffere gentem, Est animus, possuntque solo decedere nostro Bis denas Italo texamus robore nauis: Seu plures complere valent, iacet omnis ad undam Materies: ipsi numerumque, modumque carnis Præcipiant: nos era, manu, naualia demus. Præterea, qui dicta serant, & fœdera firment, Centum oratores prima de gente Latinos Ire placet, pacisque manu præterdere ramos, Munera portantes eborisque, aurique talenta, Et sellam regni, trabemque insequia nostri.*

F *Consulte in medium, & rebus succurrite fessis.*

Dubie menti. M.æ scilicet cogitanti. *Paucis animos adhibete docebo.* Aut paucis docebo, aut animos paucis adhibere. *Est antiquus ager Tusco mihi proximus anni.* Hoc loco Donatus errauit dicens, agrum quem Latinus donare se disponit, esse in Campania iuxta Ventiem fluium (quod etiam Clanarius ait) cuius terras uicinas Thulesi aliquando tenuerunt: ut inde dictum sit, Thusco mihi proximus anni. Agit etiam hoc argumento, quod illic est locus, qui hodieque Pine-

tū vocatur. Constat loca illa omnia esse campeſtria: nec procedit quod dicitur, Celfi plaga pinea montis. Vnde ſequenda eſt potius Lini Silennæ & Catonis auctoritas. Nam pene omnes antiquæ hiftoriæ ſcriptores in hoc conſentiunt. Cato enim in originibus dicit Troianos à Latino accepiſſe agrum, qui eſt inter Laurentum & caſtra Troiana. Hic etiam modum agri commemorat, & dicit eum habuiſſe iugera DCC. Sine antiquus poteſt & nobilis accipi, vel ſecundum Trebatium qui de religionibus libro ſeptimo ait; *Luci qui ſunt in agris qui concilio capi ſunt: hos lucos ead. m. cæremônia mor. que conquiri haberique oportet, ut ceteros lucos qui in antiquo agro ſunt.* Antiquum agrum Romanum cogit intelligi: *Tuſco mihi proximus anni.* Tyberino. *Longus in occaſum.* Ea parte qua in occidentem tenditur, longior, potuit ergo vique ad Laurentum & ad Hoſtium tendi. *Fines ſuperuſque Sicanos.* Vique ad fines Sicanos loquitur, quos Siculi aliquando tenuerunt, id eſt vique ad ea loca in quibus nunc Roma eſt. hæc enim Siculi habitauerunt. Vnde eſt. *Et gentes Venere Sicana.* Illi autem à Liguribus pulſi ſunt, Ligures à Sacranis, Sacrani ab Aboriginibus. *Arunci Rutulique ſerunt.* Subaudiſ à ſuperioribus mihi. Nam & ſupra ait, *Eſt mihi antiquus ager.* Ergo ſuum agrum pollicetur, aut quem tanquam ſtipendiarium habebant Rutuli & Arunci: aut quem colendum quaſi regi operas dabant. Vnde ſuperfluum eſt quod ait Donatus non potuiſſe fieri ut præſente Turno ager Rutulorum à Latino donaretur Æneæ. *Duros exercent colles.* Extenuat agri meritum, quo vile videatur eſſe quod donat. vel ne grate videatur, his quibus auferendus eſt; hinc etiam eſt, Atque horum aſperriſſima pascunt. Et ſupra. Arunci Rutulique ſerunt: id eſt non operis ſui excolitur. Aſperriſſima autem pascunt, quidam pro aſperriſſimas partes, vel aſperriſſima pascunt loca, accipi volunt. *Cedat amicitia.* Id eſt in pretium concedat amicitiarum. Et bono verbo uſus eſt amicitia, nõ pro hoſtibus. hoc eſt ne quaſi victas demus. *Æquas dicamus leges.* Ut pari inter nos ſocietate verſemur, id eſt ut ſit neutrum inferior. *Sociosque in regna vocemus.* Non ſtipendiarios, ut in quarto, Cuique loci leges dedimus. *Poſſunt que ſolo decedere noſtro.* Scit eos fataliter ad Italiam veniſſe, nam audiit & Æfano Externi veniet generi: Et ab Ilioneo, Sed nos fata delum veſtras exquirere terras, Imperiiſque egere iuis. Tamen propter Turnum ſimulat ignorantiam, ut ſe etiam circa eum æquum præſtare videatur. Multum eſt autem quod ait poſſunt. *Bis denas Italo texanus robore nauis.* Quæritur vnde ſcirit Latinus viginti naues habuiſſe Æneam, ſed ita abſoluitur, potuit ſpeculatione, potuit rumore cognoscere, poſtremo extimatione dixit, que amplius ſolet complecti, quia de viginti nauibus vnã perſiſſe eum. Oronte, IIII. in Siciliam concrematas. *Texanus* quidam texamus proprie dictum tradunt, quia loca in quibus naues fiunt Græce ναυτήρια, Latine textrina dicuntur: Ennius dicit: *Idem campus habet textrinam nauibus longis.* Naualia enim non eſſe ναυτήρια, ſed ναυγεία. *Compiere valent.* Proprie verbum nauticum, nam Græce ναυγοία dicitur *Tacet omnis ad vnam Materies.* Hic omnis pro ea que ſufficit. Iterum extenuat, ut ſine magno negotio fieri videatur. Et *maris.* Antiquè dictum, nam materiam dici debere multi adferunt. *Numerumque modumque.* Eleganter quot & quantæ magnitudinis ſint. *Manus.* Artifices. *Naualia demus.* Hoc loco ipſæ res nauales ſunt id eſt pix, cera, tunes, vela & alia huiusmodi. Naualia dicimus loca vbi naues ſunt. Sed modo de Græco tranſiit. Et naualia poſuit pro trabibus, de quibus naues fiunt, nam. Homerus *νῆα* dicit nauale lignum *Prima de gente.* Et ex numero & ex nobilitate legatorum intelligitur negotii magnitudo. *Aurique iborisque ſalaria.* Ad aurum refertur, an & ad ebur? quia & ebur ad pondus venditur. *Et ſellam regni,* *er. beamque inſigna noſtri.* Bene noſtri. Romanorum enim imperatorum inſigne fuit ſella curulis & trabea. nam diadema aliarum gentium reges non habebant. Et ſciendum ſellam curulem à curru dictam. quod ea tantum utebantur, qui triumphali curru inuecti fuſſent. Sicut etiam palmata dicitur tunica, quam merebantur qui reportarent de hoſtibus palmam. *In medium.* In commune. *vt,* In medium quærebant ipſaque tellus.

23

*Tum Drances idem inſenſus, quem gloria Turni
Obliqua inuidia, ſtimulisque agitabat. amaris,
Largus opum, & lingua melior, ſed frigida bello
Dextera, conſiliis habitus non futillis auctor,
Seditione potens (genus huic materna ſuperbum,
Nobilitas dabat, incertum de patre ſerebat.)
Surgis & his onerat, dictis atque aggerat iras:
Rem nullam abſcuram, noſtra nec vocis egentem,
Conſulis ò bone rex. cuncti ſe ſcire fatentur.*

Quid fortuna

A Quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
 Det libertatem fandi, statusque remittat,
 Cuius ob auspicium infaustum, moresque sinistros
 (Dicam equidem licet arma mihi, mortemque minetur)
 Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
 Confedisse urbem luctu: dum Troia tentat.
 Castra, fuge fidens, & cœlum territat armis.
 Vnum etiam donis istis, que plurima mitti
B Dardanidis duci que iubet, vnum optime regum
 Adicias: nec te vllius violentia vincat,
 Quin gnata egregio genero dignisque hymenais
 Des pater, & pacem hanc aeterno fœdere iungas.

Tum Drances idem. Videlicet quia supra apud Ænean egerat. *Obliqua inuidia.* Hoc est qui non ex aperto impugnabat Turnum: sed eum reipublicæ simulata defensione lacerabat. *Largus opum.* Abundans opibus, diues: non quia multa donaret. *Lingua melior.* Ut lætissimus umbra: Sallustius, *Fructuum pabulique letus ager.* Non futilis autor. Non inanis. nam futilis, vas quoddam est lato ore, fundo angusto, quo anguste utebantur in sacris Vestæ, quia aqua ad sacra Vestæ hausta in terram non ponitur: quod si fiat, piaculum est. Vnde excogitatum est vas quod stare non possit: sed positum statim effunderetur. Vnde & homo commissa non retinens, futilis dicitur. contra, non futilis, bonus in consiliis, non inanis. *Seditioe potens.* Præpotens in mouenda, non in comprimenda seditioe. *Superbum.* Pro nobile. *Incertum de patre ferebat.* Non ignobilem, sed penitus ignoratum significat. Alii incertum aut ipsam patrem aut genus tradunt, & bene segni homini paternam non dedit nobilitatem. *Su-gu.* Hic reddidit sententiam, Tum Drances surgit. *Onerat dictis.* Hoc sermone ostendit Turnum etiam ex oratione grauatum Latini. *Tras.* Turni an omnium qui bellum detestabantur. *Rem nulli obsecram.* Callide & oratorie agit: & in omnibus adulatorie responderet dictis Latini. supra enim ille dixerat, Ante oculos, interque manus sunt omnia vestras. Sane quasi prædictum oratore exprimit, quia supra de eo dixit, Et lingua melior. Et rem consulis pro de re consulis. *Plantus Consilare quiddam est, quod tecum volo.* Sed Drances sicut dictum est rhetorice suadet de pace, nam & pacem faciendam hortatur, & accusationem in Turnum dirigit & quæ in Latino indubitanter vniuersa dicta sunt, quæ pacem fieri suadeant. *Drances eadem omnia respondens addit etiam de filia danda Æneæ, quod Latinus ante reticuerat.* *Quin natam egregio genero:* quasi non aliter firma erit pax quam fieri vis, quia sciebat hoc Turnum grauius esse laturum, in inuidiâ personam eius adducens, Dicam equidem, licet arma mihi, mortemque minetur, & ne mirum esset qui sic libere responderet, ante eius & mores & causam prædixit. *Lingua melior, seditioe potens: idem infusus, quem gloria &c.* duæ tamen hic faciendæ pacis præcipuæ causæ sunt, quod victi sunt, & Turnus singulari certamine cōgredi debeat. *Vois egeute n.* Genituo iunxit, vt cum clausi egeret. *O bone rex.* Bene addidit bone, & aux t epitheto dignitatem. *Rax enim medium est: nam & bonus esse & pessimus potest.* Alii bone rex exprobratione accipiunt, vt quidam volunt se bonum * dici. *Mussant.* Modo verentur vel timent significat, alias dubitant: vt, Mussat rex ipse Latinus. *Quos generos vocet.* Interdum susurrant: vt de apibus dicit. Et proprie *obmussari* est obmurmurare & queribundum l & * ius velut muto vicinû: Alias tacent, alias quiescunt. *Flatusque remittat.* Aut ponat superbiam: aut nostros status remittat, id est nobis respirare concedat. *Remittat autem nunc pro laxet, vt remissis artibus pro laxatis.* *Quis ob auspicium infaustum.* Inuidiose Turni auspiciis imputat, quod tantus perit exercitus: ac si diceret, si nialis & infaustus tuis ominibus non ingrederentur, possent forsitan superare virtute. Sane sciendum hanc Drancis supprimere quicquid veterunde celauerit Latinus. *Moresque sinistros.* Contrarios: quia in principio, Latino morigerari nolunt. *Licet arma in hi.* Licet est parenthesis. *Lumina ducum.* Id est proceres, vt, O lux Dardaniæ. *Confedisse urbem luctu.* In luctum esse demeritam. *Tentat.* Mire tentat non pugnat. *Fuge fidens.* Illud respicit quod bella deserit, Iunone faciente, vel quia eius exercitus fugit. *Fuge autem figurate dixit, non Fuga fidens.* *Cœlum territat armis.* *Dicta quidē Virgili grauitati non conuenit: sed perite Dranci hæc data sunt verba, qui tumida oratione inducitur.* Vnde ei paulo post Turnus dicit, Quæ tuto tibi magna volant. *Træ.* Proinde tona eloquio. Item, Ventosa in lingua. Deinde diximus Drancē librare se ad orationem Latini. vnde nunc dicit, Et cœlum territat armis, aut quasi vanus & cumētus monetur * quia audierat, bellum importunum ciues cum gente deorum. Ad est contra eos pugnet qui fauore n-

Quid sit

nituntur. *Etiā.* Hoc loco etiā pro adhuc, vt Terentius, *Hunc ego nunquam viderē etiā:* & mox, *Vnam etiā vos oro vt mi in vestrum recipiatis gr gem.* *Mitti Dardanidis, dicitur.* *Mitti Dardanidis:* & cætera dici de nauibus vel agro. Et bene Dardanidis quasi cognatis & ab origine generis propinquis. *Adiicias.* Pro adice. Terentius, *Abas si sapu.* Quia indecens erat imperatione ad regem loqui. Et bene hic quod honeste Latinus reticuerat dicit, *Luiniam quoque ei offerendā.* *Egrigio genero,* dignitque hymenæis. Ergo Turnus videtur indignus. *Æierno sedere iungas.* Natæ scilicet coniunctione; nam munera & contemni poterant: generis vero coniunctione in æternam pacis fœdera firmabantur. hoc autem dicto latentē etiā Latini pudorem exonerat: qui Turno etiā suam promiserat filiam; dicens causam reipublicæ præponderare debere, & propter pacem ciuium Turno *Æneam* esse præferendum.

24 *Quod si tantus habet mentes & pectora terror,
Ipsū obestemur, veniamque oremus ab ipso:
Cedat ius propriū regi, patriæque remittat.
Quid miseris toties in aperta pericula ciues
Prouicis? ò Latio caput horum & causa malorum!
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes
Turne, simul pacis solum inuolabile pignus.
Primus ego, inuisum quem tu tibi fingis (& esse
Nil moror) en supplex venio miserere tuorum:
Pone animos, & pulsus abi. sāt funera fusi
Vidimus, ingentes & desolauimus agros.
Aut si fama mouet, sitantum pectore robur
Concipis, & si adeo dotalis regia cordi est,
Aude, atque aduersum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, vt Turno contingat, regia coniux:
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis: etiā tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat.*

Terror. Terror est proprie qui aliis infertur: vt si dicas, ille mihi habet terrorem: id est timendus est. Vnde & terribilis dicitur. Metus autem est quem habent timentes. Sed nunc vsurpatiuē terrorem pro metu posuit. Nam hoc dicit, *Quod si tantum Turnum timemus.* Aliene voluit quod turpe esset audienti Latino dicere, vt Turnum timeat. *Ipsū.* Inuidiosē repetitum pronomen. *Veni inque oremus ab ipso, Cedat.* Asper hic distinguit, id est hanc veniam oremus vt cedat, aut si coniuncte legeris *Cedat ius propriū regi,* noua erit elocutio accutatio iunctum cedat, & cedat ius propriū, id est quod propriū regum est, aut cedat *Æneæ.* Quod autem hic dixit cedat, mox ait *Pone animos & pulsus abi.* *Quid miseris toties in aperta pericula ciues Prouicis?* Quasi viles & abiiciendos. & ingenti pondere vniuersa verba sunt posita. *Latio.* Non vni ciuitati. *Capui.* Principium. Et est antiquum. Quia quius auctor & princeps rei gestæ fuerat, caput à veteribus dicebatur. Terentius *Nam si hic male est quicquam illi, huic rei est capus.* Plautus in *Asinaria,* *Ego caput huic fui argento inueniendo.* *Nulla salus bello.* Plus est quam si spes diceret. *Nulla bello autem, per bellum.* *Pacem te poscimus omnes.* Te poscimus, qui solus es causa bellorum, nam *Æneas* pacem promisit. *Omnes inuidiosē vt & Latinus,* hoc poscere videatur. *Solum inuolabile pignus.* Id est *Luiniam.* Et hoc est quod ait supra, *Pacem hanc æterno tædere firmes.* *Inuisum quem tu tibi fingis.* Id est inimicum, & bene *quem tu tibi fingis,* ne ei tanquam inimico minime credatur. & hoc dicit. *Non sum quidem inimicus sed si velis esse, non recuso.* nam hoc est & esse nihil moror. *Fusi.* Fugati. *Desolauimus agros.* Vel dum occiduntur agricultores, vel dum coguntur ad militiam, nam legimus, Et latos vastant cultoribus agros. *Dotalis regia cordi est.* Hoc est regnum Latini. Sic alibi, *Non hæc dotalis regia Amata.* *Scilicet vt Turno contingat regia coniux.* Hæc cum quædam in irrisione dicuntur. Et ostendit hoc nec vtile, nec honestum esse. *Inhumata infletaque turba.* Atqui sepulti sunt omnes qui in bello perierant, vt legimus supra. Sed hoc factum est *Æneæ* beneficio, qui sepultura eorum reddidit socios. Ergo quantum ad Turnum pertinet infepulti

A net insepulti sunt: nam campos sua potestate retinebat Æneas. *Etiā tu.* Nunc etiam hortantis adverbium est, ut eia. Terentius, *Etiā responde.* Alias *adhuc* significat, & est temporis adverbium, ut etiam currus, etiam arma tenentes. Alibi pro coniunctione, ut vos etiam gemini &c. Ponitur etiam pro nondum, Afranius, *Etiā quidquam egisti.* Apud maiores *etiam* contentientis fuerat. quod tamen in his recentibus idoneis auctoribus non inuenitur. Nonnulli etiam tu, pro quin tu tradunt. *Vt.* Virtus. *Si patri quid Marti habes.* Id est, si quid bellicæ virtutis habes, neque enim à Marte oriundus est, nam patrii & à patre & à patria potest dici.

25 Talibus exarsit dictis violentia Turni:
 Dat. gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
 B Larga quidem semper Drance tibi copia fandi,
 Tum cum bella manus poscunt, patribusque vocatis
 Primus ades: sed non replenda est curia verbis,
 Que tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
 Agger murorum, nec inundant sanguine fossa.
 Proinde tona eloquio, sol. tum tibi, meque timoris
 Argue tu Drance. tot quando stragis acervos
 Teucrorum tua dextra dedit, passimque trophæis
 C Insignis agros, possit quid vivida virtus,
 Experire licet: nec longe scilicet hostes
 Quereudi nobis: circumstant undique muros.
 Imus in aduersos: quid cessas: an tibi Mauors
 Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
 Semper erit?

Imo pectore voces. Vt qui diu tacuerit dum audit inimicum. Dicendo autem *imo pectore voces,* habitum futuræ orationis ostendit more suo. *Larga quidem semper Drance tibi copia fandi,* Tum cum bella manus poscunt. Multa sunt summa optimaque, quoniam per se non possunt vituperari, ab accidentibus vituperantur: ut hoc loco, quoniam eloquentia per se est optima, eam culpata ex tempore, dicens, Tunc incumbens eloquentiæ cum manus bella depouunt. Et ostendere vult omnem illam orationem Drancis non consilio sed timiditate prolatam. Sane rhetorice responditur Turnus bene cœpit à Drance, ante enim se defendit, tunc de bello sententiam dicit & primum hoc vicit* quod eloquens & infirmas sententias de bello audeat ferre, dicendo *Larga quidem semper Drance tibi copia fandi,* & Dum distinet hostem &c. Inde pro se agit per enumerationem ostendens, id falsum esse quod dicatur victus, Iliaco tumidum qui sanguine Tybrim &c. Sed obiicitur in futurum spes nulla est, execratur omen, Capiti cane talia demens Dardanio, & ex aduersariorum persona rem adtenuat dicendo Extollere vires Gentis bis victæ, etiam ille regem respondit* quam dixerat Drancis vim se timere. Vel cum se pauidum contra mea iurgia fingit, & Nunquam animam talem &c. Dilata autem de singulari certamine questione, quasi aliam orationem inchoat, & Nunc ad te & tua magne patet consulta reuertor. Sed hæc in sequentibus singulatim tractanda sunt. *Patribusque vocatis.* Primus ades. Bella penitus ignorans atque formidans, primus es inter senes ad tanta consilia. *Replenda est curia verbis.* Emphasi loquacitatis. *Tuto.* Datius, an adverbium? ut falso volant. *Magna volant.* Homer. *ut tunc tona eloquio.* Distinet. Arcet, repellit: nam distinet est proprie extra tenet. *D.* enim separantis est, unde & deduco & distraho dicimus. *Proinde.* Pro syllaba metri cauta excluditur. *Tona eloquio.* Non strepitu armorum. *Meque timoris.* Argue tu Drance. Vt, in Bucolicis, Cantando tu illum? Arguo autem genitiuum regit: ut arguo te cædis, insidiarum: & est de Græco, nam ita dicunt, *καταγορεύω σε, κατὰ γοῆν ἵσθαι.* Quando. Siquidem. Et per inrisionem suas in illum confert laudes. *Stragis Teucrorum.* Duo genitiui. *Insignis agros.* Nobilitas, clarificas, nam verbum est insignis, & dicit exauctorari eius debere famam, quod de bello iudicat virtutis ignarus. *Quid vivida virtus.* Id est tua, vel certe mea. *Imus in aduersos.* Contra illud, illum atque ce contra Qui vocat. *Istis, δεικνύσθαι.*

26 Pulsus ego? aut quisquam merito fedissime pulsum

Arguor? Iliaco tumidum qui crescora Tybrim
 Sanguine, & Euandri totam cum stirpe videbit
 Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis:
 Haud ita me experti Bitias & Pandarus ingens,
 Et quos mille die victor sub Tarrara misit,
 Inclusus muris, hostilique aggere septus.
 Nulla salus bello: capiti cane talia demens
 Dardanio, rebusque tuis, proinde omnia magno
 Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
 Gentis bis victa: contra premere arma Latini.
 Nunc & Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt:
 Nunc & Tydeides, & Larissaeus Achilles:
 Amnis & Adriacas retro fugit Ausidius undas.
 Vel cum se pavidum contra mea iurgia fingit
 Artificis scelus, & formidine crimen acerbatur.
 Nunquam animam talem dextra hac (absiste moueri)
 Amittes: habuet tecum, & sit pectore in isto.

Pulsus ego. Quia ille dixerat, Pone animos & pulsus abi, & agit coniectura, nam hoc vult intel-
 ligi non posse dici, merito pulsus eum qui insequendo hostem bella deseruit, aperte autem hoc
 dicit, potest merito credi, quod pulsus sit is cuius tot extant trophaea, & rerum commemoratio-
 ne falsum probat. Cum stirpe. Occiso enim Pallante, interiit eius tota posteritas. Exutos Arcadas
 armis. Aut suis aut ducis, vnde per Arcadas etiam Pallantem intelligi quidam volunt. Bitias. Sub-
 audis ingens à consequentibus. Mille. Finitus numerus pro infinito. Inklusus muris. Quem pulsus
 ille iactabat. Aggere septus. Sic ut supra, Vestris & ciues vndique septus Aggeribus. Nulla salus bel-
 lo? capiti cane talia demens Dardanio. Quotiens argumentum non possumus soluere, aut con-
 traria obiectione, aut risu, aut maledicto, ut hoc loco, aduersario respondemus. Cane autem, pro
 diuina: Et bene hic male ominanti canere dicit, ut vatem, quibusdam videtur vulgare conui-
 tium, ut est tibi & capiti tuo: sed honestatem dicto additam per varietatem* Dardanio rebusque
 tuis simul eum Aeneae iungendi vult latenter ostendere proditorem. Proinde. Itaque. Et est ordo. D
 Nulla salus bello, proinde omnia magno ne cessa turbare metu. cetera per Parenthesin dicta
 sunt. Hoc est capiti cane talia demens Dardanio &c. Atque extollere vires Gentis bis victa: contra
 premere arma Latini. Haec est virtus eloquentiae. Bis autem victa ab Hercule & ab Argiuis. Ar-
 ma autem Latini inuidiose dixit, nam debuit mea dicere. Et hoc ad illud quod ille dixerat, ius
 proprium regi patriaque remittat. Myrmidonum proceres. Graecorum principes. Dicit autem
 Patroclum & Achillem, nam licet ipsi aliunde fuerunt, tamen Myrmidonibus imperauerunt,
 haec autem ponit inter impossibilia, & videtur Graeco proverbio, αὐτὸς ποταμὸς ἴσθμῳ ἄρῳ. Sic Hora-
 tius, Et ante Padus Matina cauerit cacumina, Et sic est modo dictum, ut in quarto, Nunc Lycia for-
 tes, nunc & Ioue missus ab ipso. Retro fugit Ausidius undas. Quod est contrarium, Ausidius autem
 Apuliae fluius est, iuxta Castrum ciuitatem cadens in Adriaticum pelagus. Vel cum se pavidum
 contra mea iurgia fingit. Contra illud quod ait, Det libertatem fandi, flatusque remittat, nam
 hoc dicit, Timorem suum naturalem inuidiose in meam causam retorquet, ut mea praesentia,
 non illius naturae, quod timet, esse videatur. hoc est enim quod plenius iterat dicens, Et formidi-
 ne crimen acerbatur, id est quam simulat. Artificis scelus. Nam sceleratorum est simulare formidi-
 nem. Acerbatur. Nomen sine verbi origine, non enim facit acerbo. Habuet tecum, & sit pectore in
 isto. Pessima anima habitat in membris congruis, nam talem pessimam accipiamus, quam nefas
 est perire mea dextra, quae non inertes, sed quae viros fortes tantum contueuit occidere, & hoc
 ad illud, Licet arma mihi &c.

27 Nunc ad te & tua, magne pater, consulta reuertor.
 Si nullam nostris ultra spem ponis in armis:
 Si tam deserti sumus, & semel agmine verso,
 Funditus occidimus, neque habet fortuna regressum:

Oremus

A Oremus pacem, & dextras tendamus inermes.
 Quamquam ô si solita quicquam virtutis adesset,
 Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
 Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
 Procubuit moriens, & humum semel ore momordit.
 Sin & opes nobis, & adhuc intacta iuuentus,
 Auxilioque vrbes Italiae, populique supersunt:
 Sin & Troianis cum multa gloria venit
 Sanguine, sunt illis sua funera, parque per omnes
B Tempestas: cur indecores in limine primo
 Deficimus: cur ante tubam tremor occupat artus?
 MVLTA dies, variusque labor mutabilis aui
 Rettulit in melius: multos alterna reuisens
 Lufit, & in solido rursus fortuna locauit.

C Consultare uerum. Consultor est qui consulit: consultus qui consulitur: consultum vero res ipsa de qua quis consulitur. Bene ergo consulta de quibus consulis. Si nullam nostris ultra spem ponis in armis. Insinuatione utitur, id est callido & subtili aditu ad persuadendum. vult enim dicere melius esse interire, quam pacem rogare. quod quia aperte non audeat, latenter & paulatim ad hoc serpit. Namque inter principium & insinuationem hoc interest, quod principium est aperta rei enuntiatio: Insinuatio autem, ut diximus, est callida & subtilis oratio. In armis autem, aut meis aut Latinorum omnium generaliter. Et ultra. Modo tempus significat, alias locum. Si tam deseri sumus. Si ita, si valde, si hoc propter Diomedem qui solus negauit auxilia. Ergo deserti ad auxilia accipiendum. Neque habet fortuna regressum. Omnia quæ sibi possunt obici ponit, sed cum solationibus suis, nam & fortuna non est immutabilis: & qui semel pellitur, iterum in prælium potest reuerti: & ab auxiliis non sunt penitus destituti, & in ipsorum exercitu est adhuc plurimum spei. Est autem syllogismus. Oremus pacem. Argumentum ab honesto. Dextras tendamus inermes. Felicitatem rei verbis expressit. Quamquam ô, si solita quicquam virtutis adesset. Non tibi iactantia arguit: sed queritur de virtute omitta per negligentiam. Et videtur voluisse dicere, si solita quicquam virtutis adesset, nunquam ad hoc cogemur, sed reliquit. O autem, dolentis est exclamatio, & intelligimus immoratum esse illic eius orationem, nam exarsit dolore, quia aperte non potuit dicere moriendum potius esse, quam hostes rogandos: quod tamen dixit conferens se ad alias personas, & laudans eos quibus contigit perire ne ista conspicerent. Et seruauit viri fortis personam ut potuit cum dixisset, Oremus pacem. Ille mihi ante alios. Vtrum generaliter ille pro quocumque occubuit accipiendum est an Mezentius: Fortunatusque laborum. Sicut, Lætatus laborum: & est Græcum, *ἡρωϊκὴν ἔργον*. Egregius animi. Figurata dixit. Tale videret. Vel hostes rogare: vel quod latenter insinuat, tradi alteri sibi ante desponsam. Ideo & media dicto quoniam res eius agebatur, ne quid tale videret posuit, quis enim cum ferret dicentem moriendum potius quam de nuptiis eius mutandum. Semel ore momordit. Semel cito confestim id est quia tota mortis celeritate cōsumptus est, quasi nihil ultra passurus. Vulnerati autem solent vel terram vel arma mordere, ne dolorem eorum indicet gemitus. Lucanus de Pompeio, *Timuit ne quas effunderet: voces Vellat, & æternam sicut corrumpere famam*. Adhuc intacta iuuentus. Non quæ pugnavit, sed de qua adhuc delectus habendus est. Vrbes Italiae. Quia Diomedes peregrinus fuerat, nam hoc dicit, Habemus robur Italum, non Græcum militem, inertem & dissolutum. Supersunt. Superabundant, ad sunt ultra quam bella deposcunt. Sin & Troianis cum multa gloria venit Sanguine. Mire agit post confirmatas partes suas, Troianorum integras vires uniuersas. Quid enim proderat dixisse quod superessent Latinis auxilia, si etiam & Troianorum integræ vires esse probarentur? Ergo cum multa gloria venit sanguine acquisita conuenit & hoc est unde laudat Sillustius duces quia victoriam incruento exercitu reporraderunt. Sicut illis sua funera. Id est Troianis. Legitur & illi: & aut Aeneas intelligimus, aut aduerbium loci est pro illic: ut in secundo, Patet isti ianua letho, pro illic. Parque per omnes Tempestas. Sic alibi, Quanta per Idæos sæuis emissa Mycenis Tempestas ierit campos. nam bello crebro comparat tempestatem. Indecores. Decor decoris facit, sicut auctor auctoris: decus decoris, pecus pecoris. similiter facit in compositione, indecor indecoris, indecus indecoris. Ergo in neutro, eo breuis est, in masculino producitur. Unde apparet Sytollen fecisse Virgilium, nam indecores nominatiuus est pluralis a masculino, ab eo quod est in.

decor. nam non potest hic indecus facere, neutrum enim *vs terminatum*, masculinum ex se fa-
 cit. Aut certe dicamus *indecores*, declinationem esse, cuius nominatiuus singularis non inueni-
 tur. *In limine primo*. Quasi in ipso initio & aditu infelicitatis, & ad illud respexit quod supra di-
 xerat, Et iemel agmine verso Funditus occidimus. *Multa dies*. Illi rei vehementer incumbit, quia
 dixerat, Neque habet fortuna regressum: dicens fortunam tam labores quam felicitatem pro
 temporis qualitate mutare. *Dies* autem tempus. *Quidam* sane non dies multa accipiunt, sed
 multa rettulit in melius & varia, cui non vt ipsum varium sit, sed vt fortuna eius. *Lusi* Decepit:
 vt, Quid natum totiens crudelis tu quoque falsis Ludis imaginibus? *Et in solido rursus fortuna*
locavit. Subaudis & multos: Nam in solidum reuocauit oppressos, & paulo ante derelictos: lusi
 vero, & decepit felices.

28 Non erit auxilio nobis *Aetolus, & Arpi*
 At Messapus erit, felixque Tolumnius, & quos
 Tot populi misere duces: nec parua sequetur
 Gloria delectos Latio & Laurentibus agris.
 Est & Volscorum egregia de gente Camilla,
 Agmen agens equitum & florentis aere ceteruas.
 Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
 Idque placet, tantumque bonis communibus obsto:
 Non adeo has exosa manus victoria fugit,
 Vt tanta quoquam pro spe tentare recusem.
 Ibo animis contra, vel magnum praestet Achillem,
 Factaque Vulcani manibus paria induat arma
 Ille licet, vobis animam hanc, soceroque Latino
 Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
 De noueo solum Aeneas vocat? & vocet, oro.
 Nec Drances potius, siue est haec ira deorum,
 Morte luat: siue est virtus & gloria, tollat.

Non erit auxilio nobis Aetolus, & Arpi. Redit ad rem: quia occurrebat, Sed negantur auxilia.
Aetolum autem dicendo, eius vires ex Graece gentis commemoratione debilitat, vt ostendat plus
 esse in Messapo ac Tolumnio Si Diomedes & infelix & ceteris finibus commemoraretur. *At*
Messapus erit, felixque Tolumnius. Bene duo iunxit quae quaruntur in bello, fortitudinem, & fe-
 licitatem. Nam de Messapo iam legimus, Quem neque tas igni cuiquam, nec sternere ferro. V-
 trunque autem contra Diomedem dicit, quem dicendo Graecum, inertem significatur. Infelici-
 tatem eius supradicta legatorum verba testantur. Opportuna ergo hic felix quod Diomedem nec
 post victoriam contigit. *Nec parua sequetur gloria*. Liptotes figura, minus dixit enim quam voluit.
 nam hoc significat, Latina pubes celerrime victoriam adipiscitur: quam vix Graeci post decen-
 nium sunt adepti. *Est & Volscorum egregia de gente Camilla*. Vt in septimo, segeteam a viro-
 rum multitudine, & quoniam a texu non potest, laudat ex gente. Et vult ostendere de viris am-
 plius sperandum si & foemina dimicaret, aut vt Dranci exprobraret, puellam non metueret Tro-
 ianos quos Diomedes timeret & Drances. *Quod si me solum Teucri in certamina poscunt*. Quia
 audiit, illum aspice contra Qui vocat, etiam vtitur ductu, nam oblique promittit se singulari cer-
 tamine dimicare velle, cum nolit. Similiter etiam in duodecimo agit, dicens inrisorie, Sed eant
 expectentque Latini. *Idque placet*. Hinc apparet eum nolle pugnare, si placet inquit vobis hoc fie-
 ri quod hostis postulat. *Tantumque bonis communibus obsto*. Et in tantum obitum commodis pu-
 blicis, vt nisi solus dimicauero, concidat vniversa respública, & imputat tanquam hoc faciat
 quod pro omnibus facturus est. *Non adeo*. Non multum, nam verecunde dicit aduetam mani-
 bus suis esse victoriam. Et bene manus per quas sit ipsa victoria, & contra manus dare dicitur
 qui dedunt se victi. *Tanta pro spe*. Vt iolus dicam pro spe publica vel spe matrimonij. *Ibo ani-
 mis contra*. Ac si diceret, Si desunt corporis vires, commendat autem gratiam certaminis, ne in-
 uitus videatur adduci. *Vel magnum praestet Achillem*. Et praesto illum, id est melior illo sum: &
 praesto illi dicimus. Cicero in Caesarianis, Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus
 praestitisti. *Vulcani manibus paria induat arma*. Bene addidit paria, nam etiam Aeneas habuit
 arma

A arma Vulcania. Et mire quasi falsum sit Aeneam habere arma Vulcania. licet possumus dicere quod hoc Turnus ignoret: quod tamen non valde idoneum comprobatur. *Vobis animam hanc, fœderoque Latino.* Bene sibi & fauorem conciliat populi: & à fœceri nominis præiudicio Latini implicat voluntatem. *Turnus ego.* Quem Drances contemnit. *Vlli veterum virtute secundus.* Dicitur & secundus illi, & secundus ab illo. *Solum Aeneas vocat.* Contra illud, *Illum aipice contra.* Qui vocat. *Ne Drances potius, siue est hæc ira deorum, à Morte luat: siue est virtus & gloria, tollat.* Sensus quidem datus obicure, sed facilis & qui de vii nunquam recedat. Nam ita irati dicimus. *Abeat, nec bonis meis nec malis rebus interfit: nolo sit aut meæ particeps gloria, aut in me inuidiam ex infelicitatis communiõne commoueat.* Sicut nunc de Drance dicit, *Siue est hæc ira deorum, morte luat: id est, si periturus sum, nolo inuidiam sustinere, si Drances forte pariter moriatur.* Si vero me virtus & gloria comitabuntur, nolo ignauus felicitatis alienæ sit particeps si dum meis pugnat auspiciis, forte superaret. Alij sic accipiunt, *siue est hæc ira deorum, vter inquit euentus ex hac pugna sequetur? vel ira deorum si vincat, vel gloria si vicero mihi potius quam Dranci adscribatur.* Alij sic, nec Drances potius si pereundum est ira deorum pereat, aut si vincendum est gloriam conlequatur.

29 *Illi hac inter se dubijs de rebus agebant,
Certantes: castra Aeneas aciemque mouebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet,
Instructos acie Tyberino à flumine Tescros,
Tyrrenamque manum toris descendere campis.
Exemplo turbati animi, concussa que vulgi
Pectora, & arrecte stimulis haud mollibus ire.
Arma manu trepidi poscunt: fremit arma iuuentus:
Fleat moesti mussantque patres. hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras:
Haud secus atque alto in luco cum forte caterua
Confedere auium, piscosove amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cygni.*

C *Illi hæc inter se.* Aut communiter Latini, aut Drances & Turnus. *Castra Aeneas, aciemque mouebat.* Id est ducebat exercitum: vt, *Nos castra mouemus.* Lucanus, *Bruidisti m decimis inbet hæc attingere castris.* id est decima deductione. *Arma manu.* Nam præter vocem, gestum etiam flagitans expressit, nec est superfluum *Manu*, vt quidam volunt. *Fremit arma iuuentus.* Expetit & absolute, id est hoc fremebant arma: & militaris vox est. *Mussant.* Modo queruntur. *Dissensu vario.* Alij enim Turni dicta, alij Drancis probabant. *Piscosove amne Padusæ.* Padusæ pars est Padus. Nam Padus licet vnus sit fluius, habet tamen fluentia plurima, è quibus est Padusæ, quæ quibuidam locis facit paludem, quæ plena est cygnorum. Alij Padum tribus fontibus nasci dicunt ex quibus sumptum vocabulum Padusæ qui diffusus in modum stagni in amnem digeritur: nã ideo per stagna loquacia. Alij partem fluminis Padi in quam descenditur fossa, Valgius in Elegis, *Et placidam susse qua iungunt ora Padusam Naurizat Alpini flumina magna Padi.* Ceterum illud incongruum est Paduiam fœminino genere iuxta veteres Padum dictum. Titinius in Sentina, *Vidisti Tiberini: vidi, qui illam deriuat beaverit agrum Seninum.* Per stagna loquacia cygni. In quibus habitant cygni loquaces. *Rauci* autem est, nam modo canoros significat: alias voces pessimas. Iuuenalis, *Rauci Theſeido Codri.* Sicut venenum & de bono & de malo dicitur, vt odor & bonus & malus vocatur.

D **E** **F** **30** *Imo, ait, o ciues arrepto tempore Turnus,
Cogite concilium, & pacem laudate sedentes:
Illi armis in regnarunt, nec plura locutus
Corripuit sese, & tectis ciues exiulit altis.
Tu Voluse armari Volsorum edice maniplis:
Duc, ait, & Rutulos equites Messapus in armis:
Et cum fratre Corys latis diffundue campis.*

*Pars aditus urbis firment, turresque capessant:
 Cetera, qua iusso, mecum manus inferat, arma.
 Illicet in muros tota discurritur urbe.
 Concilium ipse pater & magna incepta Latinus
 Deserit, ac tristi turbatus tempore differt.
 Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
 Dardanum Eneam generumque ascuerit urbi.
 Praefodiunt alij portas, aut saxa sudesque
 Subuectant, bello dat, signum rauca cruentum.
 Buccina, tunc muros varia cinxere corona
 Matrona puerique: VOCAT labor ultimus omnes.*

Arrepto tempore. Hic inuenta opportunitate, id est occasione. *Cogite concilium.* Drancis vitium omnibus exprobrat quod belli tempore in curiam conueniant, vt Larga quidem iemper Drance tibi copia fandi, Tum cum bella manus poscunt. *Sedentes.* Pigri, vt, Immunitque sedens aliena ad pabula fucus, vel sedentes inuidiose, vt Sedeant expectentque Latini? *Armani edice.* Figura est, dic vt armentur verbum verbo iunxit, vt, Tu das epulis accumbere diuum. *Edice* autem plenus est imperatiuus, nam in omnium cōiugationum verbis infinito modum detrahe vltimam syllabam, & sic imperatiuus: vt amare, ama: docere, doce: legere, lege: audire, audi. *Quum* autem fac vel die dicimus, Apocopen verba patiuntur, ex face, dice, cum posuit edice exprellit, expressa autem festinantis oratio qua Turnum non praedixit locuturum. *Maniplis.* Ars quidem exigebat vt ma haberet accentum, ni enim longa quidem est: sed ex muta & liquida: quod quotiens fit, tertia Syllaba à fine tortitur accentum, vt latebrae, tenebrae, tamen in hoc sermone vt secunda à fine accentum habeat yfus obtinuit. *Manip is.* Signiferis: quia secundum antiquum morem in legione erant triginta: legio autem habebat septem cohortes, sexaginta ceterias, licet in his rebus accessu temporis ducum varietas semper mutauerit militiae disciplinam. *Equitem Messapus in armis,* Et cum fratre Coras latis diffundite campis. Equitem in armis, id est armatum, nam figura est. Messapus autem vt diceret, vitauit *ipsum* in uero, nam vitiosum erat Voluse Edice, Messape. Ergo Messapus aut antiquus uocatiuus est, vt Hesperidum fluius regnator aquarum. Et, Socer arma Latinus habeto, aut certe nominatiuus est pro uocatiuo: quanquam possit etiam nominatiuus esse, vt fit, Messapus & Coras equitem diffundite, pro diffundant, melior tamen sensus est superior. *Cum fratre Coras.* Scilicet Catillo: nam legimus, Catillique, acerque Coras Argiua iuuentus. *Qua iusso.* Qua iussero: & est antiquum. *Illicet.* Contestim, illico, quod ni diceret, meriti necessitas fecit, nam ilico dicimus. *Magna incepta.* Quia de pace cogitabat qua impleri non potuit. *Multaque se incusat.* Pro multum. Et est Graeca figura. *Generumque ascuerit urbi.* Id est propter urbem, quantum de praesentibus rebus colligebatur. *Lucanus de Catone.* Urbi pater est, urbi que marita. *Gener* autem ideo dicitur, quia ad augendum genus adhibetur. *Praefodiunt alij portas.* Id est ante portas, fossas faciunt: hoc enim est quod supra dixit. *Pars aditus urbis firment:* qua res nimiam indicabat desperationem. *Bello dat signum rauca cruentum Buccina.* Bene addidit bello, nam & propter hoc buccina insonans, sollicitudinem ad bella denuntiat. Sic in septimo, Quia buccina signum Dira dedit. Praelium autem tubae indicant: vt, Attuba terribilem sonitum procul aere canoro Incepuit. *Matronae.* Nunc foeminae, quidam sane, arbitratur inter matronam & matrem-familias hoc interesse quod matrona dicatur prima pueri mater, materfamilias quae plures peperit. Alij hoc putant rectius, matronam dici quae in matrimonium cum viro conuenerit, & in eo matrimonio manserit: etiam si liberi nondum fuerint: dictam matris nomine spe atque omine, unde & matrimonium dictum: Matrem vero familias eam esse quae in mariti manu mancipioque, aut in cuius maritus manu mancipioque esset, quomodo in familia quoque mariti & sui heredes venisset? Alij matronas Virgines nobiles dicunt, matresfamilias vero illas quae in matrimonium per coemptionem conuenerunt, nam per quandam Iuris solemnitate in familiam migrant mariti: inter matrem vero, & matrem familias hoc interest praeter illam significationem quae est ad aliquid, quae tantum conuenit in matrimonium, quod alij matrifamilias, sicut hoc loco dictum est applicauerunt. *Vocat labor ultimus omnes.* Omnes ad laborem vltima necessitas conuocat. Alij Vltimus hypallag: n volunt esse, pro vltimis.

31

*Necnon ad templum, summasque ad Palladis arces,
 Subuectur magna matrum regina caeterna,*

Dona

A Dona ferens: iuxtaque comes Lauinia virgo,
 Causa mali tanti, atque oculos deiecta decoros.
 Succedunt matres, & templum thure vaporant,
 Et mœstas alto fundunt de limine voces:
 Armipotens belli præses Truonia virgo,
 Frange manu telum Phrygiæ prædonis, & ipsum
 Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.
 Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus:
B Ianque adeo Rytulum thoraca indutus, abenis
 Horrebat squamis, surasque incluserat auro,
 Tempora nudus adhuc laterique accinxerat, ense:
 Fulgebatque alta decurrens aureus arce:
 Exultatque animis, & spe iam præcipit hostem.
 Qualis ubi abruptis fugit præsepia vinculis
 Tandem liber equus, campoque potitus aperto,
 Aut ille in pastus armenta que tendit equarum:
 Aut assuetus aque perfundi flumine noto
 Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
 Luxurians, luduntque iube per colla, per armos.

Nec non ad templum. Secundum Homerum qui inducit in summa desperatione matres ad
 templa incurrere, ut victoria quæ non potest viribus, possit deorum favore conquiri. *Subuehi-*
mur. Proprie. Matronæ enim pilentis vehebantur ad templa pergentes: ut, Pilentis vehebantur
 matres in mollibus. *Magna matrum.* Deest *cun*, non enim caterua subuehitur. *Dona ferens.* Pe-
 plum scilicet, sicut dixi in primo: ideo dimisit hoc loco. *Mali tanti.* Pro malorum tantorum. *Oculos*
deiecta decoros Deorum habens, & sic ait deiecta oculos, sicut, Oculos suffusa nitentes. *Succedunt*
matres. Pro intrantes: est ordo. Succedunt matres templum thure vaporant. *De limine.* Ad
 festinantium mulierum ostenditur desiderium. *Armipotens belli præses Truonia virgo.* An-
 tonomasius sunt proprie. hæc autem omnis oratio verbum ad verbum de Homero translata
 est, *Πρωτοδωκεν οὐρανὸν ἑὸν ἀνδρῶν. Πρωτοδωκεν* autem belli, id est qui præest omnibus bellis, cuius
 nutu semper bella tractantur. Sane qui præsens legunt, quasi præstans in bellis intelligunt, qui
 præses sine *n* ou *n* littera, quasi quæ præsideat rei: Sic præsidēs dij vrbis appellantur, cuius
 genitius præsidis facit. *Frangere manu telum* Aut tua manu, aut in eius manu tela constringe. Ho-
 merus, *ἄρα τὴν ἴαχον ἄρα τὴν ἴαχον*. Et ipsum Pronum sterne solo. *Homerus* ἰδὲ τὴν ἀνδρῶν ἄρα τὴν ἀνδρῶν. *Portis*
effunde sub altis. *Homerus* οὐρανὸν ἑὸν ἀνδρῶν. Bene autem sub ipsis portis, quasi ad
 quas festinabat Aneas. Unde est, Præfodiunt alij portas. *Cingitur ipse furens certatim in prælia*
E *Turnus.* Oeconomia omnis hæc est. Nam Turnus ideo cum mora armatur, & in tecto capite
 arcem incedens admonet singulos ut & à Lauinia possit videri, & ut sit maior causa dimicandæ
 dum sponsæ placere contendit. Alij Cingitur propere armatur accipiunt, nam ait Surasque in-
 cluserat auro, & Certatim pro festinanter. Cingitur ergo accingitur, nam & Terentius, de fu-
 tura contentione ait accingere, & procinctus appellatur. *Cingitur autem in prælia* Id est, Ut præ-
 liari possit. ut si dicās, lego in aduocationem: id est ut aduocatus esse possim. *Furens.* Amore
 Lauiniæ, quam videbat. Quod etiam sequens indicat comparatio. nam dicitur esse, Aut ille
 in pastus armenta que tendit equarum. *Ianque adeo.* Aut vacat adeo: aut certe sic significat, ut sit
 sensus, Adeo sic præparatur in prælia, ut iam vniuersa præter galeam arma portaret. *Thoraca*
indutus. Omnia quæ in aduocantur Græca masculina, in obliquis casibus a producunt, ut thoracæ
F thoracis, pinax pinacis. Nam fœminina corripunt, ut climax climacis sed in Latinum non
 transeunt. Phalanx vero & aliter exit & peregrinum est etiam apud Græcos. *Tempora nudus*
adhuc. Quod sine galea. Præconomia est, quia mox Camillam adloquitur, & ut orans & in-
 cendens ceteros facilius nosceretur. *Alta decurrens aureum arce.* Illic enim & Amata fuerat &
 Lauinia. *Spe iam præcipit hostem.* Mente præoccupat hostis aduentum, ut, omnia præcepi.
Qualis ubi abruptis fugit præsepia vinculis. Et hæc comparatio Homeri est verbum ad verbum
 translata,

ἄρα τὴν ἴαχον ἄρα τὴν ἴαχον

ἄρμιν δ' ἀρμίνης ὄλεος μέλοιο κρηαίνων,
 εἰς δ' ὄλεος ἄρμινος ἰσχυρῶς πύρρα μῆδος,
 κούριαν ὄλεος ἰσχυρῶς ἄρμινος ἰσχυρῶς
 ἄρμινος ἀρμίνης, ὄλεος ἀρμίνης πύρρα μῆδος
 ἰσχυρῶς ἰσχυρῶς πύρρα μῆδος ἰσχυρῶς ἰσχυρῶς.

Potius. Venit ab eo quod est potior, nam Subnixus raptō poritur, venit ab eo quod est potior potiris, nam vt etiam supra diximus verbum hoc, modo tertiā modo quartā coniugationis esse inuenitur. *Aus adfuctus aquæ.* Figurate aquæ adfuctus, aquæ flumine perfundi adfuctus. *Arrectis fremitu cervicibus alte.* Alte arrectis cervicibus fremit, non alte fremit, aut alte luxurians: quiaam sane cervicibus plurali numero secundum veteres dictum volunt, & Hortensium primum singulari numero cervicem, vnde Ciceronem cerviculam illum iactaturum tradunt dixisse.

32

Obuia cui Volscorum acie comitante Camilla
 Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
 Desiluit, quam tota cohors imitata, relictilis
 Ad terram defluxit equis. tum talia fatur:
 Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
 Audeo, & Aeneadum promitto occurrere turme,
 Solaque Tyrrhenos equites ire obuia contra.
 Me sine prima manu tentare pericula belli:
 Tu pedes ad muros subsiste, & moenia serua.
 Turnus ad hac, oculos horrenda in virgine fixus.

Desiluit. Hoc ad Turni honorem refertur, quatuor nanque erant apud Romanos quæ ad honorificentiam pertinebant, equo desilire, caput aperire, via decedere, adfurgere: hoc etiam præcones præeuntes magistratus clamare dicebantur. *Cohors.* Pro turma, nam equitum turmæ, pedicatum cohortes appellantur. *Ad terram defluxit.* Dicendo defluxit vno verbo absoluit desilientem equis multitudinem, & vel celeritatem vel artem & quandam moderationem ac facilitatem descendendi significauit, quæ est etiam ascendendo apud huius rei peritos. *Sui merito si qua est fiducia forti.* Si vnusquisque habet aliquam cōsidentiam ex conscientia fortitudinis suæ, & ego audere non dubito. *Forti* autem bene dixit, nam fortis communis est generis. Hæc autem hoc vult dicere non sexum considerandum esse, sed robur: & est ordo, ô Turne audeo. *Occurrere turme.* Equitatus: nam partem pro toto posuit. Varro turmam triginta sex equites posuit. *Tu pedes ad muros subsiste.* Bene ex muliere gloria augetur, vt cum eam faciat aduersum hostes cuncta promittere quæ faciunt viri fortes, etiam Turno murorum custodiam inducat mandantem. *Oculos horrenda in virgine fixus.* Figurate vel oculos figens, vel fixos habens: horrenda autem pro admirabilis, alioqui hostibus horrenda.

33

O decus Italia, virgo, quas dicere grates,
 Quasve referre parem? sed nunc (est omnia quando
 Iste animus supra) mecum partire laborem.
 Aneas (vi fama fidem missique reportant
 Exploratores) equitum leuia improbius arma
 Pramisit, quaterent campos: ipse ardua montis
 Per deserta iugo properans adueniat ad urbem.
 Furta paro belli conuexo in tramite syluæ,
 Vt biuias armato obsidam milite fauces:
 Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis.
 Tecum acer Messapus erit, turmeque Latine,
 Tyburtique manus: ductis & tu concipe curam.

Quas dicere grates. Pro quantas pro pronomine, & secundum rhetoricam disciplinam dicit se verba inuenire non posse, quibus eius exprimat laudes: cum dixerit, O decus Italiae virgo. Sic

- Sic alibi, Quibus cœlo te laudibus æquem? Cum præmiserit, O fama ingens, ingentior armis
A Vir Troianæ. *Sed nunc.* Ordo est, Sed nunc mecum partire laborem. nam per Parenthesim dictum est. *Quando iste animus est supra omnia.* Præmium, Id est, siquidem es magnanima ut supra omnes grates & supra omne præmium: partire autem ideo, quia ille dixerat, Solaque Tyrhenos equites ire obuia contra. *Æneas ut fama fidem.* OEconomia, educuntur hinc duces ut servata eorum honestate fortitudo virginis possit induci, alioqui indecens fuerat presentibus Turno & Ænea: *Quærent campos.* Ad camporum perturbationem. *Furra pro belli.* Insidias. Sallustius, *Gens ad furta belli peridonea. Bini as fauces.* Fauces dicuntur itinera inter duos montes, loca angusta & peruia: dicta à faucium similitudine. *Conlatis excipe signis.* Coniunctis ducibus quos commemoraturus est. Sic autem dicebatur à Romanis, quotiens acie dimicatum esset, *Tecum dæer Messapus erit.* Ingenti honore tecum dixit, hoc est non tu illi adiuncta eris, sed ille tibi. *Tyburi que manus.* Catillus & Coras. *Ducis & in concipe curam.* Sicut ego. nam non dicit sicut Messapus aut alij, ne ei facere videatur iniuriam. *Concipe autem vel simul cum illis sume,* vel mecum cape, quia ille dixerat mecum partire laborem. *Con enim coniunctiva particula est.* Vnde & conuocari de pluribus dicimus.

- 34 *Sic ait, & paribus Messapum in pralia dictis
 Hortatur sociosque duces, & pergit in hostem.
 Est curuo anfractu vallis, accommoda fraudi
 Armorumque dolis: quam densis frondibus atrum
 Vrget vtrinque latius: tenuis qua semita ducit,
 Angustaque ferunt fauces, aditusque maligni.
 Hanc super in speculis summoque in vertice montis
 Plantæ ignota iacet, cuique receptui:
 Sen dextra, lævaque velis occurrere pugne,
 Siue instare rugis, & grandia voluere saxa.
 Huc iuuenis nota fertur regione viarum,
 Arripuitque locum, & sylvis insedit iniquis.*

- D** *Vallis.* Metri necessitate compellimur ut vallis dicamus. Statius, *Vallis in amplexu nemorum:* sed & nam plenum est vallis, sicut nunc Virgilius posuit, quod ita esse diminutio indicat. nam vallícula dicitur, sicut turrim dici debere turriculam indicat, at vulpes vulpécula facit. Horatius, *Moncat vulpécula risum.* Ergo in es vel in is quando usurpatione, quando naturaliter exeant nomina, sola diminutio indicat, ea autem quæ in es exeunt longa sunt omnia, si in genitio non crescant, ut libes, vallis, vulpes. nam si crescant, brevia sunt, ut miles militis. *Densis frondibus atrum.* Vtrum densis frondibus vrget, an densis frondibus atrum? *Quo semita ducit.* Legitur & *qua.* *Aditusque maligni.* Proprie obsecuri: ut, *Sub luce maligna.* *Ignota.* Vel infrequentata, vel ignota, scilicet Ænea, nam de Turno dicturus est. *Huc iuuenis nota fertur regione viarum.* *Tuique receptui.* Male quidam recessus legunt. nam *receptus* dicitur, quo se cito exercitus recipit. Et signa receptui canere dicuntur. *Sen dextra, lævaque velis occurrere pugne.* Siue per vallis, siue per montis radices. incertum est enim qua sit venturus Æneas. *Velis autem pro si quis velit.* *Instare rugis.* Ut turriti puppibus instant. *Arripuitque locum.* Raptim tenuit. *Insedit.* Proprie, nam *insidere* est dolose aliquem expectare, vnde & insidiæ nominatæ sunt. *Iniquis.* Intelligendum hosti, vel inæqualibus.

- 35 *Velocem interea superis in sedibus Opim,
 Vnam ex virginibus sociis sacraque caterua,
 Compellabat, & has tristes Latonia voces
 Ore dabat: graditur bellum ad crudele Camilla,
 O Virgo, & nostris nequequam cingitur armis,
 Chara mihi ante alias, neque enim notus iste Diana
 Venit amor, subitaque animum dulcedine mouit.
 Pulsus ob inuidiam regno, viresque superbas,
 Priuerno antiqua Metabus cum excederet vrbe,*

*Infantem fugiens media inter praelia belli
Sustulit exilio comitem, matrisque vocavit
Nominis Camilla, mutata parte Camillam.*

Velocem interea. Licet *interca* particula negotia semper præteritis futura coniungit: tamen abruptus & vituperabilis transitus, habet autem tales transitus & in superioribus libris, & in sequenti præcipue, ubi Iuppiter appellat Lunonem. *Opim*, Opim quando dicimus, Nympham significamus: si autem dicamus *opem*, auxilium intelligimus. Terentius, *Iuno Lucina fer opem*. *Opes* vero numero plurali, census accipimus, nam *ops*, terra est vxor Saturni, quam Græci Rheam vocant. Sane hoc nomen ipsius Dianæ fuisse ab Ephesius dedicato templo ei impositum Alexander Etolus poeta in libro qui inscribitur *Musa*, refert, quod hoc loco peritissimus antiquitatis poeta focia eius imposuit: quidam dicunt *Opimetica* ergea primos ex *Hyperboreis* sacra in *Insulam Debi* occultat: in fascibus mergitum * perculisse. Alij putant *Opimeteca* ergo nutritores *Apollinis* & *Dianæ* fuisse, hinc itaque *Opim* ipsam *Dianam* cognominatam, quod supra dictum est, *Apollinem* vero *ecaergon*, vel quod proxima luna quæ *Dianæ* terris facile cõspiciat * quoniam mta * i vocali *ecaergas* sola, rō nō xgōm: nō nō xgōm. hoc è lōgīnquo. Alij dicunt à *Latone* cœpta non adducatus * & ideo poetam *Truizæ* custodem *Opim* induxisse. *Triffes* voces *Habitum* futuræ orationis ostendit. *Ore dabus*. *Pleonasmos*. *Bellum ad crudele Camilla*. Vno verbo exitum rei docuit. *O virgo*. Quidam ad *Camillam* referunt, quia ineptum putant presenti opi ducer & * o virgo autem interiectio est. *Nostri nequicquam cingitur armis*. *Nostri*, quibus utraque gaudemus, vel etiam ut ipse habeat causam doloris & maioris iracundiæ. Et cingitur nolunt quidam esse passiuum, æque enim ab alio cingitur, sed ita quemadmodum dictum est, *Fulvique insternor pelle leonis*. *Chara mihi ante alias*. Ante oranes cara, omnium carissima, vs, *O felix vna ante alias*. *Neque enim nouus iste Dianæ Venit amor*. Firmiores enim sunt antiquiores amicitie. *Terentius*, *Per amicitiam, quæ incipit à parvulis cum ætate adcrevit*. Simul *Iuuenalis*, *Ille excludatur amicus Tam senior, cuius barbam tuâ ianua vidit*. *Pulsus ob inuidiam*. Scilicet crudelitatis, nam sequitur, *Neque enim ipse manus feritate dedisset*. *Viresque superbas*. Quibus superbe viribus utebatur. *Antiqua*. Nobili vrbe nam hoc *Priuernum* dicitur. *Metabus*. Nomen sumptum de historia, *Metabus* enim fuit dux Græci agminis, qui iuxta *Adriaticum* mare urbem *Metapontum* condidit. *Nomine Camilla*. *Stattius Tullianus* de vocabulis rerum libro primo, ait dixisse *Callimadium* apud *Camillam* appellari *Mercurium*, quo vocabulo significant deorum ministrum. Vnde *Virgilius* bene ait *Metabum* *camillam* appellasse filiam, scilicet *Dianæ* ministram, nam & *Pacuius* in *Medea* cum de *Medea* loqueretur, *Celivm Camilla expectata aduonr, salue hospitæ*. *Romani* quoque *pueros* & *puellas nobiles* & *iuuenes Camillos* & *Camillas* appellabant *flaminicarum* & *flaminum præministros*.

36 *Ipsè sinu præ se portans iuga longa petebat,
Solorum memorum, tela vndique sæua premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce fuga medio summis Amasenus abundans
Spumabat ripis (tantum se nubibus imber
Ruperat) ille vixare parans, infantis amore
Tardatur, charoque oterri timet omnia secum
Versanti, subito vix hæc sententia sedit.
Telum immane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis & robore cocto,
Huic natam, libro & syluestri subera clausam
Implicat, atque habilem media circumligat, hasta
Quam dextra ingenti librans ita ad æthera fatat:
Alma, tibi hæc, memorum cultrix, Latonia virgo,
Ipse pater famulam, docuit, tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugi: accipe, restor,
Dina tuam, que nunc dubiis committitur auris.
Dixit, & adducto contortum hastile læserto
Immittit: sonuere, unde, rapidum super amnem.*

Infelix

Infelix fugit in iaculo stridente Camilla.

A

Iuga longa. Id est longe posita, remiora. Sallustius, *Et Mucillo procul agente, longa spes auxiliorum,* id est longe posita. *Solorum nemorum.* Desertorum. Terentius, *Venit mediatus alicunde ex solo loco.* Item ipse, *Nonne hinc deportarier in solas terras? Fuge medio.* Dum fugit, inter fugam, nam figuratum est, ut Laurus erat tecti medio. *Imber Ruperat.* Impetum pluuiz ostendit. *Charaque oneri times.* Anacreon *on rior iez ror,* id est onus amouit. Et pariter comitique onerique timentem. *Vix hæc sententia sedis.* Ideo *vix,* quia naturale est vt quotiens simul multa cogitamus, vix aliquod comprobemus. Vnde vera distinctio est, *Omnia secum versanti subito, hæc sententia sedis.* Et *robore cocto.* Aut antiquam hastam fuisse significat, nam multi temporis aliquid, coctum vocatur. Horatius, *Plenumque recoctus Scriba ex quinque viro coruum deludet hi-nem.* Persius: *Vt canale v. tus vegandi sibe e coctum.* Aut re vera cocto robore. hastæ enim igni plerunq; durari confueverunt, vt facilius corticem demittant. *Huic,* huic scilicet telò. *Natam implicat.* Probus de hoc loco arpitampiasina * *Libro.* Liber dicitur interior corticis pars quæ ligno coheret, alibi, *Altra librare in vltimo.* Vnde & liber dicitur in quo scribimus, quia ante vsum chartæ vel membranz de libris arborum volumina fiebant, id est compaginabantur. *Alma tibi hanc nemorum.* Antonomasiâ, nam tria epitheta sine nomine posita sunt. *Ipsè pater famulam voues.* Bene ipse pater, quia auctoramenti potestatem nisi patres non habent. *Voues* autem, confecto in tuum ministerium. Vnde & Camilla dicta est, licet supra eam à matre dixerit esse nominatâ. Sed illud poetice: nam Camilla, quasi ministra dicta est, quod superius expositum est. In sacris tamen legitur posse etiam opera consecrari ex seruis vsque dum soluatur caput hominis, id est liberetur sacrationis nexu, aut enim numen famulæ quam serui significatio conditionis * *Tela tenens.* Ordo est, *Tua supplex tela tenens* quibus inligata est, & ingeniose tenens cum inligata sit. *Somere vnde.* Hic distinguendum. *Infelix Camilla.* Mira effingit, Infelix autem Camilla. Non eo tempore quo euasit, sed nunc infelix, plerunq; enim epitheta presentis temporis scilicet sunt, peractis negotiis: vt secundo, Infelix qua se dum regna manebant, Sæpius Andromache ferre incomitata solebat.

B

C

57

D

E

*At Metabus magna propius iam urgente caterua
 Dar sese fluuio, atque hastam cum virgine victor
 Gramineo, donum Trivia, de cespite vellit.
 Non illum tectis vlla, non manibus vrbes
 Accepere, neque ipse manus feritate dedisset:
 Pastorum & solis exegit montibus animum.
 Hic natam in dumis, interque horrentia lustra,
 Armentalis equæ mammis, & lacte ferino
 Nutribat, teneris immulgens vbera labris.
 Vique pedum primis infans vestigia plantis
 Institerat, iaculo palmas oneravit acuto,
 Spiculaque ex humero parua suspendit & arcum.
 Pro criminali auro, pro longa tegmine palla,
 Tigridis exuuia per dorsum à vertice pendent,
 Tela manu iam tum tenera puerilia torsit:
 Et fundam tereti circum caput egit habenâ,
 Strymoniamque gruem, aut album deiecit olorem.*

F

Victor. Propositi sui & intentionis effectu, vt Mihi victor honore Persolues. *Donum Trivia,* Mire Trivia, cum ipsa loquatur, vt bene donum, aut quoniâ pater Dianæ seruauerit. *Cespitè.* Probus aut cespitè aut cespitè pro campo, scilicet quod cespes gleba sit. *Non illum tectis, non vllæ manibus vrbes Accepere.* Non mirum à nulla hunc ciuitate susceptum, nam licet Priuernas esset, tamen quia in Thulcorum iure pene omnis Italia fuerat, generaliter in Metabum omnia odia ferebantur, nâ pulsus fuerat à gente Volscorum, quæ etiam ipsa Etruscorum potestate regebatur: quod Cato plenissime executus est. Hinc est, Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres Opauere nurum, quod non procederet nisi inter eos essent iura connubij. *Non manibus vrbes*

Accepere. Non tectis, non mœnibus: non in ciuitatem, non in priuatam admissus est domum. Et sic ista etiam in primo libro separauit, Vrbe, domo socias. Sciendum autem mœnia abusiue dici omnia publica ædificia: vt, Diuidimus muros, & mœnia pandimus vrbis. nam proprie mœnia, sunt tantum muri, dicta quasi munia à munitiōe ciuitatis. *Manus d' disse.* Consensisset: & hoc dicit, Etiam si qui eum voluissent suscipere, ille tamen eorum consortia morum feritate fugisset, feritate autem figurate pro feritate, an ob feritatem? *Pastorum & solis exegit montibus æuam.* Et pastorum æuam exegit in montibus solis, id est pastoralis vsus est vita. *Armentalis equa.* Indomitæ. Scilicet quæ in armenta fœturæ causa parcat. Vnde sequitur, & lacte ferino. Veteres enim omnes prope quadrupedas feris vocabant, Inlatus inque feri curuam compagibus, aluum. Equæ autem mammis & lacte ferino *in d' d' d'.* *Nurribat.* Quidam noue dictum accipiunt. *Vestigia plantis Instruere.* Signa pedum primis plantis expresserat, nam vestigia sunt, imagines pedum: vt, Semelam prædam & vestigia fœda relinquunt. *Palmas onerauit.* Onus enim quicquid teneris imponitur manibus. *Criminali auro.* Quo crines inligantur. *Pro longe tegmine palla.* Palla proprie est muliebris vestis deducta vsque ad vestigia. vnde ait longe, sicut supra, Pallam signis auroque rigentem. *A vertice pendens.* Tempora variavit, nam de præterito dicit. *Strymoniamque gruem.* Thraciam à fluuio Strymone. Sane sciendum posse dici, & hic & hæc grus, & hi & hæc grues. *Olorem.* Latine ita dicimus nam Græce cygni dicuntur.

38 *Multa illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optauere nurum: sola contenta Diana
Æternum telorum & virginitatis amorem.
Intemerata colit. vellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata laceffere Teucros:
Chara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere Nymphæ polo, finesque inuisæ Latinos,
Tristis ubi infauso committitur omine pugna.
Hæc cape, & vlticem pharetra deprome sagittam:
Hæc quicumque sacrum violari vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.
Post ego nube caua miseranda corpus, & arma
Inspoliata feram tumulo, patria que reponam.*

Multa illam frustra. Antequam rem diceret prius eius ostendit euentum: sic Sallustius, *Falso que citur de natura sua genus humanum.* nam antequam diceret queritur, dixit falso. *Matres.* Inter matrem & matrem familiam quid inter sit superius plenissime narratum est, & hic ostendit dicitur deo Tyrrhena per oppida, quod etiam Volsci in Tuscorum fuerint potestate. *Æternum.* Id est æterno, nam nomen est pro aduerbio. *Intemerata colit.* Inviolata, incorrupta, temerata enim quibus vis allata est. *Conata.* Dum conatur, vt, Obsessumque acta testudine limen, & Caci spem custodita sefellit, hæc autem ratione ostendit quare non suscensa à Troianis * *Fatis urgetur acerbis.* Ostendit etiam desideria ex fato, non necessitate descendere. *Committitur omine pugna.* Pro committetur. *Hæc cape.* Generaliter dixit arcum, pharetram, vt sequentia indicant, nam dicit, Et vlticem pharetra deprome sagittam, & neuteritum putatur ipsam sagittam vlticem. *Vlticem.* Nomina omnia in x, littera terminata, ablatiuum singularem in e mittunt: genitiuum vero pluralem in um: exceptis his quæ omnis sunt generis: vt felix. nam & ob hoc felici, & horum feliciam facit. Lucanus, *Et felici non fausta loco tentoria ponens:* quod receptum est ideo quia genitiuus pluralis à nominatiuo plurali minor esse non debet, sed aut par, aut maior vna syllaba. & quia in neutro facit felicia, feliciam dicere non debemus, ne propter alia genera huic præiudicemus. nâque ab eo quod est felices, vt felicitium dicamus, ratio patitur: vna enim crescit syllaba, ab eo quod est felicia, vt feliciam dicamus, non procedit, ne minor sit genitiuus à nominatiuo plurali. Similiter & vlticium & vlticium dicimus: licet in his neutrum in numero singulari non inueniatur. *Violari venere corpus.* Bene violari quia dixerat sacrum. Et superius dictum est operam solemnem more consecrari vsque dum soluatur caput hominis, id est liberetur sacrationis nexu, quod facilius accidet, si mors intercedat. Hic ergo totius rei, & præcipue sacrationis

A tionis aliud agens poëta mentionem inseruit dicens, hac quicumque sacrum violarit vulnere corpus, Tros Italusve mihi pariter det sanguine poenas, bene ergo sicut dictum est violaret, quia dixerat sacrum. *Tros Italusve mihi*. Si simpliciter accipiamus, sic intelligamus, Siue eam Troianus interemerit, siue aliquis de Æacæ auxiliis. namque alij volunt Aruntem de Turni esse partibus, & indignatum foemineum sexum plus in bello potuisse, quam viros. quam rem hic dicunt perstrinxit Virgilium: & re vera sic ubique loquitur, vt incertum sit Aruns de cuius partibus fuerit. Vnde est illud, *Da pater hoc nostris aboleri dedecus armis. Pariter*. Similiter, vno modo. *Miserande corpus*. Hæc æconomia, præiudicia nominantur, quod eius negotij futuri exitus tollitur, vult enim nos de Camillæ caduere nihil vterius expectare, sicut fecit in primo, Tu faciem illius noctem non amplius vnam Falle dolo. Quod præmissum, sustulit commemoratorem quando vel Cupido recesserat, vel Aescanius sit reuersus. *Arma inspoliata*. Aut in detractis, aut ipsius inspoliatae Camillæ. *Patria que reponam*. Hoc est in patriam.

39 *Dixit: at illa leues cæli demissa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Troiana propinquat,
Hetruscique duces, equitumque exercitus omnis,
Compositi numero in turmas, fremit aqore toto
Insultans sonipes, & pressis pugnat habenis
Huc obuersus & huc, tum late ferreus hastis
Horret ager, campi que armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra, accleresque Latini,
Et cum fratre Coras, & virginis ala Camille
Aduersi campo apparent, hastasque reductis
Protendant, longe dextris, & spicula vibrant:
Aduersusque virum, fremitūque arde scit equorum.*

D *Nigro circumdata turbine corpus*. Hoc ideo quoniam ad mærorem luctumque descendit. Contra in octavo, ubi ad læticiam descendit Venus, clero eam nimbo circumdatam dicit: vt, *At Venus ætherios inter dea candida nimbos. At manus interea*. In tota hac descriptione historicum caractere in poëtico miscet. *Hetruscique duces*. Hetruria dicta est, quod eius fines tendebantur vsque ad primam ripam Tyberis. *Quæ si nescis*. Nam *truy* est aliter, & *truy* finis vocatur. Roma enim antea vnam tantum Tyberis ripam tenebat. Iuuenalis, *Quæ imperij fines Tyberinum virgo natans*. Quidam sane & ruri legunt ab eturie truf, * trans Tyberim enim Etruriam dicebant, homines Etruros quos nunc Etruscos. *Compositi numero*. Id est æquati numero honorabiliter: vnde & sæpenumero dicimus, id est frequenter & rationab. liter. hinc est, Tum vero in numerum, id est in rationem & rhythmum, vnde & metra, numeros dicimus: vt, Numeros memini, si verba tenerem. Sine modo generalis est descriptio equestris certaminis: paulo post descendit ad specialem, sicut fecit in quinto & de curtoribus & de nauali certamine. *Præsis*. Cum habenis premeretur: pugnat autem pro repugnat. *Ferreus hastis*. Quæritur quid sit ferreus: vtrum ferreus ager horret hastis, an ferreus hastis ager horret. *Horret* autem terribilis est, & est versus Ennianus vituperatus à Lucilio dicente per inrisionem eum debuisse dicere *horret & alget*. Vnde Horatius de Lucilio, *Non ridet* (dicens) *versus Ennii granitate minores*. *Campique ossibus ardent*. Id est resplendent. *Celeresque Latini*. Adludit ad militiam Romanam: namque & equites habuit Romulus, vt illo diximus loco, Tercentum scutati omnes Volente magistro, quos celeres appellauit, vel à celeritate, vel à duce Celere, qui dicitur Remum occidisse, in cuius gratia vicem à Romulo fieri tribunus equitum meruit. Alj hos celeres ideo appellatos dicunt, quod explorationes obirent, & quæ vsus exigeret velocius facerent: Alj à Græco dictum putant quod est *truy*. *Ala Camille*. Equitatus. Ala autem dicuntur equites, quod alarum vice pedestrem exercitum tegunt. *Hastasque reductis*. Ante oculos posita descriptio.

40 *Ianique intra iactum teli progressus uterque
Substitit: subito erumpunt clamore, furentesque
Exhortantur equos: fundunt simul undique tela
Crebra nimis ritu: cælumque obtexunt umbra.
Continuo aduersis Tyrrenus & acer Acontens*

Connixi incurunt, hastis, primique ruinam
 Dant, sonitu ingenti: praefractaque quadrupedantum.
 Pectora pectoribus rumpunt, excussus Acontens
 Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
 Praecipitat, longe, & vitam dispergit in auras.
 Extemylo turbata acies: versique Latini
 Reiciunt, parmas, & equos ad moenia vertunt.
 Troes agunt: princeps turmas inducit Ahas.
 Ianque propinquabant, portis: rursusque Latini
 Clamorem tollunt, & mollia colla reflectunt:
 Hi fugiunt: penitusque datis referuntur habenis.
 Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
 Nunc ruit ad terras, scopulosque superiaci undam
 Spumeus, extremamque sinu profundu arenam:
 Nunc rapidus retro, atque aestu reuoluta resorbens
 Saxa, fugit, lutusque vado labente relinquit.

Intra iactum sili. Vnde possit hasta omisa in hostem venire. hinc traxit Stautus. Quale qu. mer
 sium iaculo ser arm. line vincas. Et Enniana est ista omnis tam brevis descriptio. Subito. Ad
 uerbrum est, n Subito clamore, & est versus hypermetros. Continuo aduersus. Hic specialis pugna
 est. Praefractaque Pectora pectoribus rumpunt. rumpunt praefractaque faciunt. Praecipit. Pro praeci
 pitatur Reiciunt parmas, & equos ad moenia vertunt. Reiciunt, retro agunt, vel rectorum ferunt, vt
 cedentium terga munita sint, vt ipse II. Aene. Bis reiecti armis respectant terga tegente. Sane
 nunc fugiunt non timore, sed lege praeliandi. Sallustius: *Mors equestris praesumptis tergis ac
 redditis.* Parma autem est equestre scutum. *Mollia.* Domita scilicet, domitorum equorum. *Super
 iacia: undam.* Super scopulos undam iacit, nam more suo dedit detractam verbo nominis
 praepositionem. *Sinu.* Curuatione & flexu undarum. *Extremamque.* Quantum ad mare pertinet,
 nam terrae prima est. *Extremam* autem ad illud pertinet quod ait supra, Penitusque datis refer
 runtur habenis. *Aestu reuoluta resorbens Saxa, fugit.* Aestu proprie est maris incerta commotio;
 Vado labente. Hypallage, pro labens ipse per vadum littus relinquit.

41 Bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos,
 Bis reiecti armis respectant, terga tegentes:
 Tertia sed postquam congressi in praelia, totas
 Implicuere inter se acies, legi que virum vir,
 Tum vero & gemitus morientum, & sanguine in alto,
 Armaque corporaque, & permisti cade viorum
 Semianimes voluuntur equi: pugna aspera surgit.
 Orsiloehus Remuli (quando ipsum horrobat, adire)
 Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit.
 Quo sonipes ictu furi arduus, altaque iactat
 Vulneris impatiens arrecto pectore crura:
 Voluitur ille excussus humi. Catillus Iolam,
 Ingentemque animis, ingentem corpore, & armis
 Deicit Herminium: nudo cui vertice sulca
 Casaries, nudique bumeri: nec vulnera terrent:
 Tantus in arma patet, latos huic hasta per armos
 Acta tremuit, duplicatque, virum transfixa, dolorem.
 Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
 Certantes, pulchramque petunt per vulnera mortem.

Gemitus

A *Genitus morientium.* Aliqui morientum, genitium corruptum pro integro accipiunt, facit enim morientum. *Et sanguine in alto.* *ipazncō* cædis ostenditur magnitudo. *Armaque corporaque* Versus *to* *corū* *et* *q*, & bene belli faciem demonstravit, multa enumerando quæ in alto sanguine velut natarent. *Quanto ipsum horrebat adire.* Parenthesis hæc quaeritur quid sit horrebat. *Hastam intorsit equo.* Figurata, nam intorqueo in equum dicimus: ut in latus, inque feri curuam compagibus alium Contorsit. *Sub axe reliquis* Ex vulneris genere fugientem eum intelligimus esse percussam. *Voluitur ille excussus humi.* Humi voluitur, nam excussus per se plenum est. *Deiciit Herminum.* Nomen hoc de historia Romana est, nam cum Cochæ contra Tuscos Lartius & Herminius steterunt & pugnaverunt eo tempore quo pons subicius rumpebatur, vnde & eum plurimum laudat, ac si diceret Talis hic est qualis ille fuit. *Tantus in arma patet.* Id est, Tantum patebat in vulnere, id est in hostilia tela totus patebat. Alij in arma pro armis vel scutis tradunt. *Per armos.* Abusivè, nam proprie armi quadrupedum sunt.

42 *At medias inter cades exultat Amazon,*
Vnum exerta latus pugna, pharetrata Camilla.
Et nunc lenta manu spargens hastilia densat,
Nunc validam dextram rapit indefessa bipennem.
Aureis ex humero sonat arcus, & arma Diane.
Illam etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula conuerso fugientia dirigit arcu.
At circum lecta comites, Larinaque virgo,
Tullaque, & aratam quatiens Tarpeia securim,
Italides: quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit pacisque bonas, bellique ministras.
Quales Tereicie cum flumina Termodoontis
Pulsant, & peltis bellantur Amazones armis:
Seu circum Hippolyten seu cum se Martia curru
Penthesilear esse: magnoque ululante tumultu,
Fœmipon exultant, lunatis agmina peltis.

C *Exultat Amazon.* Suspensè sum exultat, Amazon intelligas quasi Amazon. nã Camilla Volscæ fuerat, sic in primo. *D* *deratque comam diffundere ventis Venatrix,* id est quasi venatrix. *Pharetrata.* Participium à feminino genere derivatum. *Vnum* autem exiertia latus, pro exertum latus habens *Densat.* Id est dense sparte iacit. Sane dententur plures res in vnum, ut, *Vos vnanimes* dense te cateruas, & declinatur, denseo, dentes, denset. *Indefessa.* Infatigabilis. Et omnia ei Amazonum arma tradit, quas Titianus vnum armis vocat. nam hoc est Amazon quasi *atv* *uazs*, sine mamma. *bipennis* autem dicitur quod ex utraque parte habeat aciem, quasi duas pinnas quas veteres dicebant. *Spicula fugientia.* Pro ipsa fugiens. *At circum lecta comites.* Subaudis *amicant* quod etiam sequens Amazonum indicat comparatio, quæ inducuntur circa reginam bella tractantes, ne culpetur poëta quod nullam earum pugnantem indoxerit. *Larinaque virgo.* Nomina hæc nobilissimarum sunt Italiæ foeminarum, & aratam pro ferream, ut *Micat areos ensis.* *Italides.* Ut Scelides, Atlantides: anque faciatur ducem Amazonam dicit velut Amazonidas * ut dicit Amazonidum: & est pulchra derivatum non tantum vera: nam verum est Italia. Italis autem vnde est Italides, magis patronymicum est, quam derivatum, sicut Belis, & est Belides, & est Græcum *Quas ipsa deus.* Et ad delectas, & ad ipsam potest referri. *Decus* autem sua Camillam, nobilitas, pulchritudo: si ad delectas, ornamentum, id est quas sibi elegit ornamentum, id est ad ornamentum. *Dia Camilla.* Generosa: *uazs* nam Græcum est, cuius nominis etymologiam plerique volunt venire *dei* *no* *dei*: quod si sic est dicemus dissentire derivationem a principitate, nam *dia* si pro lucit, cum *die* corripit: sicut è contra, nam *lux* lu producat, lucerna *lu* corripit. *Pacisque bonas, bellique ministras.* Congruum paci epitheton dedit ut eam bonam diceret, cum bellum e contra sit pessimum, nam sine subio & belli sciret diceret, si ratione verius liceret: quidam bonum interdum pro grandi accipiunt. *Bellique ministras.* Nonnulli ministras modo ad bellum tantum referri volunt, id è que conjunctione non congrue positam, & ordinem esse, decus pacis, & ministras belli. Poterit & ita, quas sibi decus delegit ministras bonæ pacis & belli.

Quales Thraciæ. Tanais fluitus est qui separat Asiam ab Europa, circa quem antea Amazones habitauerunt, vnde postea ad Thermodonta fludium Thraciæ transfulerunt, quod & Sallustius A testatur, dicens: *Dein campi Threissi, quos habuere Amazones, ab Tanai flumine incersum quam ob causam digresse.* Has quidam dicunt ita die solitas Scinthis coire. *Flumina.* Pro flumine, aut fluenta. *Thermodoontis.* Plenum est Thermodoon, sed per Synæresim Thermodón facit. Vnde dñs circumflexum habebit accentum. Græca enim nomina necesse est vt circumflectantur quotiens sic Synæresis exigente metri necessitate. Ergo si sit Thermodón, do acutum habebit accentum: quod si Thermodón fecerit, & in finalem transfertur, & mutatur accentus, nam sic circumflexus. *Pulsim* Ennius, *Ad mulsas, Quæ pedibus pulsam Olympum, Bellantur.* Pro bellant, nam solent verba pro verbis poni. Vnde nunc passiuam declinationem sub actiua posuit significatione: sicut in Georgicis, *Et placidam paci nutritor oliuam, futurum tempus à passiuo posuit, pro præsentis ab actiuo.* Nam nutritor pro nutri posuit. Vnde est e contra, *Nox humida cælo Præcipiat.* *Hippolyten.* Hæc Amazonium fuit regina, cui victæ Hercules baltheum sustulit, huius filia Antiope quam Theseus rapuit, vnde Hippolytus. *Maria.* Aut bellicosa, aut Martis filia, quæ ab Achille occisa ac mortua adamata est, vt nonnulli vero adferunt, cum Achille concubuit, & ex eo Castrum filium edidit ex quo flumen Lydia & ita appellatur: refert autem, aut addita est præpositio re, id est fert, aut mutata pro infert *Vulante tumuitu.* Vlutare veteres etiam vocem quæ redditur initio præli dicebant, quam Græci *ἐπλοῦν* vocabant.

43 *Quem telo primum, quem postremum aspera virgo
Deiicis: aut quot humi morientia corpora fundis?
Eumenium Clytio primum patre: cuius apertum
Aduersi longa transuerberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens riuos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
Tum Lyrim, Pagasumque super: quorum alter habenas
Suffosso reuolutus equo, dum colligit: alter
Dum subit, ad dextram labenti tendit inertem,
Præcipientes pariterque ruum: his addit Amastrum
Hippozaden: sequitur que incumbens eminus hasta
Tereaque, Harpalicumque, & Demophoonta, Chromimque:
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygi cecidere viri, procul Orphitus armis
Ignotis, & equo venator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta iuuenco
Pugnatoris operit: caput ingens oris hiatus
Et mala texere lupi cum dentibus albis:
Agrestis que manus armat, Sparus: ipse cateruis
Vertitur in medys & toto vertice supra est.*

Quem telo primum Deiicis? Homericum est, interrogationem ad ipsum referre qui describitur, cum semper sic mularum interrogari consueuerint: vt, *Vos d Calliope precor aspirate canenti. Aspera virgo.* Epitheton ad officium belli respiciens: alias incongrue virginem asperam dicimus. *Eunium.* Quia Latina est declinatio, ideo non accipit accentum, nam Stadius quia Græce declinabit Græcum accentum posuit dicens, *Nunc Eunium andit Ante Thoas. Longa abiete.* Longa hasta, longa abiete * arborem enim pro hasta posuit. *Suffosso.* Casuro, nam suffusi equi dicuntur quos vulgo inespitatores vocant. Alij *suffosso* legunt, id est præcipiti & cadenti. *Dum subit,* scilicet ad sustentationem ruentis inclinat: & vult vtunque tanta celeritate esse percussum, vt vnum interemptum putares, inde est enim, *Præcipientes pariterque ruunt, inertem.* Nudam, an nihil proficientem? *Sequitur.* Pro persequitur. *Armis ignotis.* Nouis, inconsuetis. Vel ignobilis, id est non conspicuus *Iapyge* Appulo equo, *Pellis erepta iuuenco.* Id est lorica, nam proprie lorica, est tegumen de corio tanquam de loro factum: quo maiores in bello vti consueuerant. *Caput ingens oris hiatus,* Amphibolon, id est hiatus. *Agrestis que manus armat, Sparus.* Bene *agrestis*: nam Sparus est rusticum telum in modum pedis recuruum. Sallustius, *Sparos aut lanceas, alij præcursus fudes portare.* Varro ait Sparum telum missile: à piscibus ducta similitudine, qui spari vocantur: Alij Sparus à spargen-

A à spargendo dici putant *Veritur in medijs*. Id est agitur nam Græce dixit *ἀσπίρα*. *Toto vertice supra est*. Sic Statius de Capaneo. *Et toto transcaudit corpore bellum*.

44 Hunc illa exceptum (neque enim labor agmine verso)
Traicit: & super hæc inimico pectore fatur:
Syluis te Tyrhene ferax agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redargueret: nomen tamen haud leue patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camille.
Protinus Orsiloebum, & Buten, duo maxima Teucrum
Corpora: sed Buten aduersum cuspide figit
Loricam, galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, & leuo dependet parma lacerto:
Orsiloebum fugiens, magnumque agitata per orbem
Eludit gyro interior, sequitur que sequentem.
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior insurgens, oranti & multa precanti
Congeminat: vulnus calido rigat ora cerebro.
C Incidit huic, subitoque aspectu territus hæsit
Apenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.

Hunc illa exceptum. Fraude ei circumuentum, vt Æmulus exceptum Triton. *Agmine verso*. Atque conuerio impetu suo, aut aduersariorum conlato agmine. *Traicit*. Vis iactus ostenditur. *Syluis*. Pro, in syluis, & est Archaimos, casus pro calu. *Muliebribus armis*. Vltus obtinuit vt innuptas, virgines: nuptas, mulieres vocemus. Nam apud maiores indiscrete virgo dicebatur & mulier: vtrunque enim sexum tantum significabat, vt ecce hoc loco dicit armis muliebribus, cum Camillam innuptam fuisse manifestum sit. Item in Bucolicis legimus, Ah virgo infœlix, cum Pasiphaem constat ex Minoe ante amorem tauri filios suscepisse. Terentius in Hecyra, etiam mulierem post partum, virginem vocat. Nam *virginitas est oblatum virgini olim ab nescio quo improbo*. Nomen haud leue: patrum Manibus hoc referes telo cecidisse Camille. Irrisio est amaritudinis plena, nam si voluerimus simpliciter accipere, vt ita sit dictum quemadmodum supra, Æneæ magni dextra cadit: incipit contrarium esse superioribus. Vnde melius est vt perleueremus in sensu: & ita sit dictum. Magnam re vera gloriam laturus est ad manes parentum, quem feminea tela superarunt. *Sadentis*. Equitis. Sane eum ex vicino intelligimus esse percussum. *Interior*. Sinisterior, breuiore scilicet circulo. *Congeminat*. Hic distinguendum. Nam nemo dicit securim vulnus congeminat, sed securis. *Incidit huic*. Figurate, pro, in hanc incidit. Terentius, *Ego in eum incidi infœlix loci, vt neque amittenti, neque resistendi sit copia*. *Apenninicolæ bellator filius Auni*. Quia Liguria maiore parte sui in Apennino est constituta. *Liguro* autem omnes fallaces sunt, sicut ait Cato in secundo Originam libro. *Filius Auni*. Aunus scilicet, nam vt supra diximus, cum dictis parentibus filiorum nomina supprimuntur, eos patri cognomines intelligimus: vt, Tiburti Remulo ditissimus olim.

45 Iſque vbi se nullo iam cursu euadere pugna
Poffe, neque instantem reginam auertere cernit,
F Confilio verfare dolos ingressus, & astus,
Incipit hæc: Quid tam egregium, si femina forti
Fidis equo: dimitte fugam, & te cominus equo
Mecum crede solo, pugnaque accinge pedestri:
Iam nosces ventosa ferat, cui gloria laudem.
Dixit, ac illa furons, acrique incensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque afflitit in armis

*Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At iuuenis vicisse doloratus, auolat ipse,
(Haud mora) conuersisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.*

Reginam auertere Proprio verbo vsus est, vt est mos equestris, id est non sperat fore, vt illam auerteret. *Versare dolos, ingressus.* Tractare, vt, Seu versare dolos, seu certe occumbere morti. *Absu* Malitia. Nam proprie astutos, malitiosos vocamus, vnde in Terentio, postquam de domino dixit seruus *Astute*, ille, iratus ait, *Carnifex que loquitur?* Cicero *Ita sit vt tua ista ratio existimetur astuta: meum hoc consilium necessarium* Dimite fugam. Id est equi celeritatem, cui fidis, relinque. *Ventosa* ferat cui gloria fraudem. Hæc est vera & antiqua lectio: Vt fraudem non laudem legas: vt si fraudem legeris sic lenius, Pedes congregere: tam agnosces cui inanis iactantia adferat penam. Nam fraudem, veteres penam vocabant: Ab eo quod præcedit, id quod sequitur, vt, Et scelus expendisse merentem Laocoonta ferunt. Cicero in Cornelianis. *Ne fruidi sit ei qui populum ad contentionem vocarit.* Vt etiam in antiquo cognoscitur iure. Sallustius in Catilinario, *Diem statim antequam sine fraude liceret ab armis discedere.* Si autem laudem legerimus, erit lenius, Agnosces cui inanis gloria afferat laudem. *Ventosa* autem gloria est, quam Græci *vanodéias* vocant. *Paribusque* vixit in armis pedes. Sicut & illum congressurum putabat. *Pura parma.* Tunc enim primum in bella descenderat. *Fugax.* Fugiens. Nam nomen est pro participio: non enim fugacem possumus accipere: quem supra legimus bellatorem. *Ferrata calce.* Calcem genere fœminino.

46 *Vane Ligur, frustra que animis elate superbis,
Nequequam patrias tentasti lubricis artes:
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Hæc sator virgo, & pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu: frenisque aduersa prehensis
Congreditur, pœnasque inimico à sanguine sumit.
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Compressamque tenet, pedibusque euiscerat, vncis:
Tum cruor & vnlse labantur ab æthere plume.*

Vane Ligur. Aut fallax, aut inaniter iactans, nam vanos, stultos, posteriores dicere cœperunt, & rarum est etiam in neotericis. Iuuenalis, *Sic tibium vano, qui nos distinxit, Othoni* Quid autem hoc loco *vane* significet, sequentia demonstrant, Frustraque animis elate superbis: possumus tamen hic & mendacem verius accipere, quia ait, *Dum fallere fata sinebant, Et, Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.* Nigidius de ebra *Nam & Ligures qui Apenninum tenuerunt latrone, insidiis, fallaces mendaces, que sunt & veramini meminere.* Sane subito vt solet, ad characterem dramaticum transit, neque enim ostendit Camillam loqui cœpisse. *Lubricus.* Fallax, mobilis. *Pernicibus ignea plantis.* Modo velocibus: alias perseuerantibus. Nam pernix interdum velocis: interdum perseuerans significat, vt ipse in Georgicis, & inter Dura iacet pernix in strato saxa cubili. *Transit equum cursu.* Nunc hoc incredibile videretur esse, nisi præmississet in septimo, *Illa vel iactata legens per summa volaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas* *Aduersa.* Opposita. *Quam,* similitudinis aduerbium est, est & pronomen tam subiunctiuum quam præpositiuum, est & coniunctio, vt cum dicimus tam hoc quam illud. *Accipiter saxo sacer ales ab alto.* Sacer ideo, quia Marti est consecratus accipiter: aut sacer auibus execrabilis: vt, *Auri sacra fames.* Aut quod verius est, nomen Græcum expressit, nam *ἴεξ* dicitur, hoc est face: *ἴεξ* enim Græce Latine sacerdos vocatur. Cur autem Græce ita dictum sit, ratione non caret: quia nota est sacrorum peritis. *Consequitur pennis.* Noua laus Camilla: siquidem accipiter columbam sequitur, ista hostem præcedit, ipsa autem auium comparatio sumpta est e contrario, nam æquus vir accipitri, Camilla compararetur columbæ. *Euiscerat.* Ne vulgari verbo & Græco vteretur dicens exenterat, ait pedibusque euiscerat. *Tum cruor, & vnlse labantur ab æthere plume.* Ecce basis poetica, id est excessus.

A 47 *At non haec nullis hominum fator atque deorum
 Obseruans oculis summo sedet altus olympo:
 Tyrrhenuu genitor Tarchontem in praelia fensa
 Suscitatur, & stimulis haud mollibus incitat iras.
 Ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
 Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
 Nomine quenque vocans, reficitque in praelia pulsos.
 Quis metus, o nunquam dolituri, o semper inertes
 Tyrrheni, qua tanta animis ignauia venit?*

B *Fœmina palantes agit, atque haec agmina vertit?
 Quo ferrum, quidve haec geruis tela irrita dextris?
 At non in Venerem segnes nocturna que bella:
 Aut, ubi curua choras vidit tibia Bacchi,
 Expectate dapes, & plena pocula merse.
 Hic amor, hoc studium, dum sacra secundus aruspex
 Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.*

C *Non nullis.* Id est non negligentibus. Nam Liptotes figura est. vult enim dicere, non leuiter Iuppiter intuebatur ista certamina. Ideo & adiecit obseruans oculis, id est intente aspiciens. Plautus: *Obseruato quam blande suspalpatur mulieri.* Instigat vocibus alas. Alas incitat: & irritat ad reditum. primum enim est vt fugere desinant: post vt in hostes impetum faciant. *Nomine quenque vocans.* Per hoc extrema necessitas indicatur. *Reficitque.* Id est restituit. *Quis metus?* Dolentis, interrogantis, id est *Qualis, quantus:* quod viros etiam fœminam timere compellit? Vnde paulo post, *Quæ & quanta animis ignauia venit? Fœmina palantes agit. O nunquam dolituri.* Id est stulti. Stultus enim est qui quis iniuria non mouetur. Et bene *nunquam:* liquidem ante fœuitiam Mezentii pertulerunt, nec se vlti sunt. Nunc præbent terga mulieri: & nec hinc quidem commouentur dolore. Nonnulli tamen dolorem, studij alicuius ardorem & promptam gloriæ cupiditatem veterum more dictum tradunt, vt *Græci τῶρον.* *Atque haec agmina vertit? dixitque,* id est multitudine tantam, hoc est magnam. *Irrita.* Id est Inertia: quæ nos vlcisci minime valent. *At non in Venerem segnes.* Latenter hoc dicit, Mulierem fugitis, quia armata est: alias primi ad hunc curritis lexum. *Nocturna que bella* Quibus coitus. Alibi, Et si quando ad prælia ventum est. *Curua tibia* Symphonia, chorum. *Bacchi* autem ideo, quia apud vereres ludi theatrales non erant nisi in honorem Liberi patris. Hanc tibiam *Græci μαρτυρα* vocant, Latini Vascam tibiam, & est Dionysia, cum maxime ea Satyri vtuntur. *Expectate.* Pro expectatis, modum pro modo posuit. *Hic amor, hoc studium.* Per parenthesim dictum est, nam ordo est pocula mensæ, dum sacra secundus aruspex Nuntiet. *Secundus aruspex.* Pro secunda sacra, id est post prospera sicut e contrario Homerus *ἰεὴν ἰεῶν,* id est malorum diuine. *In altos lucos.* Illic epulabantur sacris diebus. *Mire autem vocet hostia,* pro vt ad hostiam conueniatis.

D 48 *Hæc effatus, equum in medios moriturus & ipse
 Concitat, & Venulo aduersum se turbidus infert:
 Direptumque ab equo dextra complectitur hostem,
 Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
 Tollitur in cælum clamor, cunctique Latini
 Conuertere oculos: volat igneus equore Tarchon
 Arma virumque ferens: tum summa ipsius ab hasta
 Defringit ferrum, & partes rimatur apertas,
 Qua vulnus lethale ferat contra ille repugnans
 Sustinet à iugulo dextram, & vim viribus exit.*

Moriturus & ipse. Moriturus animo, nam moriturus non est. Quod autem ait & ipse, aut ad Camillam, aut ad Venulum respicit. *Turbidus.* Id est terribilis. *Direptumque ab equo dextra complectitur hostem.* Hoc de historia tractum est. Nam Caius Cæsar, cum dimicaret in Gallia: & ab hoste

raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus qui eum nosset, & insultans ait, Cæsar Cæsar: quod Gallorum lingua dimitte significat, & ita factum est ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. Est & alia huius rei historia, Varro enim cum de suo cognomine disputaret, ait eum qui primus Varro sit appellatus, in Illyrico hostem Varronē nomine quod rapuerat, & ad suos portauerat, ex insigni facto meruisse * *Tellius in celum clamor*, Rei scilicet admiratione. *Rimatur*. Inquirat, ut rimanti telum ira facit. *Exit*. Euitat: ut, Atque oculis vigilantibus exit.

49 *Vique volans alte raptum cum fulua draconem,
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit:
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, & sibilat ore,
Ardus insurgens: illa haud minus urget adunco
Luctantem rostro, simul aethera verberat alis:
Haud aliter prædam Tyburnum ex agmine Tarchon
Portat onans, ducis exemplum euentumque secuti
Maonida incurrunt, tum satis debitus Aruns
Velocem iaculo & multa prior arte Camillam
Circuit, & qua sit fortuna facillima, tentat:
Qua se cunque furens medio tulit agmine virgo,
Hac Aruns subit, & tacitus vestigia lustrat:
Quâ victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat:
Hac iuuenis furtim celeres detorquet habenas,
Hos aditus, ianque hos aditus, omnemque pererrat
Vndique circuitum, & certam quatit improbus hastam.*

Vique volans alte raptum. Homericæ comparatio: & utrum alte volans, an alte raptum, an alte fert? *Luctantem rostro*. Magna breuitate rem descripsit. *Ducis exemplum euentumque*. Et virtutem & felicitatem. Exemplum quod coepit, euentum quod prospere. *Maonida*. Lydi: ut, *Maonida* delecta iuuentus. *Arre*. Fraude, dolo: ut, *Arte Pelæga*. *Qua se cunque furens medio tulit agmine virgo*, *Hac Aruns subit*. Ut etiam supra diximus, ita Poeta loquitur ut aliquibus locis det iuspicionem quod Aruns de Turni partibus fuerit, nanque & in Camillam impetum facit, & cum ea rursus recedit: quod nisi de socio non procedit. Donatus etiam dicit esse manifestum signum socium ei fuisse: quod Apollinem Soraëtis inuocat montis: de quo Turno auxilia constat venisse, licet possit fieri ut alterius loci homo, alterius loci inuocet numen. Item ad argumentum vocat, *Patrias remeabo* in glorius vrbes: quod etiam de hoste procedit. In glorius autem ideo quia superare ioceminam, nullam constat esse virtutem. Aut quia nec gloriari poterat, si Camillam earundem partium occidisset, ut quod supradictum est, videatur eum inuidia peremisse quod viris præripiat gloriam & sola nobiliter pugnet Camilla. *Tacitus*. Hoc est latens. *Circuitum*. Proprie. Nam circumire, insidiantium est: vnde est, *Nec gregibus nocturnus obambulat*. *Ceriam hastam*. Inevitabilem. Vnde est e contrario. Et incertum excussit ceruice securim, id est infirmam, euitabilem.

50 *Forte sacer Cybele Chlorens, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygius fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahevis
In plumam squamis auro conferta tegebat.
Ipse peregrina ferrugine clarus & ostro,
Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu:
Aureus ex humeris sonat arcus, & aurea vati
Cassida: tum croceam chlamydemque, sinusque crepantes
Carbasseos fuluo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas, & barbara tegmina crurum.*

Hunc

A *Hunc virgo, siue ut templis præfigeret arma
Troia, captiuo siue ut se ferret in auro,
Venatrix, unum ex omni certamine pugna
Cæca sequebatur, totumque incauta per agmen.
Fœmineo præda & spoliolum ardebat amore.
Telum ex insidiis cui tandem tempore capto
Coniicit, & superbus Aruns sic voce precatur:*

B *Sacer Cybele.* Nunc montem pro numine, quod in eo colitur, posuit. Et bona occasio ad mortem Camillæ, ut sacerdotem maioris numinis conetur occidere: per quod quasi exau-ctoratur Dianæ fauor, interueniente maioris numinis iracundia. *Olimque sacerdos.* Aut quia vetus sacerdos, aut cuius etiam maiores sacerdotes fuissent, quibus apud veteres in sacra quoque succendebantur. *Longe fulgebat.* Vel longe fulgebat, vel longe insignis. *Quem pelles ahenis In plumam squamis, auroque conferta tegebat.* Cataphractum eum fuisse significat. Cataphracti autem equites dicuntur, qui & ipsi ferro muniti sunt, & equos simili-ter munitos habent: de quibus Sallustius, *Equis paria operimenta erant, quæ linteis ferreis laminiis in modum plumæ adnexurant.* Plumæ est in armatura ubi lamina in lanam se indit. Nunc autem pro linteæ pellem posuit: & aeneas squamas, æreas laminas intelligimus. *In plumam vero in similitudinem plumæ: ut, Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum, id est in antri similitudinem.* Sane sciendum quod ipsos equites cataphractos dicimus. Salustius, *Et sequebantur equites cataphracti. Peregrina ferrugine.* Ut Hibera, id est Hispana, nam ipse hoc alibi exposuit, Et ferrugine clarus Hibera. Quidam purpura accipiant, quod eius prima tinctura ferrugineo colore sit. *Spicula torquebat Lycio corymbia cornu.* Cretenses sagittas Lycio arcu dirigebat: quod etiam ut supra diximus, ad ornatum poni consuevit. *Vati.* Hic vatem supra sacerdotem, ut de Heleno utrumque. *Cassida.* Pro cassis: nam aculatiuum posuit pro nomina-tiuo. *Pictus acu tunicas, & barbara tegmina crurum.* Pictus tunicas pictus crurum barbara tegmina, id est habebat vestitem phrygonis arte perfectam. Sane armorum longa descriptio illuc ipectat, ut in eorum cupiditate merito Camilla videatur esse succensa. *Fœmineo.* Inpatientis, intatio-nabili: ut, Fœminæ ardentem curæque iræque coquebant.

D *si* *Summe deum sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor aceruo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna:
Da pater hoc nostris aboleri dedecus armis
Omnipotens, non exuias, pulseve trophæum
Virginis, aut spolia vlla peto. mihi cetera laudens
Facta ferent: hoc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patriam remeabo inglorius urbem.*

E *Summe deum.* Ex affectu colentis dicitur, nam Iuppiter summus est. *Sancti custos Soractis Apollo.* Soractis mons est Hirpinorum in Flaminia collocatus. In hoc autem monte cum a-liquando Diti patri sacrum persolueretur (nam diis manibus consecratus est) subito venientes lupi extra de igni rapuerunt, quos cum diu pastores sequerentur, delati sunt ad quan-dam speluncam, habitum ex se pestiferum emittentem, adeo ut iuxta stantes necaret, & exinde est orta pestilentia, quia fuerant lupos secuti: de qua responsum est posse eam sedari si lupos i-mitarentur, id est rapro viuerent. Quod postquam factum est, dicti sunt ipsi populi Hirpini So-rani. Nam lupi Sabinorum lingua Hirpi vocantur. Sorani vero, à Dite: nam Ditis pater Soranus vocatur: quasi lupi Ditis patris. Vnde memor rei Virgilius Aruntem paulo post comparat lupo: quasi Hirpinum Soranum. *Pineus ardor.* Ignis æreus. *Aceruo.* Pyra, coaceruatione lignorum. *Freti pietate.* Ille quidem hoc dixit: sed Varro ubique expugnator religionis ait, cum quoddam medicamentum describeret: *Et ut solent Hirpini qui ambulaturi per ignem, me-dicamento plantas tingunt.* Multa pruna. In pruna, Pruna autem quandiu ardet dicitur. Hora-tius, *Pretextam & latum clauum, prunæque bathyllum.* Cum autem extincta fuerit, carbo no-minatur. Terentius, *Tam excelsam atque atram reddam, quam carbo est.* Nam pruna à peru-rendo dicta est. *Exuias, pulseve trophæum.* Exuias occisæ, pulse trophæum. Et

Proprie. nam vt supra diximus de occisis hostibus triumphabant, de pulsīs fugebant A
atrophæa.

52 *Audiit, & voti Phœbus succedere partem
Mente dedit, partem volucres disperfit in auras.
Sterneret vt subita turbatam morte Camillam,
Annuit oranti: reducem vt patria alta videret,
Non dedit inque Notos vocem verière procella.
Ergo vt missa manu sonitum dedit hasta per auras
Conuertère animos acies, oculosque iulere
Cuncti ad reginam Volsci. nihil ipsa per auras,
Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli:
Hasta sub exertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepida comues, dominamque ruentem
Suscipiunt, fugit ante omnes exterritus Aruns,
Lætitiâ mistoque metu: nec iam amplius hasta
Credere, nec telis occurrere virginis audet.*

Partem Mante dedit, partem volucres disperfit in auras. Bona moderatio Apollinis inter sacerdotis preces, & voluntatem fororis. *Nihil ipsa, nec auras, nec sonitus memor.* Hæc est antiqua lectio. Nanque apud maiores trahebatur interdum à Græco genitiuus singularis. Hinc est & paterfamiliâs & materfamiliâs: quæ duo tantum nomina remanserunt. nam nec huius auras dicimus, nec huius custodias secundum Sallustium, qui ait, *Castella custodias thesaurorum:* pro custodiæ. Etenim ita Asper intelligit: licet alij custodias accusatiuum velint. Sane paterfamiliâs & materfamiliâs quando dicimus, familias indeclinabile est. Si autem paterfamiliæ dixerimus, iam non erit nomen: sed locutio, & familiæ erit datiuus. Nam pater mihi est dicimus. Terentius, *Nature tu illi pater es, consiliis ego.* Multi tamen volunt in numero plurali nomen vtunque declinari, vt dicamus hi patresfamiliæ, horum patrumfamiliarium. *Papillam exertam.* Nudam. Sane mamilla est omnis eminentia vberis: papilla vero breue illud vnde lac trahitur. *Dominam.* Reginam: vt, *Hi dominam ditis thalamo deducere adorti. Virginis audet.* Sic fuerat consternatus, vt etiam vulneratam timeret.

53 *Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montes sese aruis abdidit altis
Occiso pastore lupus, magnoque iuuenco,
Conscius audacis facti: caudamque remulcens
Subiecit pauitantem vtero, sylvasque petiuit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Aruns,
Contentusque fuga, medius se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit: ossa sed inter
Fereus ad costas alto stat vulnere mucro.
Labitur exanguis, labuntur frigida leiho
Lumina: purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic expirans Accam ex equalibus vnâ
Alloquitur (sida ante alias que sola Camille
Quicum parturi curas) atque hæc ita fatitur:
Hactenus Acca soror potui: nunc vulnus acerbum
Conficit, & tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, & hæc Turno mandata nouissima perfer,
Succedat pugna, Troianosque arceat vrbe.
Iamque vale. Simul bis ductis linquebat habenas,
Ad terram non sponse fluens, tum frigida toto*

Paulatim

- A** *Paulatim exolvit se corpore: lentaque colla
 Et capsum letho posuit caput, arma relinquens:
 Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.*
Occiso pastore lupus. Bene pastori comparat reginam, nam reges ipsi, pastores vocantur. *Ho-*
metus, *no. uia. u. a. d. i.* *Caudam pavitanem.* Quæ timorem indicat: pro, ipse pavitans. *Turbidus*
 Timidus modo, supra terribilis: ut, Venulo aduersum se turbidus infert. *Mucro.* Hinc apparet
 mucronem esse cuiuslibet teliacumen. *Frigida letho.* Alij *relo* legunt, & intelligunt, *Vulberis*
 Et quidam labuntur letho, non letho frigido, sed letho labuntur. Alij frigida letho accipiunt,
 quia sequitur post, Capsum letho posuit caput: Nonnulli frigida lumina tradunt scilicet ignis
 calore extincto, ut è contrario Ad cœlum tendens ardentia lumina. *Partiri curas.* Subaudis con-
 fuerat. *Hæc i. a. sa. ur.* Vnum abundat. nam supra ait, Adloquitur. *Potui.* Absolute: pugnare vel
 viuere. necessaria enim Eclipsis in defectione, quæ ex arte non semel posita est. *Succedat pu-*
gne. Animus bellatrix ostenditur, quæ non se dolet lucem, sed bella deserere. Intantum ut
 nihil aliud moriens quam de republica tuenda & bellum mandaret, & solum putaret ido-
 neum Turnum in eius vicem succedere. *Non sponte fluens.* Non sponte ut supra, Portisque
 ab equo regina sub ipsis Desluit: quam tota cohors imitata relictis Ad terram defluxit equis.
Paulatim exolvit se corpore. Sic in quarto Teque isto corpore soluo. *Et capsum letho posuit*
caput. Cum dicit caput, ostendit operam consecrari, vitæ dum solvatur caput hominis, id
 est liberetur, quod facilius potest morte contingere sicut supra dictum est. *Arma relinquens.*
C Alij arma relinquunt legunt. Probus hypallagen vult vel contrarium ut ipsa relinquit. A-
 lij arma relinquunt? laudant dictum est, illa decidebant è manibus cum ille exanimi. *Vita-*
que cum gemitu fugit indignata sub umbras. Seruat hoc ubique, ut iuuenum animas à corpo-
 ribus dicat cum dolore discedere, quod adhuc esse superstites potuerunt: quod etiam de Tur-
 no dicturus est.

54 *Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
 Sydera: delecta crudescit pugna Camilla.
 Incurrunt densi, simul omnis copia Teucrum,
 Tyrrénique duces, Euandrique Arcadis ala.
 At Trinia custos iandudum in montibus Opis
 Alta sedes summis, spectatque interrita pugnæ.
 Vique procul medio iuuenum in clamore furentum
 Prospexit tristi multatam morte Camillam,
 Ingemuitque, deducque has imo pectore voces:
 Heu nimium virgo, nimium crudelis iusti
 Supplicium, Teucros conata lacescere bello.
 Nec tibi deserte in diuinis coluisse Dianam
 Profuit, aut nostras humerogessisse pharetras:
 Non tamen indecorem tua te regina relinquet
 Extrema iam in morte: neque hoc sine nomine lethum
 Pe gentes erit, aut famam pariteris inulta.
 Nam quicumque tuum violauit vulnere corpus,
 Morte luet merita. Fuit iugens monte sub alto
 Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
 Antiqui Laurentis, opacaque ilice reatum.*

- F** *Immensus clamor.* Troianorum scilicet qui exultabant, & quorum animi audi sunt Camilla mo-
 riens. *Crudescit.* Crudelior fit ex de multorum. *Omnis copia.* Pro totus exercitus, ut, Et quæ sit me
 circum copia, iusto. *Multatam.* Ass. etiam. *Mulci* in eum proprie verberibus dicimus. *At trinia*
custos, Vel ministra, vel obseruatrix. Potest & pro comite accipi, vel custos mandatorum. *Trinia,*
 ne inulta Camilla moriatur. *Teucros conata lacescere.* Propter illud, Bellum importunum geri-
 mus cum gente deorum. *Heu autem doloris exclamatio est.* *Crudele iusti Supplicium.* Iuris ver-
 bo vsus est. Luere enim debere dicitur qui pecuniam soluit, quod hic vsurpatum est in capitis
 pœnam. *Quidam huius loci longam expositionem tradunt, Vulsicos à Vulsatibus Ylinis origi-*

nem ducere, Exclatas autem inter quos Amazones sunt, regionem Illyricam incolere* luisse ergo supplicium Camillam dicunt, quæ aduersum Troianos arma tulerit, quibus maiores eius auxilium constat tulisse, id est Penthesilea. *Deserit in dumis.* In syluis coluisse, aut dumis deserti, id est soli & sine nobis. *Coluisse Dianam Profuis.* Non deam incusat, sed fatorum necessitatem: contra quam nec numinis opitulatur auxilium. *Sine nomine.* Sine gloria, sine fama, quod tortiter fecit, vel quia dea vindicat. *Famam patieris inultæ.* Id est non inuidiatæ ignominiam sustinebis: quod etiam Dido dolet dicens, Et moriemur inultæ: Sed moriamur ait. *Monta sub alto.* Vt, Montes sub aerio. Apud maiores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur. vnde natum est, vt super cadauera aut pyramides fierent, aut ingentes collocarentur columnæ. *Regis Dereenni.* Quidam de Stercenij rege ob originem, hoc nomen factum putant. *Bustum.* Hoc loco sepulchrum.

SS *Hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, & Aruntem tumulo specularur ab alto.
Vt vidit fulgentem armis, ac vana tumentem,
Cur, inquit, diuersus abis: huc dirige gressum,
Huc periture veni: capias vt digna Camilla
Præmia, tunc etiam telis moriere Dianæ?
Dixit: & aurata volucrem Threissa sagittam
Deprompsit pharetra, cornuque insensa tetendit,
Et duxit longe, donec curuata coirent.
Inter se capita, & manibus iam tangeret aquis,
Læua aciem ferri, dextra neruoque papillam.
Extemplo reli stridorem, auræque sonantes
Audiit vna Aruns, hæsitque in corpore ferrum.
Illum expirantem socij atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in puluere linqunt:
Opis ad ætherium pennis auferitur olympum.*

Vana tumentem. Plenum falsæ gloriæ, quam Græci *καυδῆλας* dicunt. Vana autem tumentem, vt Inianda furentem. *Cur inquis diuersus abis?* Non quasi audienti dicat, vt Macæ noua virtute puer: diuersus autem a pugna diuerius, vel diuersus quod fugit quam occidit. *Digna Camille Præmia.* Sic in secundo, Perfoluant grates dignas, & præmia reddant Debita. Item in decimo. Et hæc tibi porro Dona prius. *Tunc etiam telis moriere Dianæ?* Cum ingenti amaritudine dictum est. nam ei etiam genus inuidet mortis. Quod autem ait *tunc etiam*, ad Niobes numerofam pertinet sobolem. *Volucrem sagittam.* Proprie, quia sagittis pennæ adglutinantur. *Threissa.* Propter Amazonas, & hanc Virgilius non ita finxit, vt Tarpeiam & cæteras, sed proprio nomine videtur induxisse, Græcæ enim tradunt anullosotos ex hyperboreis, qui & ipsi iant trudi in Latitonam venisse, hanc & Ægon hoc est Dianam educasse, vt etiam ex cognominibus deorum, & cum illa Opis, & his & Ærgos appellatur, agnoscitur quod supra plenus dictum est. *Cornuque insensa tetendit.* Cornu accusatiuus singularis est, ac si diceret, Arcumque insensa tetendit. nam horum dubiorum nominum casus ex similibus vel synonymis comprobantur. *Coirent inter se capita.* Homericæ est ista descriptio. *Manibus aquis.* Pro æqualiter, vel æquantibus, & licetum Poetæ, nomen pro aduerbijs aut participijs ponere. *Telis stridorem.* Homerus, *ἰδαζα δ' ἄρ' ἰδριτὰ ἄκουσ.* *Audiit vna Aruns, hæsitque in corpore ferrum.* Celeritas iaculantis exprimitur, sic Scæuius cum iam percussum dixisset, extinctum ait, *Necdum certi tacet arcus Amyntæ.* Multi nolunt in medio distingui, propter exprimendam celeritatem. *Obliti.* Nonnulli Virgilium secundum vetustatem hoc verbo vsum tradunt, vt obliti *ἀμνηστῶν*, hoc est negligentes & contemnentes putent, viderant enim peremptum, sed neglexerunt: Ergo scientes liquerunt, vt oblitus decorisque sui & oblitus fatorum. Alij oblitum vbi reliquerant nescientes, & est sensus obliti illum. *Ignoto camporum in puluere linqunt.* Bene Aruns qui quasi sacrilegus peremptus est, facientis numinis iracundia est relictus, vt nec sepulturam possit mereri.

SS *Prima fugit, domina amissa, lenis ala Camilla:
Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas:*

Disecti-

A *Difectique duces, desolatique manipli*
Tuta petunt, & equis auersi ad mœnia tendunt
Nec quisquam instantis Tencros lethumque ferentis
Sustentare valet telis, aut sistere contra:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
Veluitur ad muros caligine turbidus atra
Puluis, & è speculis percussa pectora matres,
Fœmineum clamorem ad cœli sidera tollunt.

B *Leuis ala.* Leuis armatura scilicet *Turbati* fugiunt *Rutuli*. Hoc ad *Camillæ* pertinet laudem: qua amilla *turbati* fuerunt *Rutuli*, & mutantur fata bellorum. *Acer Animas.* Licet acer: fugit tamen. *Desolatique manipli.* Deserti signiferi: quod nimij discriminis namque hoc ubique dux præcipit ut frequentes circa signa sint milites: sicut in *Sallustio* legimus. *Manipli* autem dicti sunt signiferi, quia sub *Romulo* pauper adhuc *Romanus* exercitus hastas fœni manipulis inligabat: & hos pro signis gerebant. Unde hoc nomen remansit. *Lethumque ferentis.* Pro interentes. *Laxo arcus.* Non intentos: sed iam solutos. *Puluis.* Hic corripuit, at ibi produxit, verba puluis incribitur hasta. *Fœmineum clamorem.* Impatientem. nam iam dixerat matres, per quod muliebrem clamorem poteramus accipere.

C 57 *Qui cursu portas primi irrupere patentes,*
Hos inimica super misto premit agmine turba
Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum
Confixi expirant animas, pars claudere portas,
Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
Accipere orantes, oriturque miserrima cedes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.

D *Exclusi, ante oculos, lachrymantumque ora parentum,*
Pars in præcipites fissas, urgente ruina,
Voluitur: immixtis pars cæca & concita frenis
Arietat in portas, & duos obice postes.
Ipsæ de muris summo certamine matres
(Monstrat amor verus patria) ut videre Camillam,
Tela manu trepida iaciunt, ac robore duro,
Stipitibus ferrum, sudibusque imitantur obustis,
Præcipientes, primaque mori pro mœnibus audent.

E *Qui cursu portas.* Portanda elocutio qui consequatur hos, sed intelligendum eos qui. *Inimica.* Pro hostilis. *Miseram mortem.* Quia sequitur. *Limine in ipso.* *Mœnibus in patriis.* Scilicet ubi se se iam tutos esse credebant. *Pars claudere portas.* Pars eorum qui cursu irrupere portas. *Aperire viam.* Id est dare aditum, & bono locutus est ambitu. Nam cum portis via aperitur & clauditur. *Oriturque miserrima cedes.* Quoniam defensores mœnium dum hostes petunt, tuos feriebant. Sic in secundo ubi intulit, *Armorum facie & Graiarum errore iubarum.* *Defendentum.* Ideo defendentum & ruentum: quia ad masculinum retulit, & hi defendentes faciunt quod & de fœminino dicimus. Si autem de neutro loquamur, defendentium dicamus necesse est: quia hæc defendentia facit: ut supra diximus, genitiuus pluralis a nominatiuo plurali non debet minor esse. Quod si forte minorem eum aliquando inuenerimus, metri necessitate fit: & incipit iam pathos esse, non declinatio. Nonnulli ergo in his nominibus genitiuus corruptum pro integro accipiunt. *Lachrymantum.* Quidam lachrymantum genitiuus corruptum pro integro accipiunt, quia facit lachrymantium. *Præcipientes fissas.* In quas quis potest præcipitari. *Cæca.* Irrationabilis, quæ in clausas portas more arietis ruebatur: id est bellici machinamenti. *Summo certamine.* In extremo discrimine, ut supra, Vocat labor vltimus omnes. *Monstrat amor verus.* Qui apparet in aduersis. *Videre Camillam.* Scilicet quæ pro aliena patria cecidisse videtur. Sane ut videre, non relatam ex pugna,

sed ut exemplum virtutis eius viderunt, & quidam ut videre, quasi quemadmodum ut videre, ut cum coniunctio modo non adverbium temporis est, aut ut videre quemadmodum illam dicere viderant quando interit. *Trepida*. Licet trepida: tamen oblata sexus tela iaculabantur. *Precipites*. Aut festinus, aut in mortem ruentes. *Primaque mori pro manibus audent*. Nimirum doloris est: ut Me primam absumite ferro.

58 *Interea Turnum in sylvis sæuissimus implet
Nuntius, & iuveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam:
Ingruere inferos hostes, & Marte secundo
Omnia corripuisse: metum iam ad mœnia ferri.
Ille furens (nam sæua Iouis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit,
Vixit conspectu exierat, campumque tenebat,
Cum pater Æneas saltus ingressus apertos,
Exuperatque inguim sylvaque euadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi, totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt.
Ac simul Æneas fumantes puluere campos
Prosperxit longe, Laurentiaque agmina vidit:
Et senum Æneam agnouit Turnus in armis,
Aduentumque pedum, flatusque audiuit equorum:
Continuoque incant pugnas, & prælia tentent:
Ni rosee fessos iam gurgite Phœbus Hiberi
Tingat, equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, & mœnia vallant.*

Sæuissimus implet Nuntius. Ut & supra diximus, nuntius est qui nuntiat, nuntium quod nuntiat: secundum quod nunc nec de foemina, nec de re quæ nuntiat, procedit nuntius. Vnde multi volunt aliud nuntium intelligi: Accam vero pro ea venisse, sed melius est ut nuntius de Acca dictum intelligamus. Nouimus enim poni aliqua in subauditione quæ ex aperto dicere non debemus: ut, Nec dextra erranti deus absuit: cum necesse sit, ut aut lunonem aut Alecto intelligamus. Item Sallustius, *Primoque fonte forte veniente exiret*: cum de infidiis loqueretur, quas numeri tantum pluralis esse pluitquam manifestum est. *Tumultum*. Perite tumultum, ita enim dicitur bellum quod differri non potest. *Delatas Volscorum acies*. Falsum est: tantum enim fugerunt, sed vim exprimit nuntii, cuius mos est plus quam habet veritas, nuntiare. *Ingruere*. Imperum facere: ut XII. *Æn.* Ingruit Æneas Italis. *Ille furens (nam sæua Iouis sic numina poscunt)* Duplici ratione infidias eum reliquisse commemorat: dolore nimio, & numinum voluntate: quæ utraque ideo egit, ne capi posset Æneas. *Sæua autem Iouis numina per parenthesis dictum est*. Paulo ante præcedens tempus à Turno relicto, id est vacantes infidiis. *Sæua Iouis sic numina poscunt*, Homerus. *Die d' à xv. c. xv. Obsessos colles*. Quos ipse obsederat ne ad urbem transitum haberet Æneas. *Fumantes puluere campos*. Veluti fumantes caligine pulueris. Ita enim nebula excitat puluis ut fumus est. *Senum*. Fortem, ut, Sæuus ubi Acacidæ telo iacet Hector. Item, Nec minus interea maternos laeuus in armis. An iratum? Ut & sæuum ambobus Achille. *Incant pugnas*. Proinissent & tentassent. *Hiberi*. Oceano, occiduo, id est Hispano. Hispaniam autem, Iberiam ab Hiberi flumine constat esse nominatam. *Tingat equos*. Quidam tingat humiliter dictum accipiunt. *Considunt castris*. Hoc est in sua quisque castra digressi. Ergo aut castra posuerunt, aut ad morem castrorum fecerunt. *Mœnia vallant*. Hinc probatur quia & qui tuentur & qui obsident, vallare dicuntur.

P. VIR.